

Кенен ӘЗІРБАЕВ

ШЫҒАРМАЛАРЫ

Бестомдық

2-том

*ЖАРЫСТЫМ ТАЛАЙ
ЕЛДІҢ ЖҮЙРІГІМЕН*

Айтыстар мен дастандар

КЕЛЕШЕК
Алматы
2017

ӘОЖ 821.512.122
ББК 84 Каз-5
Ә 36

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі «Мәдениет және өнер саласындағы бәсекелестікті жоғарылату, қазақстандық мәдени мұраны сақтау, зерделеу мен насихаттау және мұрағат ісінің іске асырылу тиімділігін арттыру» бағдарламасы «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін сағып алу, басып шығару және тарату» кіші бағдарламасы бойынша жарық көрді.

Құрастырушы – Бақытжан Кененұлы Әзірбаев

Ә36 ӘЗІРБАЕВ К.
Шығармалары. Бестомдық. 2-том: Айтыстар мен дастандар – / К. Әзірбаев – Алматы: «Келешек», 2017 – 204 бет.

Екі ғасыр тоғысында өмір сүрген, бұрын өткен ақын-жыраулар мен әншілерден қалған алтын сынықтай дарабоз өнерпаз, ақын, сазгер Кенен Әзірбаевтың шығармалар жинағының бұл томына үзеңгілес, әріптес ақындармен әр кезеңдегі айтыстары мен дастандары еніп отыр. Ақын бұрынғы айтыс өнеріндегі белгілі дәстүрлерді одан әрі дамыта отырып, өзінің ақындық шеберлігін паш етеді.

ӘОЖ 821.512.122
ББК 84 Каз-5
Ә 36

ISBN 978-601-03-0487-1
ISBN 978-601-03-0489-5

© Әзірбаев. К, 2017
© «Келешек», 2017

АЙТЫСТАР

АЙТЫСТЫҢ БЕТАШАРЫ

Ежелден ел салты бар,
Айтыс десе талпынар.
Көрі мен жас келгенде,
Ақын қиял шарқ ұрар.
Ат қосқандай бәйгеге,
Озып келсе даңқы бар,
Жүзден жүлде алғанды,
Мадақтайтын салты бар.
Айтысқа тән жолашар,
Асыл сөздер жарасар.
Ұлы думан-жиынды,
Ақсақалды шал ашар.
Мен де ақынның бірімін,
Сөзіме жұрт таласар.
Домбырамды шертейін,
Бақытты елім қаласа.
Сол дәстүрден озбайын,
Сөз сарасын қозғайын,
Жиналғанда әлеумет,
Жыр шашуға біз дайын.
Шәкірттерім, достарым,
Жақынға айтар сөз дайын.
Бүгін қосқан бастарың,
Ақынға айтар сөз дайын.
Жүйріктерім, бауырым,
Ауданың мен аулыңның,
Колхоз, совхоз қауымның,
Табыстарын айтыңдар.
Социалистік шартпенен,
Жарысқанын айтыңдар
Қайсысы озып қайсысы,
Қалысқанын айтыңдар.

Өркендеген еліңді айт,
Өндіріс пен кеніңді айт,
Егін менен жеріңді айт,
Еңбексүйгіш еріңді айт,
Өзенің мен көліңді айт,
Алыс отар, шөліңді айт,
Мал азығы — шөбіңді айт,
Мыңғыраған төліңді айт,
Мыңдап алған өнімді айт.
Қара жаға, көк бөрік,
Қаракөлдің молын айт.
Мәдениет орнын айт,
Көркемөнер жолын айт,
Қызылшаның көбін айт.
Жетісі мен кемін айт,
Кемшілікті көріп айт.
Әділ сынап, теріп айт,
Ыза болсын жалқаулар,
Көп алдында көзіне айт.
Қытықтамай шымшып айт,
Өткір жырмен қыршып айт.
Ұл-қыздарым, қызып айт,
Аққу-қаздай жүзіп айт,
Арғымақтай шұлғып айт.
Ақбөкендей желіп айт,
Оза шауып орғып айт.
Тыңдаушыға жол ғып айт.
Облысы Жамбылдың,
Ленин орденін алғанды айт.
Тойы-тойға ұласып,
Даңқы жерді жарғанды айт.
Бұл бақытқа жеткізген,
Партияға алғыс айт.
Ал, жол болсын, ақындар,
Абыройлы болып қайт!

КЕНЕН МЕН ШӘЛИПА

К е н е н:

Мінгенім астымдағы қызыл шолақ,
Қыз байғұс әкесіне аз күн қонақ.
Әй, қыздар, кедейсінбей өлеңді айт,
Тұсыңа келіп қалдым “құдашалап”.

Ш ә л и п а:

Бағып жүрген ешкіңнің бәрі жағал,
Әріптесім сен болсаң, әдіре қал.
Әдіре қал дегенге арсаңдамай,
Жел жағымды мұңкітпей әрі жоғал.

К е н е н:

Мен өзім Алатаудың ителгісі,
Қойшының қызға жақын икемдісі.
Кедейсің деп кемітпе, байдың қызы,
Келіп отыр құрбыңның сүйкенгісі.

Ш ә л и п а:

Көк ала үйрек ұшады көл дегенде,
Ешкі емеді қойшылар шөлдегенде.
Сүт сауам деп кеудеңнің бәрі сірне,
Қойың бақпай, ой, сорлы-ау, нең бар менде!

К е н е н:

Қызы едің сен бір байдың өтпей жүрген,
Жиырма беске келгенше кетпей жүрген.
Көрмегендей мақтанба, байдың қызы,
Мен – қойшы сендей қызды ептей жүрген.

Ш ә л и п а:

Рас, бізге бозбалалар болады ашық,
Ашық жайын біле ме қойшы пасық.

Сарымайдан дәметкен кеудең құрсын,
Жел жағымда жүрмеші теке сасып.

К е н е н:

Сендей адам емес пе қойшы деген,
Жол үстінде жолықтым тойшыменен.
Көрмегендей мақтанба, байдың қызы,
Жолың болмас сырласпай қойшыменен.

Ш ө л и п а:

Сенің атаң, ей, Кенен жалаңаяқ,
Құртқан екен құдайым аямай-ақ.
Әкең байғұс ұстап жүр қазан-аяқ,
Қойды жөндеп бақсаңшы сандалмай-ақ.

К е н е н:

Сенің атаң, Шәлипа, Байбалақ-ты.
Жиырма беске келгенше бақты-қақты.
Төсіндегі томпиған екі емшекті,
Мендей қойшы мыжғылап аймалапты.

Ш ө л и п а:

Өйт-бүйтпесем, ей, байғұс, өйт-бүйтпесем,
Қу шекпенді құржитып отқа үйтпесем.
Жапалақша жарбаңдап қалмай қойдың,
Итаяққа ас құйып «көйт, көйт», десем.

К е н е н:

Шәлипа, сен олай деп кесірленбе,
Жүйрік аттай замғаймын көсілгенде.
Адамды итке теңеп шақыратын,
Шешең ит қып өзінді өсірген бе?¹...

1898—1900 жж

¹ Осы арада тойға бірге келе жатқан шешесі әдепсіз өлең айтқан қызына ұрсып, айтысты тоқтатып, Кененге орамал бергізген.

КЕНЕННІҢ БӨДЕНЕ ЖӘНЕ ШӘЙНЕК ДЕГЕН ЖЕҢГЕЛЕРІМЕН ӘЗІЛ-ҚАҒЫСЫ

К е н е н:

Жеңгелер, жүрмісіндер күйлі жайлы,
Ішкелі аңсап келдім күрең шайды.
Ауылға көшіргелі келіп тұрмын,
Жатақ қып жатасың ба осы Ақсайды?¹

Көп боп еді, жеңгелер, көрмегенге,
Сала келдім бір қолқа жеңгелерге.
Ақсайда ағаш бағып отырғанша,
Көшсеңші Қордайдағы туған елге.

Б ө д е н е — Ш ә й н е к:

Орныңыз құтты болсын, болыс қайным,
Кигенің шенел, шәпкі, орыс қайным.
Кедейден өкімет боп шыққаныңда,
Жақсы екен нашарларға болысқаның.

Көш десең тоқсан түйе жиғызып кел,
Құрмет пен парасатты білгізіп кел,
Жүз жорға, ер-тоқымы ылғи күміс,
Жүз қамшы ер басына ілгізіп кел!

К е н е н:

Жеңгелер, көшем десең көшіремін,
Еркелеп төсегінде көсілемін.
Байлардың жорғаларын алып келіп,
Мінгізіп көңіліңді өсіремін.

¹ Бұл — өзіл қағысу Алматы — Бішкек тасжолы үстіндегі Ақсай өзені жағасында болған.

Иірсу, Берікқара малдың жері,
Көкөрай, көк майсалы ылди, өрі.

Қосылған ағайынға көшіп барып,
Әркімнің өзіне ыстық туған елі.

Б ө д е н е — Ш ә й н е к:
Өкімет бізге де жер берді кесіп,
Кедейге ерінбеген болды несіп,
Астығы ағыл-тегіл жерді тастап,
Неміз бар сол Қордайға қайта көшіп.

Қайным-ау, малдан қымбат тал мен терек,
Алма, өрік, ақша болар, мал не керек?!
Ақ бидай, қызыл тары бәрі бізде,
Картошка, қауын-қарбыз жемі бөлек.

К е н е н:
Жеңгелер, ермедіндер қайныңызға,
Қарадық олай болса жайыңызға.
Жүрерміз келіп-кетіп, есен-сау бол,
Ал енді аттаналық аулымызға.

1921 ж

КЕНЕН МЕН ЛӘТИПА

К е н е н:

Мен едім Кенен ақын Қордайдағы,
Төгейін өлеңімді таңдайдағы.
Ләтипа, дауысыңды естіп келдім,
Жатсаң да Төмен Балқаш шалғайдағы.
Өзіндей өнерпазды көргенімде,
Қайнайды зығырданым қай-қайдағы.
Топардың тоғайында сен бір бұлбұл,
Әніңді құбылжытып салғай тағы,
Ақиық Алатаудың қыранымын,
Қондырып бұтағыңа алғай дағы.

Л ә т и п а:

Сен бе едің Қордайдағы Кенен деген, —
Құлағым келеді деп елендеген.
Сыртыңнан естуші едім атағыңды,
Ойда жоқ, түлен түртіп келер деген.
Ашадан Сауытбек пен Жидебай кеп,
Айтысып менен көңілі төмендеген.
Қайрақбай, Әлдібай мен Көшкімбай кеп,
Бәйсімбекпен алты ақын шөмендеген.
Болғанда сен іздеген, мен сұраған,
Іздеген сұрағанға деген келген.
Ап етпей, қап етпестен, Кенен құрбым,
Азырақ сынасалық өлеңменен.

К е н е н:

Мен едім Дулаттағы Кенен ақын,
Жол жүріп жеті бекет келген ақын.
Тайымда атқа қосып елім мені,

Бәйге алған оза шауып арғымақпын.
Жендім деп өңшең шалды мақтанасың,
Олар қайда болып еді менен ақын?!
Тіліңді тарта сөйле асқақтамай,
Шаңыма ілеспейді сендей қатын.

Л ә т и п а:

Сен болсаң кім қорқады, Кенен ақын,
Жасыңнан жарымаған кедей ақын,
Мақтанба көрмегендей, білмегендей,
Қураған Көкшолақпен сірі тақым.
Сен болсаң кім сескенер, Кенен болыс,
Қолына таяқ алған¹, кедей болыс.
Мақтайсың өзіңді өзің көтермелеп,
Келсең де үш жүз түйе сұрап «помощь».
Бүкіл мынау қазақтан серік таппай,
Қасыңа қосып апсың «сары орыс».

К е н е н:

Ләтипа, келтірмеші шайтанымды,
Біліп ем осы сөзді айтарыңды.
Орыс пенен қазақты бөлетұғын,
Көңілің неге орыстан тойтарылды?
Үш жүз түйе аламын әскер үшін,
Қом-шомымен айдатып қайтарымда.
Талассаң тар кезеңге мен шығармын,
Тыртындап шауып көрші байталыңды.

Л ә т и п а:

Ей, Кенен, жүйрік емес, жүріскерсің,
Өлеңге әуенменен мініскерсің.
Желпініп жеңемін деп, аптықпағын,
Шындасам сөз таба алмай тіміскірсің.

¹ Осы арада жиында отырған Ләтипаның байы Әбіжан Тайшыбайұлы жанжал шығарады. Сөйтіп айтыс бітпей қалады.

Арының қайтпай жүрген ақын болсаң,
Қысылып жүрген жолың жіңішкерсін.
Көк байтал күнде озып бәйге алып жүр,
К... бәйге алса иіскерсің.

К е н е н:

Ләтипа, бір көруге ашық едім,
Ауылың Хантаудағы қашық еді.
Көк байтал күнде озып жүргенменен,
Оны да жабы сәурік басып еді.
Тұғырдан туған құлын шабан болып,
Көшке де ілеспейтін жасық еді.
Қазанның күйесіндей қара байың,
Күйеуің таңдап тиген осы ма еді?
Кетпеннің ұңғысындай кеңірдегі,
Көргенде қалдым түрін шошып енді.
Қашар мен арғымақты матағандай,
Жатасың қайтіп қана қасына енді?
Жүрсеңші Алматыға бізбен бірге,
Қояйын сүйгеніңе қосып сені.
Тіл алсаң бізден қалма, Ләтипажан,
Әйелге теңдік жолы ашылды енді.

Л ә т и п а:

Ей, Кенен, қоқаң, сестен қорықпаймын,
Дүлдүлмін неше таңға зорықпаймын.
Өлеңнің таңдайымда ұясы бар,
Ешкімнен үйренбеймін, тарықпаймын.
Болса да байым момын елім жақсы,
Үстінде үш болыс ел қалықтаймын.
Елімнің еркелеткен арқасында,
Дарияда жүзіп жүрген балықтаймын.

К е н е н:

Ләтипа, асыл нарқын білген қандай,
Жас шақта күліп, ойнап жүрген қандай!
Бұл күні әйелдерге ерік тиді,
Қалайша жүрсің шыдап жаман байға-ай?!
Жанымда жау-жарақты жолдастар бар,
Жүрсеңші тілімді алсаң, бізден қалмай.
Жоқ болса жанашырың, сүйенерің,
Өкімет пана болып қорғағандай.

Л ә т и п а:

Ей, Кенен, бұл сөзіңе нана алмаймын,
Шын айтсаң, мен соңыңнан қала алмаймын.
Ақ бата, қызыл қанды бұзбаймыз деп,
Ұзатты байлап, матап ел-ағайын.
Өзіндей әзілдесем құрбыменен,
Еркексіп ұра береді жаман байым!

1921 ж

ЖАМБЫЛ МЕН КЕНЕН

К е н е н :

Ақынның асқан алыбы,
Халықтың болған жарығы,
Сәлем бердік о, Жәке,
Мәскеу барып қайтқанда,
Кеудеңе орден таққанда,
Шаршап келіп тынығып,
Өз үйінде жатқанда,
Арнайы келдім о, Жәке,
Орденіңді құттықтап,
Қуанғаннан кеп едім.
Көрісейін деп едім!
Тәуірмісің о, Жәке,
Отан қамын тіледің,
Халық үшін жүрегің,
Көсемге теңеу таптың ба,
Ақылы дана зерегім.

Ж а м б ы л :

Сәлем беріп келіпсің,
Рақмет, Кененім.
Осы аурудан жазылып,
Ел көрем бе деп едім.
Тәуір болдым шүкірлік,
Қөңілімді демедің.
«Жаңа заңға» шырқашы,
Сағындым ғой, Кененім!

1934 ж

КЕНЖЕҚОЖА МЕН КЕНЕН

К е н ж е қ о ж а :

Арғы атам Мәделі мен Майлықожа,
Ғылым мен өнерге асқан сайлы қожа.
Қазыны, қарта менен сары қымызды,
Қонаққа соятұғын тайды қожа.
Сүйеніп құсжастыққа, мамық төсек,
Ішпейтін қаймақ қатпай шайды қожа.
Патша менен бай-манап заманында,
Санаған жұлдызнама айды қожа.
Дін — ислам күшті болып тұрған шақта,
Халыққа әділ болған жайлы қожа.
Сен болсаң кедейлерді жиып алып,
Бермедің бай-болысқа ешбір маза.
Бай-манапқа тілектес қожалар деп,
Біздей асыл тұқымға бердің жаза.
Бай-құлақ, қожа менен болыс, билер,
Көбісі қорлықпенен болды қаза.
Кенендей жарымаған жарлыларды,
Москваға шақырды неңе бола?
Петроград патшаның ордасына
Жамбылды апарды ма салуға аза.
Есек мініп жүретін ел жағалап,
Тоқсандағы тобырға беріп баға.
Сапырылған көжедей араласып,
Кедей, жалшы бой бермес арашаға,
Тұғыр озып, тұлпардан баға кетіп,
Төрт аяғы тірелді «тамашаға».
Ал, Кенен, ақын болсаң, бердім кезек,
Мен жоқ жерде ақынсың оңашада.
Мен — қожа, сен қарасың, арадағы,
Тұлпарға Көкшолағың жанаса ма?

К е н е н:

Ау, Қожа, кедейлерге тіл тигізбе!
Келтірді не жақсылық дінің бізге?
Жарығы күллі әлемге бірдей түскен,
Теңеймін Ильич шамын Ай мен күнге.
Халықтың ғасыр бойы қанын сорған,
Патша-бай, қожа-молда болдың бірге.
Оқытпай түрлі ғылым, өнер жолын,
Қамаған ер, әйелді қара түнге.
Күрескен Жетісуда байға қарсы,
Ұялмай сын тағасың адал ерге.
«Қара сүйек», «ақ сүйек» ауылы деп,
Кесірің талай тиген еңбекші елге.
Адамды арбап-алдап айналдырған,
Сиқыршы, молда-қожа жақын келме.
«Көпке жазған көмусіз қалар» деген,
Шындық жол мен әділет орнап бізге.
Еліме бақыт берген Ленин жолы,
Кедей тапты шығарды асқар белге.
Есек мінсе Жамбылды кім көріп еді?
Бүкіл халық шығарды сыйлап төрге.
Абай менен Жамбылды кім білмейді,
Құрманғазы күйлері күмбірлейді.
Балуан Шолақ, Шөже мен Сүйінбайдың,
Ақан, Біржан, Сарбас, Орынбайдың,
Ән-жырына құлағын кім түрмейді?!
Көкшолағы Кененнің дүлдүл болды,
Өзі совет халқына бұлбұл болды.
Патша менен байларға жолдас болған,
Қожа-молда сүйкімсіз құзғын болды.
Талай байлар халықты қан қақсатқан,
Қойға тиген қасқырдай қуғын көрді,
Бай-манапқа тіс қайрап жүрген жалшы,
Өшін алып, еліме тұлға болды.
Большевиктік адалдық, әділ жолы,

Езілген еңбекші елге нұрлы болды.
Жержүзі кедей таптың мұңын жоқтап,
Партия салған жолы үлгі болды.
Қараңғы елге күн шығып, тұман кетіп,
Кәрі-жас, әйел-еркек сыйлы болды.
Жер, суға жеті атасы жарымаған,
Құнарлы құтты жерге кедей қонды.
Колхоз, совхоз ұйым боп, қала гүлдеп,
Бас пен малы өркендеп көңілі толды.
Ішің күйсе тұз жала, Кенжеқожа,
Армансыз айтшы тағы, бердім жолды.

К е н ж е қ о ж а :

Елшісі пайғамбардың қожа-молда,
Бастайтын мұсылманды жұмақ жолға.
Патшалар, бай-манаптар мешіт салып,
Талайды қажы қылған Мекке жолда.
Жамбыл менен мақтайсың Абайыңды,
Ата тілін алмаған жабайыңды.
Ақан сері, Біржан сал, Құрманғазы,
Дәріптейсің арғын мен адайыңды.
Балуан Шолақ, Орынбай, Сүйімбайлар,
Шөже, Түбек, Сарбас талайыңды.
Ишан, төре, қожамен салыстырма,
Алтын емес, жеңілтек қалайыңды.
Мәделі, Майлықожа сегіз қырлы,
Ән-күйге қақтырайын таңдайыңды.
Дәулеткерей бал тамған бармағынан,
Ақ пен қара болмайды ағайыңды.
Айт десең, Кенен ақын, тағы айтайын,
Білемін өңкей кедей жақындарың,
Еркекпен қатар жүріп қатындарың,
Арақ пенен шошқаны арамсынбай,
Адал, арам аралас сапырғаның.
Ақтық жолдан адасып, жүрсің байғұс,

Жеті тозақ отына жақындадың.
Өмірде жарымаған, Кенен ақын,
Сілеңді осы емес пе қатырғаным!
Тауықтай тал-тал жүнің жұлынады,
Мезгілсіз таң атты,— деп шақырғаның.

К е н е н:

Кезекті бердің маған Кенжеқожа,
Кесір айтпа, сен дағы пенде қожа.
Сәлденді орап, Аллалап, таң атқанда
Азан айтып әлек боп мойын соза.
Қарақұстай үймелеп қансонарда,
Олжа алам деп бір адам болса қаза.
Ештеме алмай жүрмейді ишандарың,
Қанағатшыл ақниет болса таза.
Өлім шықса молдалар қуанады.
Қаралы үйге бермейсің ешбір маза.
Түрлі салық өлгенге саласындар,
Бермесе боласындар тағы наза.
Төлемеген тозаққа күйеді деп,
Жалғыз атын кедейдің ап жаназа.
Қатім Құран шығарып підия алдың,
Жұрт алдында тарттырам саған саза.
«Жылдығын», «жетілігін», «қырқын» бер деп
Қаралыға ас бер деп салдың аза.
Бейсенбі, жұма сайын бір тоясың,
Бұл қылығың бөріден кем бе, қожа?
Құраныңды жерге ұрып, кісі өлмесе,
Қасқырдай боп шабасың елге, қожа.
Патша, байға тілектес боламын деп,
Ағып кеткен ақ сәлдең селге қожа.
Халық сүйген ақынға соқтығам деп,
Қақпанға түстің келіп демде қожа.
Сөзіме Кенжеқожа құлақ салшы,
Сен өлең үйреткендей мақтанасың,

Жеті атамнан кетпеген ақын-жыршы.
Ерегіссең екеуміз жарысалық,
Екіленіп саныңа ұршы қамшы.
Қалың қазақ халқының бұлбұлымын,
Таудан аққан мен бұлақ, сен бір тамшы.

К е н ж е қ о ж а :

Ау, Кенен, атың дарқан кең екенсің,
Ән-жырға, әңгімеге тең екенсің.
Әншейін сырттан өсек айтып жүрген,
Ақындар күндеп жүрген ер екенсің.
Өнерге жап-жасыңнан талаптанған,
Қордайдың саулап тұрған желі екенсің...

1938 ж

КЕНЕН МЕН ӘБДІҒАЛИ

К е н е н :
Ел анасы — жер болар.
Ел ағасы — ер болар.
Кіндік кесіп, кір жуған
Жер балаңмен тең болар.
Ұшқан құс қонбай қоя ма,
Еңбексіз қарның тоя ма?
Ел мен жерден сыр алмай,
Аң қуған жолы бола ма?
Ат мойнында тұмарсың,
Ат аунаса сынарсың,
Ал, қызыл тіл, сайрашы,
Ажал жетсе тынарсың.
Сұлуға көзім қарашы,
Топырақ басса жұмарсың.
Асылды інім, киіп қал,
Арғымақ, жорға мініп қал,
Көп алдында сөйлеп қал,
Жиналған халық тыңдасын.
Жүйрік аттай көсіліп,
Жібек жіптей есіліп.
Осы жерден ертеде,
Жеті ғалам ел өткен,
Әркім қорғап Отанын,
Атақты талай ер өткен.
Жері байдың — елі бай.
Бас пен малы өркендеп,
Көсегенді көгерткен.
Ерлер туып, жау шауып,
Елдің қамын жеп өткен.
Тәттіні тісім шайнап қал,
Жер астында қирарсың,
Осы жерім — атажұрт,

Ұлы жүз өскен қоныс құт.
Екі жүз болыс ел болған,
Төрт ата Дулат көп ұлт.
Албан, Суан үшеуі,
Жарықшақтан тарайды.
Бәйбішеден Сарыүйсін,
Абақ, Тарақ бәрі Үйсін.
Шапырашты, Ошақты,
Парлап мінген қос атты.
Сыландыдан Ысты боп,
Үш тамғалы атапты.
Бақтиярдың тұқымы
Арғы атасы Төбейді.
Төбейден бері көбейді.
Абақ, Тарақ баласы,
Алатауды жебейді.
Әркім шабар ұранға,
Бәйдібек пен Домалақ,
Бейіті Бөген-Шаянда,
Ата-анамды айтпай қоям ба?!

Ә б д і ғ а л и :

Көпшілік, бәріңізге сәлем бердім,
Бауырлар, жүрсіз бе аман, қаладағы.
Көсілтіп топқа салып көріңіздер,
Адамның ақын деген жорғалары.
Сөйле деп Кенен ақын кезек берді,
Әркімнің өзіне алтын қолда бары.
Баптаған жүйрігіңнің мен де бірі,
Сырланған алтынменен арналары.
Қияға шыңнан өрлеп арындамай,
Неліктен Әбдіғали қорғанады.
Өлеңнен түйме түйіп, бауын қадап,
Сол болсын көпке салған олжалары.
Көпшілік ортасында ән шырқайын,

Даусым көкке шалқып, аспанға өрлеп.
Қанішер фашистердей қас дұшпанға,
Наркескен алмас болат қылыш сермеп.
Қаһарман қайратыма мініп алып,
Терейін сөз асылын соттай тергеп.
Намысын Отанымның ойлағанға,
Айнадай алғыр сөзім болсын өрнек.
Кене аға, аман-есен жүрмісіңіз,
Кішіге о да міндет сәлем бермек.
Тереңге сөзді еркімен шомылдырмай,
Көрерсіз аспандатып әнге сермеп.
Шекердей шыққан сөзім бал тілімнен,
Дәмі жоқ сөйлемеймін сөзді кермек.
Жүйріктің шапса шаңы ілеспеген,
Құздардың арындаған шыңын өрлеп.
Алматы облысы туған елім,
Алатау айналамды жатқан көлбеп.
Суреттеп бұл жерімді көрсетейін,
Айтарлық қай жерің бар бұған теңдеп?

Тірелген Алатаудың басы көкке,
Хан Тәңірі, Тянь-Шань арғы шетте.
Ақ найзадай төбесі қаһарланып,
Алып шапқан батырдай жауын бетке.
Жемісі жеткілікті түр-түрімен,
Шынарлы миуалы ағаш шыққан бетте.
Алабы Алматының қалың орман,
Отанның әскеріндей жатқан шетте.
Тастары жаңғырады сөйлегенде,
Қазына қойны толған түрлі кенге.

К е н е н :
Біздің елдің атақты,
Ерлерімен таныссаң,
Айтуға, сірә, жалықпан.

Төле би шыққан Үйсіннен
Өзі әзіз, өзі әділ,
Атағы зор қалыстан,
Қаздауысты Қазыбек,
Алшыннан шыққан Әйтеке,
Табыннан шыққан ер Серке,
Керейден шыққан қос қасқа,
Тұрсынбай мен ер Жабай,
Шақшақ ұлы Жәнібек,
Қанжығалы Бөгенбай,
Қаракерей Қабанбай,
Қатар туған арыстан.
Алатауда – Ұлы жүз,
Сарыарқада – Орта жүз,
Орал тауда – Кіші жүз
Кең өріс тапқан алыстан.
Қысқаша жоба көрсеттім,
Айта берсек тауыспан.
Енді бері келейін,
Ақ бөкендей желейін.
Жақсыбай мен Қазанқап,
Екеуін айтып берейін.
Жетісудың ел, жерін,
Атақтысын терейін.
Қасқараудан Өтеген,
Үйде тұрмас кетеген,
Қырық жыл өріс қараған,
Безіп қатын-баладан.
Жамбыл да айтты бағалап,
Ертеде-ақ елге тараған.
Мүйізі бар басында,
Ораздан шыққан Жолбарыс,
Тарихта бар, ел таныс.
Ноғайбай мен Кебекбай,
Тілге шешен, сөзге бай.

Ауданымыз атақты,
Сұлутөр мен ел Қордай.
Түп нағашым Қабанды-ай,
Жұртқа мәлім болғандай.
Өз ұстазым – Сарбас,
Өлеңі жүкқан айрандай.
Сарбас деген кең ақын,
Жамбылменен тең ақын.
Тірі жүрсе бұл кезде,
Талайыңды жеңетін.
Қалмырзамен айтысып,
Қырғыздан бәйге алатын.
Өз нағашым Қаңтарбай,
Сүйінбаймен бір парды-ай,
Түп атам жүйрік тұлпардай,
Ақиық қыран сұңқардай,
Байқап сөйле, ақыным,
Тоқталып қалма айта алмай!
Тобықтан қиып, мен кетсем,
Жапалақтай далақтап,
Топ түсерсің ортаға-ай!
Жақсы ақынның өлеңі,
Шебер тіккен киімдей.
Балдан тәтті ұғылар,
Жас баланың тіліндей.
Елжіретер көңіліңді,
Құрманғазы күйіндей.
Жақсы сөз жұпар аңқиды,
Жазғы шөптің гүліндей.
Құлағыңнан кетпейді
Бұлбұлдардың үніндей.
Халқым келді қамалап,
Сайра тілім, мүдірмей.
Ақын болсаң Сариев,
Жауап берші кідірмей,

Сауалым бар Сариев,
Тауып берші бөгелмей,
«Жүк аумайды бұраумен»,
«Сөз ашылар сұраумен».
«Қар өседі қылаумен»,
«Бала өседі сылаумен»,
Ер Тарғын мен Қобыланды,
Исатай мен Махамбет,
Құрманғазы, Тәттімбет
Қайдан шықты, жауап ет!
Жетісуды атап бер,
Малдай санап матап бер.
Аяғы қайда құяды,
Басы қайдан шығады,
Атағы зор Алатау,
Астана тұрған бақша-бау,
Хан Тәңірім биік қай жақта,
Ата, айтшы, қылмай дау!
Байқара, Жамбыл деген жер,
Жәкең туған кемеңгер.
Дәл қай жақта болады?

Ә б д і ғ а л и:

Ақын өлең бастайды,
Тастүлек құстай қомданып.
Жауап сөзден қашпайды,
Ақ домбыра қолға алып,
Біраз ғана сөйлейін,
Өткендерден қозғалып.
Ер Қарасай ұраным,
Атағы шыққан жауды алып.
Батырлығын сұрасаң,
Асыра қуған таулардан,
Қалың қара қалмақты,
Алатаудан жол салып,

Шапыраштының баласы,
Сауыт киген найза алып.
Сарыбай мен Сұраншы,
Молжігіт – қонақ серігі.
Қазақты шауып алам деп,
Қоқанның ханы келгенде,
Сарыкемерден қашырып,
Шоқпардан ары асырып,
Төбе боп қалған өлігі.
Тозған елді құраған,
Алатаудың баурына
Мекендеткен елімді.
Тұқымы соның біздерміз,
Қылышынан зәр тамған,
Жапыра жауды талқандап,
Найзасынан қан тамған.
Ақын десең осы елде,
Қызыл тілден бал тамған.
Сүйінбайдың ұрпағы
Әбдіғали ән салған.
Сарбасыңды айтасың
Жорға еді деп шайқалған.
Оған теңдес Бақтыбай,
Хан Тезектей төренің,
Зәрлі жүзін қайтарған.
Балғамен ұрған шегедей
Төбесінен тойтарған.
Қолқа қойдың Кенеке,
Сұрауды тауып қай-қайдан.
Қарасай бабам ер еді,
Әңгімесі көп еді,
Қарасайдың мазарын
Өздеріңдей ақсақал
Сарыарқада деп еді.
Ер Тарғын мен Ерсайын

Кіші жүзден дер еді.
Қаздауысты Қазыбек,
Шақшақ ұлы Жәнібек,
Қазақтың асқан ері еді.
Қанжығалы Бөгенбай,
Арғыннан шыққан аға еді.
Қаракерей Қабанбай,
Найманның ұран-жары еді.
Бұл айтылған адамдар,
Ел аузында бар еді.
Құнанбайұлы Абайдың,
Ақылы дария жан еді.
Әдебиет жазбасы
Сол кісіден қап еді.
Одан бері келейін,
Үш орден алды Жамбылым,
Жырдың күйін шырқатып,
Заманның қақты дабылын.
Мұңын мұңдап ән салды,
Еңбекші кедей табының.
Елестетіп көзіңе
Өткен күннің сағымын.
Асауын жырмен үйретті
Қырдағы өскен тағының.
Жержүзі тегіс естіді
Күй мен жырдың сарынын.
Жамбылдан үлгі сұранып,
Басқа елдің де ақыны
Жіберіп тұрар жазуын.
Ұлы майдан үстінде,
Жүректен шаншып немісті,
Аянбай жұмсап қаруын,
Ленинград еліне
Қоршауда қалған кезінде,
Жұбатып туған бауырын,

Сәлемін жазып жолдады,
Бассын деп қайғы-жалынын,
Отан әмірін қолданып,
Дұшпандарға долданып,
Тарихтың айтты анығын.

* * *

Нарынқол қатар жатыр Кегенменен,
Айтайын жер көлемін өлеңменен,
Соңыма ер, танытайын соның бәрін,
Кенеке, ойың болса көрем деген.
Тянь-Шань, Қырғыз жері, Шудың басы,
Айқасып біздің жерге кемерленген.
Ертеде қырғыз, қазақ жорығында,
Жер екен ата-бабам көп өрлеген.
Екейде атам Талтаң, Тағай батыр,
Ақша Қосай, Қараштай берендермен,
Біздің ел жау жағыңның панасы еді,
Қаймықпай жолын тосқан кезендерден.
Жамбыл тауы Шуменен айқас жатқан,
Басында Жамбыл содан туып келген.
Жамбыл туып әкесі той қылыпты,
Атанған Жамбыл аты соныменен.
Атап-атап кетесің батырым деп,
Көрсетпей ер жорығын терең жерден.
Айтайын Жетісудың арнасынан,
Бұлағы шыққан таудың жар басынан.
Ақсу барып Жоңғардың жонын тіліп,
Іле қиып ағады жамбасынан.
Қаратал, Көксуменен қатар түсіп,
Жарысып бір-біріне жалғасынан.
Балқашқа мың тораптан құйылады,
Қаратал кен шығарды қамбасынан.
Лепсі – Саржазықты жарып аққан,
Канал бар кең қазылған ортасынан.

Еңбектің қайраткері қалың колхоз,
Тасқынды тарс бекіткен ортасынан.
Егін сап екі жағын тоған тартқан,
Жайқалып көк егісі Нілге батқан.
Жамбылдың айта қойшы іс, өнерін,
Кәнеки, жер байлығың бізден артқан?!
Еншіңе Шуды бердік Жетісудан,
Көтеріп жүктей тасты бүрқылдатқан.
Пайдаға қандай қылып асырғаның,
Көрсетші табысыңды бұдан тапқан.

К е н е н :

Өршіл мінез шалқасқа,
Қамшы үрғызбас жамбасқа.
Ақын болсаң Сариев,
Осылай деп сөз баста.
Жүйріктігің көрінді,
Көп алдында ұйқасқа.
Сүрінбейді шын тұлпар,
Төрт аяғын дәл басса.
Түсіп қалма қақпанға,
Алды-артыңды байқаста.
Айға қолың жетер ме,
Аламын деп жармаспа!
Жамбыл, Абай көпке ортақ,
Менікі деп адаспа!
Отан үшін жырлайық,
Жау орнынан тұрмасқа.
Дұшпан жылдам құрысын,
Тілектес боп, көп жасқа.
Тянь-Шаньның тауынан,
Тасып тулап аққан су.
Қапшағайға қайта ұрып,
Күнбатысқа тартқан су.
Қарағай, қайың ну орман,

Жемістен түйме таққан су.
Арқар, марал, киіктер,
Жүзіп дәмін татқан су.
Бас пен малы теңесіп,
Ел қызыққа батқан су.
Қазақ, қырғыз даласын,
Қақ жарып ағып жатқан су.
Ғасыр бойы кәрі қар,
Балқып бойы тасқан су.
Нұрлы судан күй күліп,
Ел жүйесін тапқан су.
Іргелі қала салынып,
Бақыт шамын жаққан су.
Колхоз, совхоз тең бөліп,
Шаттық әнін айтқан су.
Тасөткел деген каналым,
Түзеліп тұр заманым.
Осы айтқан табысты,
Көп алдына саламын.
Бидай дәні бармақтай,
Тары дәні жаңғақтай.
Арпа дәні асықтай,
Сұлы дәні қасықтай,
Күнбағыс бар табақтай.
Қауын, қарбыз лақтай.
Қызылша түбі келідей,
Жүзімі тартқан желідей.
Жүгері дәні жұмыртқа,
Жүгірер бала ымыртта.
Әбдіғали әріптес,
Сол сөзімді ұмытпа!
Туып өскен жерімде,
Күн құлағы шығып тұр.
Тана қашып, тай тоқтап,
Саулық егіз туып тұр.

Жүз саулықтан жүз елу,
Қозы өсіріп беріп түр.
Шопандар мен жылқышым,
«Құтты құрық» болып түр.
Қартабаев Сатылған,
Еңбектері артылған.
Жүз биеден жүз құлын,
Аман-есен қосылған.
Жылқышылар ысқырып
Қарына құрық қыстырып,
Арғымақтар астында,
Жер тарпиды пысқырып.
Насыбайын бір атып,
Тау жаңғырта түшкіріп.
Айғырлары арқырап,
Таудың суы сарқырап,
Таң атарда туады
Шолпан жұлдыз жарқырап.
Жамбылдағы қой саны,
Сегіз жүз жетпіс мың болар.
Малды жырға қоспаса,
Ақындарға мін болар.
Қаптап өрген сиыр мал,
Үйір-үйір жылқы бар.
Жылқы совхоз тағы бар,
Бәрі тұлпар жануар.
Құлақтары қамыстай,
Тұяқтары болаттай,
Құйрықтары қылыштай.
Әскер үшін жаралған,
Бар денесі құрыштай.
Бірінші бәйге алғамыз,
Орта Азиялық жарыста-ай!
Енді тоқтар кезің бар,
Құры бекер жарыспай.

Әдепсіздік көрсетіп,
Ағаңменен алыспай,
Шындықпенен айталық,
Құр кеудеге салыспай.
«Жығылған тоймас күреске»,
Меніменен тіреспе.
Алматыға жақынсып,
Астанаға ақынсып,
Айтысқалы тұрсың-ау.
Мен жеңдім деп мақтанып,
Көпіргелі тұрсың-ау.
Ақындық сөз кезегін,
Ағаң саған бүрсын-ау.

Ә б д і ғ а л и :

Сөйлейін мал байлығын табыс артқан,
Жоспарын орындаған қойған шарттан.
Колхозды совхозбенен атап-атап,
Түсейін «Дегересте» арғымақтан.
Асылдан ақалтеке айғыр салып,
Биені мың-мыңдаған құлыңдатқан.
Көп жылқы көлбеп жатыр “Дегересте”,
Аспанның жұлдызындай көрер көзге,
Тіл жетіп байлығымды айта алмайтын,
Тағы бар колхоз, совхоз бұдан өзге.
Асылын он алты одақ тегіс біліп,
Үлгі етіп көрсетеді айтар сөзге.
Сүмбідей сымға тартқан сүйектері,
Найзадай сұлулығы салған тезге.
Майданға әскер мінер аттанарда,
Соларға баптап қойған осы кезде.
Қанатты, қалбағайлы, бөкен санды,
Қаз мойын, қамыс құлақ, құлан жалды.
Алмалы, Аңырақай, Үш шоқыда,
Көресің қаптап жатқан жылқы малды.

Белінен енесінің қарғып ойнап,
Туғанда таңғаларсың құлындарды.
Жайлауы «Суықтөбе» бұлтпен теңдес,
Құлпырып шыққан шөбі кілемге өндес.
Балажан арғы шеті қырғызды орап,
Осы жер жаз жайлауға тиген дербес.
Таушелек, Ілеменен қатар ағып,
Көксуы күнге күліп шағылысқан.
Талғардың тал шоқысы Түргенменен,
Құмбел мен Алаяқтан басы айқасқан,
Алма, өрік, қарағай мен қайың, жиде,
Жер беті көрінбейді ну ағаштан.
Майтөбе, Қарақия, Құлансазда,
Мекендеп әртүрлі аңдар тұқым шашқан.
Құндыздар су бойында «қыз ұзатып»,
Аққу, қаз, қоңыр үйрек маймаң басқан.
Кенеке, сізге айтатын сөзім осы,
Кейбіреу дәметеді ішпес астан.
Жерімнің, міне, осындай сайранында,
Айтайын еңбек ерін күші тасыған.
Қоғалы ауданында Салихадан,
Атақты кіміңіз бар, бұдан асқан?
Ағызып сүттен бұлақ көл-дария
Ісімен өзгелерге үлгі шашқан.
Қызылшаны таудай үйіп Нұрипа да,
Мұнымен ел ерлері үнін қосқан.
Жөнім жоқ бұларды мен айтпасыма,
Сайлаған депутатқа Қазақстан.
Жылқышы Әбдібай да орден алған,
Табысы біріменен бірі ұласқан.
Жеткізді жылқы басын мыңға тарта,
Биеден сексен ғана ұйымдасқан.
Асырып табыстарын асқар таудан,
Қой қоздатып, бұлақтай бие сауған.
Ел еркесі біздерде толып жатыр,

«Қорықпайды шешен — даудан, батыр —
жаудан».

Жүргізем еңбек ерін дамылменен,
Таңғалып ауызыңа кірер тәубең.
Кенеке, кедей едің мал жағынан,
Аларсың бізден сұрап болса сауғаң.

1943 ж

КЕНЕН МЕН БОПИНА

К е н е н:

Бопина, келіп қалдым тойыңызға,
Қуаныш сыймай келді қойнымызға.
Бір қолқа салдым міне, қабылдасаң,
Қолымды артайын деп мойныңызға.

Б о п и н а:

Көркемжан ер жетті ме, Кенекем-ай,
Тамаша жүрген жерің, мерекем-ай!
Бақытжаның туыпты құтты болсын,
Тойымды қызық қылған берекем-ай.

К е н е н:

Кеп отыр жауды жеңіп Жарылғабың,
Он жылдай дерексіз боп табылғаның.
Шақырып үш аудан ел той жасадың,
Үйінде дауласқаның не қылғаның!

Б о п и н а:

Жас келін боп Кенеке-ау, жүруші едім,
Айтарыңды жүректен білуші едім.
Шұбар атпен төбенді көргенімде,
Жолың тосып көпірде тұрушы едім.

К е н е н:

Көрінер ақ үй сұлу үзігімен,
Көрінер келін сұлу жүзігімен.
Бопина, оның рас жөніңе кел,
Шықпайсың тоғыз келін тізімінен.

Б о п и н а:

Кенен-ау, ат мінерсіз қара шұбар,
Үстінде ақсақалың жарасылар.
Сөзімді әзіл-қалжың айтсам дағы,
Өзінде тоғыз келін таласы бар.

К е н е н:

Бопина, әзіліңді білмеймін бе,
Келінмен сіздей ойнап, күлмеймін бе?
Көлдегі сен — аққу, қаз, мен — лашын,
Қайырып қанатыңды ілмеймін бе?

Б о п и н а:

Кенеке-ау, ат мінерсіз қара көктен,
Жарасар келбетіңе нар жүн шекпен.
Қоялық екеуміз де бұл әзілді,
Хат бар ма Шолпанқұл мен Қыдырбектен?

К е н е н:

Бопина, қандай жақсы сұрағаның,
Құлаққа бұл өлеңің ұнағанын.
Хат та жоқ, хабар да жоқ екеуінен,
Жүргенін не тұрмыста біле алмадым.

Б о п и н а:

Кенеке-ау, екі бауырың келсін аман,
Жауды жеңіп, той болса бар ма арман!
Осы отырған халқыңның тілегі бар,
«Тоғыз келінді» айтса деп шуылдаған.

К е н е н:

Айтайын, айт десеңдер «Тоғыз келін».
Тоғызға толтырам деп көп іздедім.
Жүргенде өзімсініп кей келінді,
Бұзып кетіп бозбала зар иледім.

Талай-талай шарт қойдым келіндерге,
Келін «кел» деп шақырса ерінем бе!
Табаны таймай тұрар келін болса,
Келіп-кетіп тұруға әзір мен де.

Жеңге менен балдыздан да келін қызық.
Күрең шай келін құйса көзін сүзіп.
Бар ма екен бұл жалғанда ондай ләззәт,
Қасында отыра алман денем қызып.

Қайнар көз, қара торы, ақшыл келін,
Айтпай білер тілінді жақсы келін.
Құрт ішкендей құмардан шығар едім,
Бір күн қасып арқамды жатса келін.

Кененнен шал деп күдер үзбе келін,
Табылар деді ме екен іздегенім?
Шабады көрі тарлан шаршы топта,
Қайтесіз құнан, дөнен іздегеннен?

Май палау, келін келсе қаймақпенен,
Бура ойнайды қаңтарда тайлақпенен.
Жанға жайлы, жайдары болса келін,
«Еркекке жақсы әйел қайрақ» деген. —

Келінжан, «кен» деген сөз — Кенен деген,
Ағаштың ең мықтысы емен деген.
Жетпіске сыр бергем жоқ, сыр сұрасаң,
Сексенде де болмайды жүзім төмен.

1944 ж

КЕНЕН МЕН ШАШУБАЙДЫҢ СОҢҒЫ КЕЗДЕСУІ

К е н е н:

Шашеке, амансыз ба, күйлі-жайлы,
Өнерге өрен аға сегіз сайлы.
О, шіркін, кәрілік те кеп қалыпты,
Аяғы бұл өмірдің түйетайлы.
Алабын Алатаудың әнмен жайқап,
Көрген ең қырғыз, қазақ кен жамайды.
Айтысып Сарбас, Жамбыл, Қуандықпен,
Ән-күймен күйқылжытып сән сырнайды.
Асында Ноғайбайдың алғашқы рет,
Көргенім мініп барып жайдақ тайды.
«Аққайың», «Сырлықайың» әндеріңді,
Үйреніп мендей інің елге жайды.
Ақында сізден үлкен енді кім бар,
Жамбыл мен үлгі етеміз ұлы Абайды.
Шашеке, сәлем бердім өлеңменен,
Көргендей жаңа туған күн мен айды.
Шашеке, кепті жасың сексен беске,
Аяққа тұсау түсіп шешілмеске.
Алты күн айлық жолды басқан тұлпар,
Қалыпсыз ілесе алмай қозыкөшке.
Кең-байтақ Сарыарқада шапқан дүлдүл,
Түлкіні төстен қашқан қаққан дүлдүл.
Сұлу қыз, жора-жолдас, төрт түлік мал,
Бір кезде Жетісудан тапқан бұлбұл.
Аралап қазақ, қырғыз, абақ, тарақ,
Дәм-тұзын Алатаудың татқан бұлбұл.
Мінеки, Москваға келіп тұрсыз,
Қызығын саяхаттап көріп тұрсыз,

Кіргенде мавзолейге дана жатқан,
Бас иіп сарымайдай еріп түрсыз.
Нұрланған астананы аралады,
Қызығын көрдің ұрпақ балалардың,
Бастаған партияның арқасында,
Бәйге алған боз тарландай бағаландың.

Ш а ш у б а й:

Аман ба елі-жұртың, ақын Кенен,
Жасыңнан ниетіміз жақын Кенен.
«Бозторғай», «Көкшолақтай» әнге шырқап,
Жайылған Жетісуға атың Кенен,
Атыңды әкең қайдан қойған тауып,
Әншісі Алатаудың думан-сауық.
Біржан сал, Ақан, Әсет, Балуан Шолақ,
Солардың жолын құдың әнін салып.
Інісі ең аты шулы Сарбастың,
Кененжан, жаны бірдей кәрі-жастың.
Көрілік жеңіп алды құлдилатып,
Жас кезде таудан асқан болдым тасқын.
Көзіме ел мен жерді елестетіп,
Түсіріп көңіліме амандастың.
Жас кезде аралаған Жетісуым,
Ән шырқап, сайрандаған асқар нұым,
Халқыма қазақ, қырғыз менен сәлем,
Орнатқан өкіметтің жеңіс туын.
Аралап ел-жұртымды қайтар едім,
Шіркін-ай, қалтырап тұр мына буын!
Бақытты заманымда Мәскеуге кеп,
Мың жасап жасаңғырап, қайта тудым.

1949 ж

КЕНЕН МЕН ӘСІМХАН

1949 жылы замандастарының шақыруымен Кенен Алматы облысы, Жамбыл ауданындағы «Киров» колхозына келеді. Ақын түскен үйге ел көп жиналады. Топ ішінен жас ақын Әсімхан Қосбасаров Кенекеңе өлеңдетіп сәлем береді.

Ә с і м х а н:

Ассалаумағалейкүм, Кенен аға,
Қордайдан ат арылтып келген аға.
Біз сізді көрмегелі көп жыл өтті,
Өлмеген көріседі деген аға.
Мөлшерлеп ән-жырынды есепке алсам,
Мұхиттың дариясындай терең аға.
Жамбылдың бірге жүрген шәкірті едің,
Аламыз үлгі-өнеге сенен аға,
Түсті деп осы ауылға естіген соң,
Өзіңмен кездесуге кеп ем, аға.
Жиналып өңшең ақын текке отырмай,
Халыққа өлең айтып берелі аға.
Әндерің тізген меруерт сияқтанып,
Жәкеңмен Москваға бір аттанып,
Ағаның денсаулығы жақсы ма?— деп,
Жүремін сыртыңыздан сұрап қалып.
Тыңдауға бал сөзіңді халқың құмар,
Үй толып ел жиналды құлақтанып.

К е н е н:

Кенендей ел сыйлайды қариясын,
Бір кезде қарияңды сағынарсың.
Алмабай, Сартжан, Көшер шақырып ең,
Бұрылып келмей кетсем тарынарсың.
Үйіне Бейсембайдың келіп түстім,

Ауылдан мен шыққалы болды үш күн.
Кешегі Байбуырлы Сарбас ақын,
Жамбылдың оң қолынан сарқыт іштім.
Солардан көп әңгіме естігемін,
Жігітке пайдасы жоқ асығыстың.
Әсімхан, талабы бар жігіт едің,
Аға деп сәлем беріп қолды қыстың.
«Нұр жауар талапты ерге» деген сөз бар,
Сен дағы ордасы бол мәжілістің.
Бәйге аты шабар жұқа терлікпенен,
Өткіздім алпыс бесті ерлікпенен,
Бірге өстім біте қайнап еңбекші елмен,
Санастым үлкен-кіші, ел-жұртпенен.
Өнердің Кенен болдым арқасында,
Айтылмай көңіл шері тарқасын ба,
Сендерге ән шырқамай Кенен атаң,
Өлеңін сап кете ме қалтасына.

1949 ж

КЕНЕН МЕН ХАЛИМА

К е н е н :

Ақ серке, ай мүйізді, қой бастаған,
Анық батыр жорықта жол бастаған.
Атамыз қазақ халқы өлмес-өшпес,
Торқалы, міне, осындай той бастаған.
Батырмыз Компартия жол бастаған,
Бұлжытпай нұсқауларын ел қостаған.
Ақ отау жұртым тіккен орда мынау,
Отанның ақынымын ойқастаған.
Айталық партияға сансыз алғыс,
Кедейді ең алдымен алға ұстаған.
Халима, әріптесім, бері отыршы,
Шал едім келінге көп жамбастаған.
Келінжан, шайқасуға бар ма шамаң,
Көпшілік сөз бастауды берді маған.
Әуелі есендесу елдің салты,
Халима, бала-шағаң, есен-аман?
Атыңды жүруші едім сырттан біліп,
Естуші ем өлеңіңді оқып-біліп,
Шал екен деп, Халимаш, күдер үзбе,
Көп ішінде бетімнен қойшы сүйіп.
Сырымды мына жұртым білген қайдан,
Адамның дос болмағы осындайдан.
Тоғыз келін, қырық балдыз қоршап отыр,
Барлығы той баста деп қолын жайған.
Мен өзім өлең сөзге жалықпаймын,
Айтыс десе, сұңқардай шарықтаймын.
Ләтипа, Мөртай сұлу, Бопинамен,
Айтысып талай елді анықтадым.
Халима, атыңды естіп құмар едім,
Кәрі деп енді мені налытпағын.

Х а л и м а:

Шіркін-ай, ауыр екен өлім деген, –
Бұл ажал еш пендеге көрінбеген.
Кешегі асқар таудай Мұхтар қайда,
Адам жоқ естігенде егілмеген.
Бұл пәни дүниеден мен де кетем,
Өлгенше көргенімді жырлап өтем.
Балауса жас өмірім өтті-кетті,
Кенеке, сол күнімді арман етем.
Көпшілік қаумалап түр іштен-сырттан,
Бағалап сынай білер сөзді ұққан.
Қызымын – Исатай мен Махамбеттің,
Ерлікпен, ақындықпен аты шыққан.
Кенеке, сәлем бердім өлеңменен,
Құрбымсыз заманың бір дегенменен,
Бас қосқан ақын-әнші осындайда,
Қағыспай қалуымыз бола ма жөн.
Сен бе едің Қордайдағы ақын Кенен,
Құлағым «Кенен» десе елеңдеген.
Түсімде үш ұйықтасам бар ма менің,
Кенеке, қатарыңа келем деген.
Сен бе едің ақын Кенен Қордайдағы,
Шалдардың жуан мойын, сері бойдағы.
Кешегі теңдіксіз күн еске түссе,
Қайнайды зығырданым қай-қайдағы!
Кенеке, енді жүрші маңайымнан,
Қарт қыздың шошынарсың ыңғайынан.
Жүйрікпін жетпісіңе желіп жеткен,
Терінді шұбыртайын самайыңнан.
Қолымда праволы документім,
Жазылды қамшы тиген жаралы етім.
Келгенде кемпір жасқа қайрат беріп
Көтерді қолтығымнан өкіметім.
Әуеде бір жұлдыз бар жұптамадым,
Кененжан, уәденді мықтамадым.

Аузыңнан «жаным» деген бір сөз естіп,
Дөңбекшіп өткен түні ұйықтамадым.
Әуеде бір жұлдыз бар Ай көзіндей,
Шоқ шашпау, алтын айдар мен де өзіндей.
Кенен сал, аяғыңды ширақтау бас,
Сүйретпей байдың жалқау кербезіндей.
Жарасқан құндыз бөркің, басың қандай,
Күмістей жылтылдаған шашың қандай?
Біздермен тағдыр қосып дәмдес болсаң,
Кененім, болар көңілің тасығандай.
Ішінен осынша жұрт мені қалап,
Отырмын мен де сізді ерге балап.
Әркімнің өз қатары өзіне алтын,
Мен үшін жас жігітсің, жаңа талап.

К е н е н:

Өлеңің, Халимажан, қандай тәтті,
Қартайған жүрегімнің шамын жақты.
Басымнан жел секілді желіп өткен,
Есіме салдың-ау, бір қызық шақты.

1961 ж

КЕНЕН МЕН ЕСДӘУЛЕТ

К е н е н:

Көсем адам сөз бастар,
Көпті көрген жол бастар.
Батыр адам қол бастар,
Ай мүйіз серке қой бастар,
Ақын адам той бастар,
Ал, тыңдаңдар, жолдастар!
Қордайдағы қос ақын
Қозғамаса болар ма!
Домбырасы — жан жолдас,
Қолға алмаса болар ма.
Ұл-қыздарға үлгі айтып,
Жол салмаса болар ма.
Халық ақыны бұл көпке,
Сөз салмаса болар ма.
Ел алдында сол үшін
Айтысқалы отырмыз.
Жетістік пен кемшілік
Салысқалы отырмыз.
Көп алдына көсіліп,
Жарысқалы отырмыз,
Сексен жасқа келгенде,
Тірескелі отырмыз.
Қоғам үшін қос ақын
Күрескелі отырмыз.
Жетістікті жырла деп,
Кемістікті сына деп,
Домбыранды бұра деп,
Тапсырған соң келгенім.
Халқыма сәлем бергенім,

Ардақты елім «Ақтерек»
Ел-жұрты маған көп керек.
Қатар жатқан ауылмыз,
Туысқан аға-бауырмыз.
Колхоз, совхоз тілектес,
Еңбекте бірге білектес.
Ауылымыз аралас,
Қойларымыз қоралас,
Даласы мен тауымыз,
Өсірген елім мәпелеп.
Қызықты көрдім еркелеп,
Асын ішіп, ат мініп,
Түйелерді жетелеп.
Тұзыңды ақтап айтпасам,
Қаларсыздар өкпелеп.
Жан жолдасым, Есдәулет,
Шық майданға, жекпе-жек!
Әліңді білмей алыссаң,
Мыжғылайын желкелеп.
Қара бұқа секілді,
Жер тарпына күжілдеп,
Күзгі желдей уілдеп,
Атты алысқа айдаса,
Ал, жарыстық, төтелеп,
Қарабайыр сен едің,
Қазанаты мен едім.
Қашан маған тең едің?!
Тұрып қалма күрсілдеп,
Жастан бірге жүрсек те,
Айтысқамыз жоқ еді.
Қалжың-өзіл болмаса,
Қағысқамыз жоқ еді.
Келді, міне, бір кезек.

Е с д ә у л е т :

Келсең кел, енді батыр, қоян-қолтық,
Шын жорға қамшыласа кетеді орғып.
Осы жұрт рұқсат берді екеумізге,
Тұрам ба шешінген соң сенен қорқып.
Енді біз қызбалықты жырды айталық,
Қазыналы ұлан-байтақ жерді айталық.
Мыңғырып кең далада сыймай жатқан,
Бес түлік асыл тұқым малды айталық.
Сол шаруаға еңбек қып атақ алған,
Үлгілі озат шыққан жанды айталық.
Енді мен сөз бастайын тұрғын тыңдап,
Халқымыз қарап отыр бізді сынап.
Қасыма кәрі дауыл келді білем,
«Мені айтқын», «мені айтқын» деп бәрі шулап,
Құлағын домбыраның алғын бұрап,
Жайлаудың басы бізде Қасқабұлақ.
Жүз метр бір-ақ қарғып жатыр құлап.
«Ақтерек», «Ырғайты» мен «Жамантыдан»
Күмістей жарқыраған су сарқырап.
Жайлаған сол жайлауға асыл қойлар,
Ақша бұлт секілденіп будақ-будақ.
Сол өрісте бес түлік мал өседі,
Қозы мен қойы бірдей тең өседі.
Жүйріктің шапқан сайын қозар желі,
Аянбай алысудың келді кезі.
Темірдей қақтыққандай қызып тұрған,
Өзіне сенген батыр келсін бері.
Бастадық, міне, ақыным, жарысуды,
Байқағын жібермеуге намысыңды.
Көп алдында әйгілеп айтып берші,
Бес түлік малдан алған табысыңды.
Егістен қандай өнім алдыңыздар,
Көрейін Кенен батыр, шабысыңды?!

К е н е н:
«Киров» атты колхозым,
Жетпіс мың гектар жері бар.
Егінге бай, малға жай,
Тау мен дала белі бар.
Төрт колхоздан құрылған,
Бес жүз үйлі елі бар.
Қоңыр салқын Қордайдың,
Дертке шипа желі бар.
Қордай батыр тарихта
Атағы асқан ері бар.
Бұл өңірдің қалыпты,
Баға жетпес кені бар.
Сағасында салынған,
Шалқып жатқан көлі бар,
Аққу, қазы саңқылдап,
Балықтары бұлтылдап,
Қыз-бозбала ән шырқап,
Жолаушылар шомылып,
Ары-бері тоғылып,
Жаны рақат лебі бар.
Алма-өрігі жайқалған,
Бұлбұлдары сайраған,
Барған халық сауықтар,
Жұмыртқасы жұдырықтай,
Ақ қайыңдай тауықтар.
Осындай көркем жайынды,
Ақындықпен тауып қал!

Е с д ә у л е т:
Ойладым енді саған танысуды,
Мен айтайын көрсетіп табысымды,
Көрген соң совхозымның мол табысын,
Қоярсың мойныңа алып жарысуды.
Көрсетем шопандардың табыстарын,

Ардақты еңбек адам данышпанын.
Сыйлыққа үш мың үш жүз ақша алды,
Еңбек еткен әйгілі Арыстаным.
Көрсетем қой өсірген саңлақтардан,
Кімің бар Шәдікбектей ардақталған?
Алтынмен жазған кітап алып отыр,
Осындай шопан бар ма ел мақтаған?

Тайыптың таңғаласың өрнегіне,
Совхозға қандай табыс бергеніне,
Отыз екі қозы алды қосымша ақы,
Көрнекті үздік шыққан еңбегіне.
Байжүніс пен Қапар да озат шопан,
Қолайлы шаруаға қандай маман.
Жиырма екі қозы алды ол да үстеме,
Бір бас шығын болмаған малы да аман.
Ей, Кенен, бойыңды өлшеп өзінді біл,
Долданса құлаш болар бұл қызыл тіл.
Табысын совхозымның білмеп пе едің,
Бетінде «Құрмет тақта» жазуы түр.
Көресің тағы менен қызықтарды.
Есекеңнің табаны қызып қалды.
Одаққа ерке болдың жемісін жеп,
Колхоздың жағдайымен танысқың жоқ,
Ауылдың жағдайларын шын білмейсің,
Үйде бес күн тұрмайсың өрісің көп,

К е н е н:

Бар шығар ел болған соң, балшық монша,
Жатпайды мәдениетке мұның онша,
Топырлап үйге сыймай отырады,
Бас қосып бес-он кісі қатар барса.
Асыл сөз ақтарылар сермеген соң,
Бұл Кенен сөзін қояр терлеген соң,
Халықтың бізге көңілі шат бола ма,

Еңбегін елестетіп бермеген соң,
Есдәулет, Кенен болдық егіз ақын,
Біздерде өлең толған теңіз ақын,
Халыққа қызбалықты жырламасақ,
Айқайлап құр бекерге неміз ақын.

Ақтерегің Есдәулет,
Он жыл бұрын орнаған
Ірге теуіп қорланған,
Сонда да бізден озбаған,
«Киров» колхоз соң келді,
Соң келсе де, оң келді.
Көркейіп көше гүлденді,
Сәулетті үйлер түрленді,
Апорт алма албырап,
Бау-бақшасы маужырап,
Күні-түні өшпейді,
Ильич шамы жарқырап.
Өрендері ұл-қыздар,
Он бір жылдық мектепті,
Көрген адам қызығар.
Шофер, токарь өзінен,
Колхозға мүше кезінен,
Қос диірмені гүрілдеп,
Электр көрік дүрілдеп,
Ақтерегің кеп жатыр,
Қызыққаннан ұнын жеп.
Магазині өрнекті,
Монша, кеңсем көрнекті.
Кітапхана, қызыл отау,
Балабақшам түр анау,
Перзентхана үйінен
Таба алмассың бір саңылау.
Қой қырқатын агрегат,
Жабдықталып түр өне,

Малға сарай, қамбалар,
Шифрлаулы түр бәрі.
Аулыма келді мөлдір су,
Фонтаннан атқып күміс бу,
Комсомолдан құрылған,
Көркемөнер думан-ду.
Он жыл бұрын келсең де,
Озатұғын түрің жоқ.
Алпыс адам сыятын,
Әлі күнге клуб жоқ.
Ақтеректе өнерпаз,
Ұлың менен қызың көп,
Мен құсатып үйретер,
Есдәулетім, қырың жоқ.

1963 ж

СҮЛУБИКЕ — ЗЕЙНЕП

Зейнеп:

Жұмысқа шықпайсыз ба, Сұлубике,
Неше жыл еңбек етпей болдың ерке.
Кигенің барқыт костюм, қыжым пальто,
Оранып жатып алмай шәйі көрпе.

Сұлубике:

Жалғыз-ақ сұлу сымбат мен де бар ма,
Жек көрер сұлулықты пенде бар ма?
Қажытпай, қалжыңдамай жайыңа жүр,
Ақындық Зейнеп жалғыз сенде бар ма?

Зейнеп:

Соғыста сіздің ер де, біздің ер де,
Бар ма екен Сұлубике-ау, сенде зерде.
Еңбексіз сұлулықтан түк пайда жоқ,
Тіл алып еңбек тапқын бізбен бірге.

Сұлубике:

Ай менен сұлулыққа күндей болсам,
Бұлбұлмен ғашықтығым гүлдей болсам.
Бейнетті Зейнеп істеп, мен ұйықтасам,
Үлеске күздігүні бірдей болсам.

Зейнеп:

Ай менен сұлулыққа күндей болсаң,
Құрайтын үш күн жайнап гүлдей болсаң.
Қала ма қасиетің сұлу бикеш,
Еңбексіз ел алдында түндей болсаң.

С ұ л у б и к е:

Аспанда жалтылдаған жұлдыз болсам,
Судағы аққу менен құндыз болсам.
Көре алмай күндеп күнің өтер еді,
Жаһанда жігіт ғашық үр қыз болсам.

З е й н е п:

Аспаннан ағып түскен жұлдыз болсаң,
Қақпанға қаңғып түскен құндыз болсаң.
Бейіштен бидай іздеп маған келсең,
Тепкілеп қуар едім үр қыз болсаң.

С ұ л у б и к е:

Аспанда періште мен пері болсам,
Жалғанда жұмыс қылмай сері болсам.
Зейнептей бір тебетін бригадіні,
Арыстан, көкжал барақ бөрі болсам.

З е й н е п:

Жоқ нәрсе періште мен пері деген,
Арыстан жыртқыш аң ғой бөріменен.
Атпен қуып ауызға қан жалатып,
Ілермін тірсегінді теріңменен.

С ұ л у б и к е:

Алмаймын жұмыс қылып сенен астық,
Қолыңнан келсе Зейнеп, істе қастық.
Шарап пен қызыл шайды жөндеп берсем,
Береді еңбек жазып колхоз бастық.

З е й н е п:

Бола ма соның, Бике, адал еңбек,
Жалынған түбі борыш арам еңбек.
Колхоздың басқармасы түсіп қалса,
Қалмай ма балаларың босқа еңіреп.

С ұ л у б и к е:

Шығамын бастық түссе бір себепке,
Қызыл шай, кім келмейді қызыл бетке.
«Бригадім» қарсы болса меніменен,
Еңбексіз тастамайды сельсовет те.

З е й н е п:

Сельсовет еңбек берсе сеспей кетер,
Сұлуға қош-аман бол, деспей кетер.
Әр кетер, май таусылар, киім тозар,
Халыққа қадірсіз боп жүрме бекер.

С ұ л у б и к е:

Соңыма мұнша неге түстің Зейнеп,
Сенен мен сұрадым ба тамақ, көйлек?
Жүруші ем сұлулықтан пайдаланып,
Кіруші ем сан кеңсеге еркін сөйлеп.

З е й н е п:

Әй, Бике, еңбек тапсаң көп бола ма,
Тамағың істемесең тоқ бола ма?
Сұлулық қар суындай тез құриды,
Білмесең достығымды өкпелеме.

С ұ л у б и к е:

Әй, Зейнеп, сұлулығым көре алмайсың,
Мен құсап жолын тауып жүре алмайсың.
Дегенге стахановшы мәз боп жүріп,
Болдырып өлгенінді біле алмайсың.

З е й н е п:

Әй, сұлу, сенің күніңді итке берсін,
Бір күні бармақ тістеп күйінерсің.
Соғыстан байың келіп басқа тепсе,
Колхоздан қайыр сұрап күн көрерсің.

С ұ л у б и к е:

Күн өшпес, су суалмас, сұлу өлмес,
Білмейсің ғашық жайын сен жарымес.
Ойнаған күлгенімді көре алмайсың,
Тапқанын менің ерім саған бермес.

З е й н е п:

Ал десе үшқыр құнан аттан озған,
Еңбексіз ерке әйел шілдей тозған.
Сенем деп құр күлкіге қор боларсың,
Кем болған қатарынан сен бір жазған.

С ұ л у б и к е:

Сұлулық қалада ма, далада ма,
Болмаса төреде ме, қарада ма?
Сұлуға қаладағы жұмыс қылғыз,
Зейнепжан, жалғыз маған жалаңдама.

З е й н е п:

Сұлудың қаладағы жұмысы көп,
Заводта, кеңседе істеп тыныштық жоқ.
Қаланың халқы қарап жүр дейсің бе,
Еңбексіз сенен басқа бір кісі жоқ.

С ұ л у б и к е:

Жалғанда жалқау бар ма менен басқа,
Айтпайды еңбек тап деп сенен басқа,
Зейнетай, жұмыс қыл деп қыстамағын,
Қасардым соттасаң да тіл алмасқа.

З е й н е п:

Жалқауды қорқытпаймын, үгіттеймін.
Ешкімді соттайды деп үркітпеймін.
Ақыры достығымды бір білерсің.
Түсініп жұмыс қылсаң кейін-кейін.

С ұ л у б и к е:

Колхоздан еңбек тауып көргенім жоқ,
Сұлулық арқасында тамағым тоқ.
Көзімді көрінгенге қысып қойсам,
Болады тұрмыс түгел, көйлегім көк.

З е й н е п:

Сұлулық тілімді алсаң еңбекте тұр,
Ертерек елдің жауын жеңбекте тұр.
Әйелге сеніп отыр Ұлы Отаным,
Соғыста Отан үшін еркектер жүр.

Кім сұлу, осы күнде еңбек сұлу,
Отанның жауын құртып, жеңбек сұлу.
Кемпір-шал, жас балалар, еңбек қып жүр,
Ұят қой жалғыз саған қарап тұру.

С ұ л у б и к е:

Әй, Зейнеп, мазамды алдың күнде келіп,
Ұйқымды шайдай аштың түнде келіп.
Комбайншы, дүкенші, ферма бастық,
Тұрады керегімнің бәрін беріп.

З е й н е п:

Ау, сұлу, бұл мінезің бәрі теріс,
Бұл істеп жүргеніңнің бәрі керіс,
Түбінде бармақ тістеп, бас шайқарсың,
Онан да ұлы Отанға көмек беріс.

Жатқаннан үйде жалғыз еңбек қызық,
Айдасам трактормен жерді бұзып.
Сауық та, ойын-күлкі көп ішінде,
Қол жайып тұрған жаман, көзді сүзіп.

С ұ л у б и к е:

Бола ма жан қиналса үйде сауық,
Жұмыстан келгеніңде есің ауып.
Зейнеп-ау, жаздай тапқан еңбегіңнен,
Үш есе артық еңбек алам тауып.

З е й н е п:

Әй, Бике, жүр баралық қос басына,
Күліпа, көрсін сені іс басында.
Нұрқиса, Құлжан да жүр еңбек етіп,
Солардан сендей жалқау нұсқа алсын да.

Өтірік сөз айтпайды, шын большевик,
Жалқауды түзетеді, сын, большевик.
Жақында жауды құртып той тойлаймыз,
Бикеш-ау, көрсетелік біз де көмек.

С ұ л у б и к е:

Зейнепжан, қоямысың жанымды енді,
Айтқаның бәрі де рас дәлелді енді.
Түс көрдім бүгін түнде бір қуаныш,
Жарқылдап, жауды жеңіп байым келді.

З е й н е п:

Жақсы екен көрген түсің, байың келер,
Отанның қызыл ерлер жауын жеңер.
Түсінсең Сұлубике, жеңілдім деп,
Тұра кеп көп алдында қолыңды бер.

Орнынан сонда Бике тұрып келді,
Көпшілік ду шапалақ ұрып берді.
Зейнепжан, мен жеңілдім, сен жеңдің, — деп
Жұмысқа білек түріп кірісті енді.

Сөйледі Зейнеп сонда елге тұрып,
Қарсы алып колхозшылар қолын ұрып.
Колхозшы, колхозшы әйел, тыңдаңыздар,
Мен дағы еңбекке енді бердім ырық.

Орнынан қол көтеріп тұрды Бикеш,
Мойынын аққудай боп иді Бикеш.
Берсең де қандай міндет атқарамын,
Көпшілік неше жылғы өкпеңді кеш.

Кештік деп сұлуларды қалың халық,
Келген соң бригадирдің тілін алып.
Сұқсырдай Сұлубике жер айдады,
Гүрлетіп тракторге мініп алып.

Сұлудың күннен-күнге еңбегі асты,
Қайраты халық алдында судай тасты.
Қасқайып, күрек тісін, қасын керіп,
Еңбегі сұлулыққа құп жарасты.

Сұлудың бойы сұңғақ құмырсқа бел.
Шаштарын желпілдетіп Таңшолпан жел,
Нормасын үш есе артық орындап жүр,
Бикештен үлгі ала көр жалқау әйел.

Шынығып Сұлубике қатып алды,
Еңбектің асыл дәмін татып алды.
Көп еңбек көркіменен қосылған соң,
Алтындай ақ маңдайы жалтылдады.

Меңгеріп жүргізем деп тракторды,
Ұқпайтын түрлі винтін сұрап білді.
Дос болып Зейнеппенен ойнап-күліп,
Жоғал деп жалқаулықты лақтырды.

Жарасты сұлулығы еңбекпенен,
Атанды стахановшы қыз құрметпенен.
Аққудай мойнын иіп шалқардағы,
Шынардай шатқалдағы қол жетпеген.

Әйелдер Март мейрамын тойлап алып,
Клубта сауықтарын ойнап алып.
Егіске көктем науқан жүрді Бике,
Гүрлетіп тракторын айдап алып.

Айтысын екі әйелдің көзбен көрдім,
Бір баттым қызығына келіндердің.
Өлеңін екеуінің жазып алып,
Көрсін деп көпшілікке мен жібердім.

1943 ж

ҮМБЕТӘЛІ ДҮНИЕ САЛҒАНДА

*1969 жылы халық ақыны Үмбетәлі Кәрібаев қайтыс болып,
бұл хабарды Кененге естіруге ақын
Әсімхан Қосбасаров келеді.*

Ә с і м х а н:

Мен келдім Қордай аудан Кировіне,
Ақынның ішіндегі жүйрігіне.
Үмбетәлі екеуің тең өсіп ең,
Кеп тұрмын Үмбет жайын білдіруге.

Ән қосқан бозторғайға Кенен едің,
Өлеңмен домбыраның кемелі едің.
Айтпай-ақ ендігісін түсінерсіз,
Қолайсыз бір жұмыспен келген едім.

Кенен мен Үмбетәлі қарттарымыз,
Жамбыл мен Сүйімбайға тартқаныңыз.
Кешегі бала күнің ойында ма,
Айқасып бір төсекте жатқаныңыз.

Домбыра, сіздер алған мен де ұстадым,
Ақынсыз болмасын деп арт жағыңыз.
Сол Үмбет қайтыс болды өткен кеште,
Түс ауа демі бітіп сағат бесте.

Көзінің тірісінде тапсырып ед,
Кенендей сәлем айт деп тетелеске.
Аттанды бұл дүниеден Үмбетәлің,
Кеп тұрмын сол хабарды салғалы еске.

Сонда К е н е н:

«Қайран, Үмбетәлі!.. Қазақта төкпе жырдың бір бұлағы кеміп қалды-ау!», – деп қамығып қолына домбырасын алады.

Сайраған Алатаудың бұлбұлы едің,
Арыны басылмаған дүлдүл едің.
Сүрінген қапылыста асыл Үмбет,
Ақынға әрбір сөзі үлгілі едің.

Жасыңнан даңқың шыққан Үмбет едің,
Жеріңе жүрген-тұрған міндет едің.
Түлкі қуған қияда қырандай-ақ,
Апарып өз ініне індететін.

Жорғанды салдырушы ең талай топқа,
Түсуші ең айтыс десе жанған отқа.
Топырақ саған барып сала алмадым,
Кездестің сырқау болып халім жоқта.

Көрілік біздерге де келіп қалды,
Басылып су сепкендей желік қалды.
Тең өскен Жетісуда Үмбетәлі ең,
Өлеңнің бір бастауы кеміп қалды.

Доқтырдан бес күн болды келгеніме,
Қайтарды дәрі беріп емдеді де.
«Қара жорға» деуші еді Жамбыл марқұм,
Жорғаны сүм ажалдың жеңгені ме?

Шіркін-ай, қуат барда талай рет,
Жарап ек көпшіліктің ермегіне.
Несіне оның бәрін тәптіштейін,
Ақыннан саған қайда тең келуге.

Сене алмай дал-дал болып мен отырмын,
Сенді не, амал қанша, сенбеді не...
Шырағым Әсімханжан, ризамын,
Қастектен ат терлетіп келгеніңе.

Мен дағы ауру шалдың бірі болдым,
Білмеймін кәріліктің жеңгені ме.
Қазіргі Кененіңнің халі осындай,
Сұраған дұғай сәлем елдеріңе.

1969 ж

КЕНЕННІҢ НҰРИЛА МЕН ҮМБЕТӘЛІГЕ АЙТҚАНЫ

К е н е н:

Бір сөзге тиянақты болмай палуан,
Имендің бе ізденген өнерпаздан.
Неге састың сөзіңнен, неге адастың,
Қажығандай қайқаңдап Нұриладан.

Ел ақынын қомсынып Бармақ отыр,
Бұйрық айтып біреуге арнап отыр.
Жұлындырып ежелден отыратын,
Мұның өзі қыршаңқы түйеқотыр.

Атағымды жоймаймын атым барда,
Жұртқа Кенен қадірлі нарқым барда.
Әнші басқа, әртүрлі ақын басқа,
Менің мұндай жарысқа мәнім бар ма?

Аты шулы ақын ғой жөні басқа,
Қайрап салса өтетін қаратасқа.
Шапырашты дегенге шыдай алмай,
Дайындалып өзі отыр бір шайқасқа.

Безеп қапсың қолыңа домбыранды,
Болмағанды болымды болдырады.
Қима сөздің қисынын табушы едің,
Қамданбасаң бола ма, Үмбетәлі!

¹ Үмбетәлі Кәрібаев Нұриламамен айтысарда Кенен осылай сөз бастап, оларға жол берген.

КЕНЕН МЕН ҮМБЕТӘЛІНІҢ ДИДАРЛАСУЫ

Әлқисса, бұл кездесу 1966 жылдың 17 мамырында Алматыдағы, бұрынғы Коммунистік даңғыл мен Комсомол көшесінің қиылысында орналасқан «Қазақстан» қонақүйінің екінші қабатындағы 38-бөлмеде өткен еді.

Қазақстан Жазушылар одағының V съезіне делегаттар сабылып келіп жатқан кез. Мен Үмбетәлі ақсақалды төртінші қабаттағы нөміріне ертіп келіп жайғастырдым. Кенет Үмбекең: – Мені, Кененге ертіп бар. Сағындым, – деді. Содан екінші қабатта тұрып жатқан Кенен ақсақалға келдік.

Есіктен арсалаңдап енген

Үмбетәлі: – Ассалаумағалейкүм!

Кенен: Әлейкүмассалам!

Домбыра да дайын тұр екен... Екеуі жырменен сөйлесіп кетті. Мен үлгергенімше жазып отырдым. Тыңдап көрелік, әлеумет!

Кенен:

Өлеңнің айы туып маңдайынан,
Мен келдім Жамбылымның Қордайынан.
Аман ба, қара жорға қайыспаған,
Қара өлеңнің шықтың ба, наубайынан.

Көргем жоқ бұл өмірдің бұзып әнін,
Бір таттық ақындықтың тұзы-дәмін.
Құдайым қалай берген көмейіңе,
Мен сенің екпіңе қызығамын.

Жамбылды күніне үш сағынамын,
Сондықтан бұла жырдай ағыламын.

Ән десе шырылдаған бозторғаймын,
Палуан боп... Дәурен салдай қағынамын.

Тұрғандай мәресіне пірім жетіп,
Кетейін Алматымды дүрілдетіп.
Ақын боп туғаныңнан айналайын,
Тізесін Нұриланьң дірілдетіп.

Жүйріксің тасырқамас қайыс табан,
Сөзіңнен сескенеді сайысса адам.
Кісіде дәл өзіндей арман болмас,
Әр сөзін ойға салып байыптаған.

Көңілім қыз бастаған көшке жақын,
Еліріп кетем кейде кешке жақын.
Кенен деген атым бар дүрілдеген,
Шудың бойын шулатып өскен ақын.

Өз ойын жеткізетін жырымдамай,
Ал, енді қара жорғам, халің қалай.
Кәнігі әдетіңе басшы тағы,
Таукүдірет секілді дарылдамай.

Жақсы ғой жарқын жырдың әл бергені,
Ақынның мықтылығы сәнді өргені.
Көзінен бұлдыраса байтақ дала,
Жүйріктің шалдырмайды шаң көргені.

Үмбетәлі:

Бұл – Үмбет осындайда толғанады,
Тынысты несіне бос зорланады.
Алашқа аты шыққан ақын Кенен,
Құладан кер туғаны, жорға бағы.

Желі сөз оралғанда ойға былай,
Алматы бола бермес майдағыдай.
Үнінде Мыңбұлақтың сылдыры бар,
Жанарың Сұлтүрдің жайлауындай.

Қосайық осындайда арманға сыр,
Дидарласу дегенің – ғанибет бұл.
Көңілдің ақ нөсерін бір төгейік,
Съезге қосарлана келгенде бір.

Әрқашан қой біткенді серке бастар,
Жарасқан Алатауға көркем асқар.
Бізге сәлем бермейді неге келіп,
Ел ақыны боламын деген жастар.

Ақылың ой айтады тауып Кенен,
Өмірің өтті ғажап сауықпенен.
Шүйкедей төрт-бес қана шал келдік қой,
Келесі съезіңнен қауіптенем.

Қайтейін біздің топтың өр алғанын,
Бұл менің жүрдай болып тоналғаным.
Ел басқарған өбектер қайда кеткен,
Ақсақал, деген жанды көре алмадым.

Қоштастым Болманменен, Қалқаменен,
Жан-жаққа тарқап жатыр арқалы өлең.
Қара жорға болғаным шын болса егер,
Болашаққа осылай тарта берем.

Сырымды айтқаным жоқ бәс табам деп,
Шаппай ма осындайда асқа тәбет.
Жырымменен жанымды қатар ұққан,
Рақмет, көп жаса, Есмағамбет.

Атағы шыққан сонау айдан асып,
Көрмеген бұл өмірде майда басып.
Құлболдының көсемі Тұрар сүйген,
Рахмалы жарайсың, Байжарасов.

Қазақтың келіпті деп ақындары,
Сәбит те жылы күліп жақындады.
Машинасын жіберіп жол ашқанмен,
Баласын Өмірзақтың шақырмады.

Жазатын желбүйірлі атандатып,
Қыдырған, жайлаулатып, шаһарлатып.
Баланы тастап кету қиын деуге,
Тай жеген Сәбитіңе бата алмадық.

Толқуын көргендей боп қайта көлдің,
Кемпірқосақ жырынды айқара өргін.
Дегенім өз жеріне жетпей жатса,
Ар жағын ақын Кенен айта бергін.

Кенен:

Тыңдап ап қара өлеңнің ардагерін,
Өлеңнің қиялайын шыққан өрін.
Байқағын Үмбетәлі, қара жорға,
Қалай-қалай басады маңмаңгерім.

Не қызыққа толтырған өрелерін,
Жетісуда шалқыған Кенен едім.
Әншілік, ақындықпен астасқанда,
Беріктігін байқағын керегенің.

Жанымды терең ұғып кейде менің,
Шындықты көл-көсір ғып бейнеледің.
Жаңа ғана ұнады, – дедің Үмбет,
Съездің мінбесінен сөйлегенім.

Кіргем жоқ есігіңнен баса-көктеп,
Сезімім арнасынан асады ептеп.
Қол соққанын көрдің ғой кең сарайда,
Дінмұхамед Қонаев қошеметтеп.

Басқандай маңдайыма сері мөрін,
Еске алсам екілене желігемін.
Есімнен де түсімнен шықпай қойды,
Бауыржанның сөзіне ерігенім.

Шуағын нұрлы бейне төрге жайып,
Тыңдағын, өзің кеткен ойдан айық.
Съездің асқақтаған мінбесінен,
Сөйлеп тұр текежәуміт Кербабаев.

Тыңдап ап сері ақынның асқақ үнін,
Шарлағандай болдық қой, Кавказ қырын.
Тұңғыш рет таныдық бәсін беріп,
Қайсын Кулиевтың қасқалығын.

Сөзінің де, өзінің өрлігін-ай,
Ақынды аңқылдаған берді құдай.
Қалмақтың ардақтаған ақтаңгері,
Давид Кугультинов кер бұғыдай.

Әр елдің тыңдап көріп мұзбалағын,
Жанарымды тербейді қызған ағын.
Мәз болып баладай отырмын мен,
Қазақтың салыстырып құлжаларын.

Ойы нық, бойы ғажап бекемделген,
Екеумізге күлшашар жетер ме елден.
Дүбірге қызып тұрған жайың бар ғой,
Қараөлеңнің көкпарын көтер жерден!

Үмбетәлі:

Туған жерің атақты Мәтібұлақ,
Елге жүр Кенен деген атың ұнап.
Әнге де, өлеңге де, қос ауызсың,
Тамырдың бал татыған татымын ап.

Шаршатпай кәріліктің кете ме өрі,
Ақынның бұзылмасын шетен өңі.
Қалада адасам ба деп келіп ем,
Баласы Өмірзақтың жетеледі.

Ойымның байқадың ба от алғанын,
Осылай жанып барып өтер дарын.
Кеткендердің өмірін өлшеп көрші,
Көзкөргенді жырламай кете алмадым.

Пендеміз жақсы күнді армандаған,
Қанша ақын зерттелмеген, талданбаған.
Дариға-ай, бәрінен де қиындығы,
Өлгеннен соң аталмай қалған жаман.

Тең көріп, биік пенен аласаны,
Соңынан көбейсе екен бала саны.
Мүйізді Өтегеннің айтқаны рас,
Қазаққа қиыншылық жарасады.

Сондықтан көтеріп ап еңсені бір,
Төгейін бұрқыратып мен селін жыр.
Қоштасып, қолын бұлғап екеуімізге,
Алатаудың қаптаған сеңсеңі тұр.

Үшқоңырдың асқақтап атырабы,
Шұбарат өрге құлап жатыр әні.
Ақындардың атадан алтын тағы,
Майтөбе мұнарланып шақырады.

Көзіңнен үнсіз ғана бар домалап,
Шақырды ма ырысы қонған алап.
Аңсатып Балажанның асқақтығы,
Кенеке, отырсың ба жолға қарап.

Жанарға сағыныштан желік іліп,
Жосылсын қара жолмен елік үміт.
Жамбас жолда Насиқаң күтіп алып,
Қордайдың құшақтасын желі күліп.

Кенен:

Ал, Үмбет ауылыма аттанайын,
Осылай қараөлеңнің ақта майын.
Сұңқарлығым әуелден өзіңе аян,
Несіне қара тер боп мақтанайын.

Балаларға үлгі боп көген өріп,
Айтайық болатынын неде көрік.
Жырларымыз өмірде қалса болды,
Ноғайбайдың сөзіндей шегеленіп.

Жалықпай еге беріп жырдың дәнін,
Тазалық деп ұғамын қырдың қарын.
Жалғастырған Кенен деп есептеңіз,
Майтөбеде Майкөттің салған әнін.

Боп тұр ғой шындығында дидар ғайып,
Қоштасуға келгенде қиналмайық.
Ақынды жыры ғана жасартады,
Пейішке шығарады, иман – қайық.

Қазаққа екеуіміз де болып аңыз,
Жемісін төккен ылғи оңына күз.
Тағы да кебірленбей тағдыр жазса,
Алматының жазында жолығармыз.

Үмбетәлі:

Рас қой, айтқаныңның бәрі жанды,
Кім қалар, таяз сөйлеп арығанды.
Қалайды әрқашанда ақын жүрек,
Дидарласып бір-бірін жанығанды.

Төрінде гүлге оранған астананың,
Ешқашан таға алмаймын басқаға мін.
Тұлпарлардың дүбірі естілсін деп,
Сүйінбай мен Жамбылдан бастағанмын.

Сезім шіркін, қаққанда қонырауды,
Әр ісім, сәті түсіп оңына ауды.
Еліңе сәлем айтқын үш қайтара,
Қара жорға әлі де омыраулы.

Жақсылықты көп тілеп жиі күннен,
Бұрынғыдан гүлденсін биыл іргең.
Жыр тауының бұлтын сырып тастап,
Халыққа көрінейік биігінен.

Кененнің толқытқанда асқақ әні,
Қуанам жиырмадағы жастан әрі.
Жүзіме тура қара қоштасарда,
Қыранның көзі қалай жасқанады!

1966 ж

КЕНЕН МЕН ҚАЛҚАНЫҢ АЙТЫСЫ

Кенен:

Баласы Әзірбайдың атым Кенен,
Өзіме бірдей біткен ән мен өлең.
Жасымнан Кенен болып атым шықты,
Болған жоқ қатарымда жүзім төмен.
Асы бар Сүндетбайдың дегеннен соң,
Әдейі Алматыдан іздеп кеп ем,
Кіші іні, үлкен аға, Тарақтағы,
Бәріңе басымды иіп сәлем берем.
Жүрмісің аман-есен бәрің тамам?
Сіздерге сәлем беріп бастым қадам.
Бұл жерге келгеніме бес күн болды,
Көрмепсің қонақ күтіп, Қалқа надан.

Қалқа:

Айтайын сөзді мақтанбай,
Шын қызсам, өлең табылар.
Тентектің суы күркіреп,
Аударып тасты аққандай.
Кенен келді дегенде –
Хабарыңды есітіп,
Сол уақытта қуандым,
Қатыным ұл тапқандай.
Жақсының сөзі өнеге,
Көңілдің шамын жаққандай.
Сөзі жұмсақ тектінің,
Балдың дәмін татқандай.
Затсыз бен затсыз сөйлесе,
Құтырған ит ырылдап
Бірін-бірі қапқандай.
Өлеңмен ешкім жүрген жоқ,

Болдырып сөзден жаяулап.
Меймандықтың жолымен,
Келсең ет-ті баяулап.
Жана түскен келіндей,
Қол қусырып алдыңнан,
Мен шықсам еді аялдап,
Қолыңды алып алдыңнан
Тартуымды даярлап.
Не жазығым бар еді,
Көрмей сырттан жамандап?
Сен жамандап келген соң,
Жатып алдым табандап.
Сол себепті Кенеке,
Келмедім мен шабандап.
Арғын, үйсін баласы
Әрбір жерден келіп тұр.
Бірін-бірі тірліктің,
Арқасынан көріп тұр.
Ақындардың сөзіне,
Халық баға беріп тұр.
Алатаудан келген соң,
Көңілінде желік тұр.
Тәкаппарлық, менмендік,
Кеуденді сенің керіп тұр.
Әркім батыр өзінің
Өнеріне сеніп тұр.

Кенен:

Үлгі алдым Алматының қаласынан,
Жем жедім қырғыз, қазақ арасынан,
Әнім бар тоқсан түрлі толықсыған,
Қырғызға қазақпенен таратылған.
Әркімнің сыртта айтқан тіліне еріп,
Жігітсің қатын мінез жаратылған.
Әнге келсе бұлбұлмын,
Ақылға келсе білгірмін.

Болыс болып халқыма,
Айдыннан аққу ілдірдім.
Қараңғы адам мен емес,
Гимназия бітірген,
Жандосовпен бір жүрмін.
Шындық сөздің адалы,
Алтынмен басым бағалы,
Жамандады дегенің,
Жан сақтаудың амалы.
Куәң болса, ал сөйле,
Біз де тыңдап қаралық.

Қалқа:

Оқуды халық білмеген,
Бұрын өткен заманда.
Оқымаған адамның,
Бәрі айуан, надан ба?
Оқыған жоқ, тақсыр-ау,
Сүйінбай ақын бабаң да.
Надан деген әңгімең,
Тиген жоқ жеңіл маған да.
Кезекті сөз келгенде,
Бүгіліп сөзден қалам ба?
Жатыр деген жамандап,
Балтағұл мен Тынайың,
Балтағұл, Тынай айтқан соң
Кішілік неге қылайын?
Жазықсыз шаян шаққан соң,
Қорлыққа неге шыдайын?
Бақтыбай – менің нағашым,
Жемеймін сөзден уайым.

Кенен:

Абақтан Тарақ жалғанның
Бұрын көрген жарығын.
Ұмытпайық атаның,

Бұрынғы-соңғы қалыбын.
Еліңе келген мейманмын,
Осы жол менің нарығым
Қалқа батыр, сөзіңнің,
Аңғарын мен де таныдым.
Аруаққа келген ақынмын,
Міндет қылар жоқ еді,
Сендерде менің салығым.
Сендердікі тәбәрік,
Орамал берсең қолыңнан,
Мен де келдім сендерге,
Меймандықтың жолымен.
Қалқа батыр бола ма,
Жұрт қыдырып, қызғыш боп,
Шырылдап босқа қорыған.
Бұрынғы-соңғы жүйеден,
Орамал берсең тәбәрік,
Қасиеті кем емес
Жетектеп қайтар биеден,
Тулыға өркеш түйеден.

Қалқа:

Кемшілік жоқ Кенеке,
Жанағы айтқан сөзінде.
Ақындардың ішінде,
Зор қасиет өзінде.
Қалқада жоқ Кенеке,
Өзіндей сана-сезім де.
Келіп қапсың бір сапар,
Ел жиылған кезінде.
Бір жолда жүрген кісімін,
Сіз секілді өзім де.
Тамылжыған әніңе,
Құлақтың құрышы қанатын.
Құмарланып жастардың,
Көзінің оты жанатын.

Қаңгел, Сақбай жоқ емес,
Кенен сынды ақынға
Төмен қарап қалатын.
Қаңгел, Сақбай ауылдан,
Бір-бір атпен кеп еді.
Ақындарға берем деп,
Ат жетелеп келмеді.
Ат пен шапан алатын,
Кенекеңдей жақсы ақын,
Кез келеді демеді.
Дүйсенбі күні Қалпықтан,
Ат бәйгеден келеді.
Ақын мен қожа олжасын,
Жалайыр болып шығарып,
Ортасынан бөледі.
Сейсенбі күн Кенеке,
Олжанды Сақаң береді.
Ел қыдырып қоритын,
Ақымақ ақын мен емес.
Орамал, шаршы алатын,
Жаман ақын сен емес.
Құлан аяқ Құлмамбет,
Майкөт, Жамбыл, Қуандық,
Олардан бағың кем емес.
Осы жүрген ақындар,
Сеніменен тең емес.
Үлкен басың кішіртіп,
Орамал, шаршы дегенің
Кенеке, сізге жөн емес...

1921 – 1925 жж

ДАСТАНДАР

ӘЛИ БАТЫР

Оқушы өрендерім, құлағың сал,
Жырладым сендерге арнап керегіңді ал.
Уақиға көзбен көрген, қолмен ұстап,
Жыр еттім шын өмірді алсын деп нәр.

Бір күні «ақ патшадан» келді жарлық,
Жатқан кез соғыс болып жерді қан ғып.
Майданға жігіттерді бересің деп,
Қазаққа Қордайдағы салды салық.

Қалың ел қатты састы селебеден,
Шошыды жұрт жүрегі бұл пәледен.
Патшаның әмірі күшті, елде ерік жоқ,
Жылысып тау мен тасты көбелеген.

Күңіреніп қазақ аулы ақылдасты,
Жиылып өз алдына құрды басты.
Қан төкпей қолдан бала бермейміз деп,
Анттасып, басын қосып, қол алысты.

Еңбекші ел би-болыспен бөлді жігін,
Ер шықты арқалайтын елдің жүгін.
Қасқайып «ақ патшаға» қарсы тұрды,
Шығарып ақ сауыттан кекті түгін.

Қордайдан Әли шықты ат ойнатып,
Жалынды жас жүрегін кек қайнатып.
Соңынан ерді елдің бозбаласы,
Жауынан кек алуға оқ бойлатып.

Халыққа қардан суық қайғы жауды,
Қара бұлт алды торлап Алатауды,
Үрпип, үрейленіп үріккен ел-жұрт
Қонысын тастап көшіп, бетіне ауды.

Шақырған жандаралдан хабар келді,
Би-болыс, ауылнайлар сонда жүрді.
Арасын он сегіз бен отыз бірдің,
Тізімдеп береміз деп басты мөрді.

Бермек боп елден солдат қайтып келді,
Жарлығын жандаралдың айтып келді.
Әр болыс өз қоластын жинап алып,
Қамқорсып түсіндірді қалың елді.

Қалың ел қарсы болды өре тұрып,
Бермейміз баламызды тірі отырып.
Тізімді мөріменен тартып алып,
Жіберді болысының өзін ұрып.

Жұлынып Әли шықты тізімді алып,
Өртеді өз қолымен отқа салып.
Гүлдеп жөңкілген жас ерді Әлиге,
Батырдың батылдығы жанға жағып.

Әлқожа түрегелді мұны көріп,
Әлиді құшақтады қолын беріп.
Жалаңаш қанжарының жүзін сүйді.
Болам деп өлгенімше саған серік.

Ер Әли ертіп алды өңшең жасты,
Тобына талай көкжал араласты.
Ән шырқап, өлең айтып думандатып,
Мен дағы ел жолына қойдым басты.

Болысы Ырғайтының Бәймен деген,
Ұлық көрсе өлердей мәймендеген.
Көрген соң елдің бетін, ер құдіретін,
Қояндай жатты бұғып шықпай үйден.

Қордайдан екі ер шықты үзеңгілес,
Ар-намыс, адамдықтан алмақ үлес.
Нүсіпбай, Әлжанменен қолды бастап,
Әлиге қосылды олар боп тілектес.

Нүсіпбай ер атанған он сегізде,
Жайылған оның даңқы Ұлы жүзге,
Атақты батыр екен арғы атасы,
Әр елде аңыз болған о бір кезде.

Кісі екен қошқартүмсық, қара торы,
Ерліктің маңдайынан түскен жолы.
Оралған құлағына қара мұрты,
Қақпақ жауырын, қажымас дене зоры.

Жүрегі қайтар емес атқан оқтан,
Оқшау шығып тұрады қалың топтан.
Әлидің ақылшысы осы болды,
Сөзі ыстық жастарға жанған шоқтан.

Бұрыннан ұлыққа өш екеуі де,
Қарсыласып жүрмеген жетегіне,
Жазықсыз талайларды қырсібір ғып,
Айдағаны кетпейтін көкейінде.

Көп халық атқа мінді тісін қайрап,
Кекті ашу, зығырданы ішін жайлап.
Қолдан соғып құралын дайындады,
Бес қаруын беліне алды байлап.

Жаратып бір-бір атын мініп алды,
Қарына айбалтасын іліп алды.
Мойнында кейбірінің қосауыз бар,
Азығын белбеуіне түйіп алды.

Би-болыс батып елге қарамады,
Беттесіп сөйлесуге жарамады.
Самсаған сарбаздарды көргеннен соң,
Бойына ішкен асы тарамалды.

Жасырын хабар берді жандаралға,
«Әскер бер, — деді, елді араларға.
Жиналып өңшең бұзық сайлануда,
Оларға қарсы тұрар шара бар ма?»

Жауабын жандаралдың алғанынша,
Күшпенен елді жөнге салғанынша.
Қопада бес болыс ел басын қосты,
Соғыспақ қасық қаны қалғанынша.

Кетіпті болыс-билер тауға қашып,
Ел-жұртпен жұмысы жоқ өңшең пасық,
Қолдарына түссе егер момын шаруа,
Бауыздайды зұлымдар қанын шашып.

Өлтірдік приставты жер шенеген,
Почтаны талап алдық жасырын келген.
Бай мен болыс түспеді қолға тіпті,
Із кесіп іздесек те ылди-өрден.

Қаладан отряд шыққан хабар келді,
Қырып-жойып келеді жолдағы елді.
Сайланып сарбаздар да сапқа тұрды,
Тайсалмай тәуекелге буып белді.

Көлқамыста кездестік отрядпен,
Бұршақтай оқ жауғызды зеңбіректен.
Дүрбіменен шолады жердің бетін,
Күштері де кем емес күдіреттен.

Қараңғы ел қайдан білсін соғыс жайын,
Ажал ойнап алдында, басты уайым.
«Шешінген судан таймас» дегендейін,
Өршеленіп ұмтылар өлген сайын.
Офицер айдаһардай ысқырады,
Шыдатпай баудай орып тықсырады.
Патшаға қарсы жанды қырамыз деп,
Басынып момын елді күш қылады.
Сарбаздар шегінісе салды ұрыс,
Жосадай жердің беті болды қырыс.
Зіркілдеп зеңбірегі шыдатпады,
Соғысты қайран ерлер, алмай тыныс.
Сол кезде отыз екіде менің жасым,
Патшаның күш-құралы болды басым.
«Қайран ел», «Аттан!» деген ән шығарып,
Тербеттім зарлы үніммен таудың тасын...
Тентек ояз тепсініп,
Әскермен шықты далаға.
Тым-ақ суыт жүрісі,
Қонбастан келеді араға.
Қатуланып кәр қылды,
Қатын менен балаға:
«Қазақ егер, көрінсе,
Қыра бер, жанға санама.
Басын кес те, қанын төк,
Ақ патшадан садаға.
Көтере алмай тойғанын,
Жармасты келіп жағаға», –
Деп бұйырды солдатқа,

Айтқаны болмай қала ма...
Ояз келеді дегеннен,
Ел жөңкіліп сабылды.
Талай ауыл иесіз қап,
Талай түндік жабылды.
Төре жүрген жерінен
Талай өлік табылды.
Білмеймін деген Әлиді,
Талай бастар шабылды.
Талай ару мазақ боп,
Ыстық қанын жамылды.
Тау мен тасқа тығылып,
Жұрт шұбырып ағылған.
Ұл атадан айырылып,
Ми далада қаңғырған.
Азан-қазан мал шулап,
Меңіреу дала жаңғырған.
Жұртта қалған ит үріп,
О да өзінше зар қылған.
Құйындайын бұрқылдап,
Жүрген жерін шаң қылған.
Кез келгенді дүрелеп,
Әуре-сарсаң даң қылған.
Тентек ояз жолдағы,
Елді шауып талады.
Тұрпанға қарап түріле
Қырғыз қашып барады.
Елден, жерден безініп,
Шөлге қашып шұбырып,
Өрдегі ел үрікті,
Тау қойнауын қыдырып.
Бет-бетімен шұбады,
Паналарға жер таппай
Кемпір-шалдар жылады,
Кірерге тірі көр таппай

Жаннан халық түңілді,
Жан саялар жер таппай.
Бес болыс елді ерітіп,
Әлидің қолы бөлінді.
Түйелері қомдаулы,
Көшкен елдей секілді.
Мылтықтары оқтаулы,
Найзалары саптаулы,
Хантауы мен Бестамақ,
Паналаған жер еді.
Бергі жағы Қызылқұм,
Арғы беті шөл еді.
Шөбі сортаң, суы ащы,
Түйеден басқа төзе алмас,
Отряд келмес деп еді.
Ұлыққа сенген би-болыс
Қалың елге ермеді.
Тентек ояз алдында,
Жүгірумен терледі.
Қол бастаған ерлерді,
Жамандап, даттап жерледі.
Отрядқа басшы боп
Сай-саланы өрледі.
Сұлтан, Бәймен болыстар,
Әлиді ұстап бермекке,
Қызығын көзбен көрмекке,
Аңсыраған бөрідей,
Жапанды кезіп терледі.
Бәймен менен Әжібай,
Азаптап, ұрып, өлтіріп.
Қашқан елді жинамақ.
Көнгендерін көндіріп,
Көнбегенін қинамақ.
Күлін көкке ұшырып,
Үстінен жай түсіріп,

Өлігімен сыйламақ.
Би-болыстар бел алып,
Ел апшысын қуырды.
Азу тісі ақсиып,
Бұрқылдап жыны шұбырды.
«Таппадың» деп Әлиді,
Қолқасын елдің суырды.
Таба алмады Әлиді,
Елі қорғап айтпады,
Мекендеп сабаз жатқан-ды.
Жан бармас шатқал тұғылды.
Ерлер шықты жалындап,
Әли батыр бастаған.
Тәуекел деп жөнелді,
Қиындықтан саспаған.
Құлжабасы тасына,
Мәтібұлақ қасына,
Қушоқының дөңіне,
Бекініп меже ұстаған.
Қатпарлы адыр бер жақта,
Қордай тауы ар жақта,
Қушоқыдан көрінер,
Қарасаң шығып жан-жаққа.
Әли батыр асықпай,
Төскейге көзін салады.
Мойнындағы дүрбімен,
Алыстан шолып қарады.
Көлқамыста құжынаған,
Отрядты көзі шалады.
Айла-әдісін ойланып,
Көпке ақыл салады.
Түн көрпесін жамылып,
Ел қыстауына барады.
Иесіз жатқан көп малдың
Бәрін жинап алады.

Атан демей, нар демей,
Айғыр демей, тай демей,
Астықты теңдеп салады.
Өздері көмген қамбадан,
Керегін мол алады.
Үш жүз көлік ыңыранып,
Маймандап басып жөнөді.
Таудың қойнын бөктерлеп,
Жылғамен жылжып келеді.
Дәл жеті күн жол жүріп,
Ел қарасын көреді.
Ашыққан жұрт тойынып,
Батасын шулап береді.
Бес жүз әскер қол алып,
Қушоқыға бет қойып,
Әли тағы жөнөді.
Қушоқыға келгенде,
Алдынан хабар алады.
Әлидің ізін сезгендей,
Отряд іздеп барады.
Баймен болыс басшысы,
Тапса ойран салады.
Мұны естіген Әли ер
Қанжардың жүзін жалады.
Бөгемекке жауларын,
Ақыл-айла табады,
Беске бөліп сарбазын,
Бес серігін бас қылып,
Жолын тосып отрядтың,
Өзі жеке қалады.
Қырғызбай мен Әлқожа,
Жаудың алдын кеспекші.
Нүсіпбай мен Майсап ер,
Өкпе тұстан түспекші,
Қарсы барып Әли ер,

Ояздың көзін теспекші.
Қуа соғып соңынан,
Әлжан ұрмақ желкеден.
Жүз-жүзден алып серікті,
Жаланып ерлер желікті.
Халық үшін өлсе арман жоқ,
Ажалға болды ерікті.
Әли сынды батырым,
Тортөбелге мініпті.
Бесатарын мойнына
Тәуекел деп іліпті.
Жұлдызы туса оңынан,
Салмақшы жауға бүлікті.
Таутекенің терісі
Тымағын баса киіпті.
Шыр айналып Тортөбел,
Елендеп құлақ түреді.
Араптан шыққан тұқымы,
Жау дыбысын біледі.
Шын бабына келгенде,
Тұяғы тасты тіледі.
Тауға шапса замғайтын,
Өрге салса өрлейтін,
Қияда аяғы таймайтын,
Үш күн шапса үздіксіз,
Сонда да жануар танбайтын,
Дөңге шығып аунайтын.
Көрмеген жан нанбайтын,
Тұяғы бар күректей,
Құйрығы бар жібектей,
Омыртқасы кетпендей,
Қабырғасы білектей,
Серпегі шұқыр қазандай.
Құлағы қиық құрақтай,
Көзі өткір шырақтай.

Екі елі майда жалы бар,
Бейіштегі пырақтай.
Сөз негізін бастайын,
Ат суретін ұзатпай.

Бір қыраттың басынан,
Қушоқының қасынан,
Солдаттар шықты сатырлап,
Қару-жарақ жарқылдап,
Бәймен болыс алдында,
Әукесі түскен салпылдап.
Алыстан танып Әли ер,
Бесатарға оқ салды.
Айылын тартып атының,
«Бағымды аш деп» мінеді,
Жолбарыстай ақырып,
Қапыда жауға тиеді.
Ақырған даусын өсіріп,
Таудың құзы қаңқ етті.
Қарағай, қайың, жартастар,
Жаңғырығы шаңқ етті.
Безек қағып бесатар,
Үсті-үстіне сарт етті.
Бәймен болыс өкіріп,
Ат үстінен жалп етті.
Түс-түстан айқай шыққанда,
Жау шегініп жөңкіліп,
Бет алдына ол кетті.
Бар құралды ата алмай,
Дірілдеп буын әл кетті.
Найзаменен шаншысып,
Балтаменен шабысып,
Шоқпарменен қағысып,
Талайларын көлбетті.
Аш бөрідей жаланып,

Әли батыр соғысты,
Үркер айға тоғысты,
Құмардан шықты сабазым,
Оққа ұшырып болысты.
Ояз қолға түспеді,
Оның да басын кесетін,
Танауынан тесетін.
Ел талаған зұлымның,
Шашып қанын ішетін,
Күн төбеден ауғанда,
Жаудың тобын қашырды.
Балқаш көлін көбелеп,
Талай белден асырды.
Жау жүректі Әли ер
Жаудырды жауға жасылды.
Қолға түсіп жандарм,
Аяғына бас ұрды.
Соңынан қуған Әлжан ер,
Қолданды түрлі тәсілді.
Жандарм басы бұралып,
Иектен талға асылды.
Көп кедейдің кегі үшін
Тұрсын дедік асулы.

Жауды қуып тастап, тірі қалған сарбаздарын жинап, өлгендерін жерлеп болған соң, Әли батыр бала-шағасын іздемек болды. Қаладан енді жаңа отряд шыққанша оларды жинап алуына көпшілік те қосылды. Батыр жанына бұл кезде Сібірден қайта оралған Қырғызбайды алып жүріп кетті.

Жүріп кетті екі ер,
Бөлініп қолдан күн бата.
Қала берді бұлдырап,
Арттарында ақ жота.
Сағынып үйін жөнелді,

Жетейік деп таң ата.
Қасына ерді Қырғызбай,
Жөнелді ағып жұлдыздай.
Астындағы қос тұлпар,
Жұтынады құндыздай.
Дамылсыз жүріп түн бойы
Таң ата елге келеді.
Жұрты жатыр, үйі жоқ,
Әли батыр көреді.
Кез келген жанды тоқтатып,
Баласын сұрай береді.
Іштен шыққан жан бала,
Батырдың көңлін бөледі.
Аулын шауып отряд,
Аға, інісін, әйелін
Кеткенін айдап біледі.
Шырылдатып ұл-қзын,
Жөнеліпті бір бөлек,
Дегенде батыр жүдеді.
Ат басындай жүрегін,
Ұлы қайғы тіледі.
Қолынан түсті найзасы,
Үзілгендей білегі.
Батырдың түсіп еңсесі,
Қалыңдады қабағы,
Көмескі шықты дыбысы,
Қарлыққандай тамағы.
Айқара ернін тістеді,
Осы деп өмір сабағы.
Талауда кеткен мал-жаны,
Қайдан іздеп табады.
Аталық жаны елжіреп,
Көзінің жасы тамады.
Зығыры қайнап ішінде
Таңдайын тарс-тарс қағады.

Қамығып Әли тұрғанда,
Қырғызбай келді қасына.
«Қайратыңды жи, батыр,
Болған іске жасыма.
Ел үшін туған ерлердің
Не келмеген басына.
Қайғырғаннан пайда жоқ,
Бар көргенің осы ма?!
Әперсең теңдік ақталар,
Соңыңнан ерген досыңа.
Еңбегің еткен еш болмас,
«Ақ патшадан» құтқарып,
Жеңіс туын тіккенде,
Еңбекші елдің қосына.
Тұрмайық батыр, бекерге,
Көлқамысқа барайық.
Жауға жансыз жіберіп,
Бір хабарын алайық.
Қолда тұтқын жоқ па екен,
Іш-сыртын байқап қарайық.
Тірі болса тұтқындар,
Босату жолын табайық,
Айтқаныңды екі қылмайды,
Бұл жақтағы халайық».
Тістенген бойы Әли ер,
Атына мінді тіл қатпай.
Түтігіп ерні кезерген,
Аш өзегі дым татпай.
Сергісін батыр дегендей,
Тортөбел басты ойнақтай.
Туған жермен қоштасып,
Күңіренді батыр кек сақтай,
Аузынан шыққан сөздері
Шарпыған жалын, бейне оттай:

«Қош, қайыр, қалдың иесіз туған жерім,
Өсіп ем топырағыңа аунап сенің.
Айрылып қатын-бала, аға-ініден,
Ішіме сыймай барады қайғы-шерім.

Жүр екен әлдекімнің тепкісінде,
Екі тал, екі түсті көбелегім.
Тас шайнап, мұзды жалап, ішім жанып,
Қорлықтың баса киіп кебенегін.

Шырылдап жауда кеткен қос құлыным,
Болдым-ау, обалыңа қалған сенің,
Алатау асқарында туып-өстім,
Тулаған бұлағыңның суын іштім.

Аға-інім, алған жарым, жау қолында,
Түншығып тұманында зорлық күштің.
Жарлығы жау патшаның жалын тастап,
Тиегін бұрағандай кек пен өштің.

Халық үшін садаға деп шыбын жаным,
Болыстың басын кесіп, қанын іштім.
Ұлыған иттей болып қалдым жұртта,
Басыма ақырзаман бүгін түстің.

Кекті ашу кеудем толған қайнап пісті,
Қоймадың өз еркіме ар-намысым.
Не жеңіп, не өлермін, құн сұраусыз,
Басынып патша залым берді қысым.

Бар, – дейді Ленин деген – бір данышпан,
Адамға қондыратын бақыт құсын.
Кетер ем соны іздеп жер бетінен,
Білмейтін жол мәнісін күнім құрсын.

Жақтайды жарлы табын деп естимін,
Жаратқан сондай ерге жолдас қылсын.
Жанары екі көздің қанға толып,
Уланып іші-баурым тілсім-тілсім.

Табалар дұшпандарым, досым күліп,
Басына түспеген жан қайдан білсін.
«Бауыр ет, емшектесім жау қолында,
Арман жоқ солар үшін жанды берсем»,

Деп батыр қамшы басты Төртөбелге,
Қорлыққа бастан асқан ер көнер ме.
Қасында Қырғызбайдай шын досы бар,
Бір сырлы, сегіз қырлы бар өнерге.

Салдыртып Көлқамысқа келді жетіп,
Аттарын тежей тартып текіретіп.
Жамылған түн көрпесін, ай сәулесін,
Мезгіл еді түн ортасы кеткен өтіп.

Алыстан қарағанда көз жіберіп,
Көрінді от жарығы жылт-жылт етіп.
Екі атты тал түбіне матастырып,
Еңбектеп екі батыр қалды кетіп.

Жақындап тың тыңдады құлақ түріп,
Қанден ит арба астында жатыр үріп,
Күзетші айналып жүр аулақ жерден,
Мойнына көрер емес салсаң құрық.

Солдаттар ұйықтап жатыр пырдай болып,
Алаңсыз, білер емес кетсең қырып.
Шамасы жиырма-отыздан артық емес,
Қалаға басқалары кеткен жүріп.

Еңбектеп екі батыр шықты айналып,
Бөгеліп ақылдасып түрды ойланып.
Күзетші жүрген жақты шолмақ енді,
Бекініп тәуекелге бел байланып.

Сақтанып, Қырғызбайды кейін тастап,
Әли ер кетті жалғыз, неден саспақ.

Жақыннан ыңырсыған дыбыс шықты,
Осы түн секілденіп сырды ашпақ.

Еңбектеп жер бауырлап келді жақын,
Ашулы ашынған ер тым-ақ батыл.
Алдында ауыр қайғы дегендейін,
Сипайды маңдайынан түнгі салқын.

Жатқан жан жараланып Жапар екен,
Батырдың жалғыз інісі емес бөтен.
Тастапты тікенектің арасына,
Салыпты аяқ-қолға болат кісен.

Бауырын көріп батыр төкті жасын,
Алдына ап құшақтады сүйеп басын.
Аузына тақиямен су тамызды,
Дегендей ақырғы рет мейірің қансын.

Шықпаған шыбын жаннан үміті бар,
Тілге келіп алсам дейді анық хабар.
«Бауырым» деп басады бауырына,
Ыстық жаспен бұлдырап екі жанар.

Күн шыға Жапар бала көзін ашты,
Ағасын танығандай изеп басты.
Айқасып күрек тісі шақырлайды,
Сындырып шайнағандай қаратасты.

Түс ауа тілге келді есін жиып,
Шыдатпай іші-сырты бірдей күйіп.
Дененің жараланбай қалғаны жоқ,
Сауыс боп аққан қаны қалған ұйып.

Ағамды атып кеткен кеп солдаттар,
Әкеткен Күлипаны би-болыстар,
Төлеу мен жеңешемді жаяу айдап,
Пышақтап сізді тап деп мені қыстар.

Бәйменнің осы топта баласы бар,
Мал-мүлікке ие боп қалды солар.
Күң қылып Күлипаның шашын кесіп,
Бөктеріп ат артына салды олар.

Қош, аға, қолыңды бер, жоқпын енді.
Жазықсыз қос шырағым ерте сөнді.
Жолында бостандықтың мен құрбанмын,
Жібермей зұлымдарға ал кегімді.

Деді де Жапар бала көзін жұмды,
Иегін жалғыз қағып жаны тынды.
Сүйегін Әли батыр арқалап ап,
Еңбектеп жылғаменен кейін жүрді.

Қырғызбай күтіп алды батыр досын,
Зор қайғы екеуіне болды тосын.
Арулап жерлеп болып Жапар жасты,
Торыды түн жамылып жаудың қосын.

Тап берді таңға жақын, тиді жауға,
Тәуекел қалқан болды омырауға.
Көзге қан, көкірегі кекке толған,
Батырдың қимылына шыдау бар ма?

«Өлсем кұным сұраусыз елім үшін,
Төгілсе қан тергеусіз жерім үшін.
Өлексесін үйейін оба қылып,
Жастай өлген Жапардың кегі үшін».

Деп Әли қамшы басты Тортөбелге,
Қырғызбай бір шетінен тиді түре.
Қасқырдай қойға шапқан салды ойран,
Уыстап шеңгеліне жауды бүре.

Алаңсыз жатқан жерден араласты,
Қапыда құлатқандай қарасты.
Кіршілдеп қылыш пенен айбалталар,
Ұшырды кеудесінен талай басты.

Бір кезде Әли батыр жараланды,
Оқ тиіп оң қолынан төкті қанды.
Жөнелді Тортөбелдің жалын құшып,
Солдаттар оқ жаудырып қала барды.

Белгілі жерге келіп түсті аттан,
Дірілдеп ат жалына қаны қатқан.
Кейінгі Қырғызбайды уайымдады,
Батырды ауыр қайғы басты батпан.

Жаралы Қырғызбай да келіп жетті.
Әлсіреп ат үстінен құлап кетті.
Денеге тоғыз жерден оқ тиіпті,
Ақбоз ат жан ұшырып алып жетті.

Ес жиып жараларын жуып байлап,
Шолды Әли көз жіберіп төңіректі.
Шоғырға баяулаған жолсызбенен,
Алыстан мұнарланған көзі жетті.

Бұл кім деп ойға қалды екі батыр,
Жау жүретін жол емес, келе жатыр.
Кім болса да тосайық осы жерден,
Ыңғайланып тұрайық қалмай қапыл.

Айтқанындай жолаушы түсті келіп,
Қынжылып қиналысты жайды біліп.
Елші екен батырларды іздеп шыққан.
Түн қатып түсі қашып тынбай жүріп.

Бұлармен екі батыр қайтпақ болды,
Қыс болды, кемпір-шал мен бала тоңды.
Алты ауыз, ала бақан елдің іші,
Деген соң екі ердің жүзі солды.

Ас ішіп ат шалдырып алды бекіп,
Елге қарай бет қойды дүрілдетіп.
Ауыр азап, қайғы-шер көргендері,
Опасыз жалған дүние жатты өтіп.

Әли ер жараланған жолбарыстай,
Еліне аянышпен көзін тастай,
Қалдырмай жалғыз жанды жинап алып,
Жөнелді түйдегімен сөзді бастай.

Халқым-ай, кәрі-жасың жазығың жоқ,
Тұрақты сүйенетін қазығың жоқ.
Армансыз алысатын жауыңменен,
Ат-көлік, қару-жарақ, азығың жоқ.

Ысқырып қыс келеді қылыш алып,
Жан-жағың жаланған жау қаруланып.
Сары бала, қара қазан қамы үшін,
Қонысқа орнығыңдар қайтып барып.

Алты айдай дем алмадық тынышталып,
Күш келмеске зорланып тырыспалық.
Қаладан кісі келеді ел жинауға,
Қайтыңдар қонысыңа ұрыспалық.

Жабыңдар бар кінәні маған ғана,
Сол бүлдірді елді деп жала жаба.
Кемпір-шал, бала-шаға жыламасын,
Солардың көз жасы үшін мен садаға.

Ташкеннен бір үлкені келеді дейді,
Аралап көшкен елді көреді дейді.
Жазықсыз қалың елді жараламай,
Жазықтының жазасын береді дейді.

Сондықтан бүлдірмеңдер басқаларды,
Естідім қуанышты бір хабарды.
Бостандық әперетін бар адамға,
Жарқ етіп күн шығуға аз-ақ қалды.

«Жеңіпті «ақ патшаны» Ленин батыр,
Болыпты залымдарға заманақыр».
Деген хабар барады өріс алып,
Бізге де көп кешікпей таң да атар.
Әлидің бұл айтқанын тыңдады елі,
Жіберді жасын төгіп біреулері.
Азаттық әперер деп ердің ері,
Лениннің атын естіп үміттенді.
Қырғызбай, Нүсіпбай мен Әлқожалар,
Әлжан, Майсаппенен шықты олар.
Әлиден қалмаймыз деп қамданысты,
Кім білсін іс ақыры қандай болар...
Қойдай шулап қоштасты, нардай боздап,
Ұзақ жолға бет алды алты боздақ.

Большевикті іздемек жер бетінен,
Жүректері шыдатпай іштен қоздап.

Бұлар сол бетімен Алматыға келіп, қаланың шетіндегі Майсаптың жақынының үйіне бекінді. Үй иесі опасыздық қылып, бұлардың келгенін жандармға хабарлайды. Жандарм көп солдатпен келіп атыс салады. Нүсіпбай мен Майсап оққа ұшып, басқалары қолға түседі. Қолға түскендерді ұрып-соғып абақтыға салады. Тұтқын болған батырлардың ісін Павлов деген тергеуші жүргізеді. Ол — большевик болады, жасырын ұйымды басқарады. Әлилердің ісін баяу жүргізіп соза береді.

Азуы қарыс Әли ер,
Абақтының төрінде.
Қызыл қан боп Қырғызбай,
Көнер емес өлімге.
Алып күшті Әлжан ер,
Басқа жан сенің теңің бе?
Ақылы кемел Әлқожа,
Тоқтау айтып қояды.
Уайымға ерлер берілме!
Жата берді батырлар,
Іші-бауыры егіліп,
Кісендеулі қол-аяқ,
Отты көздер телміріп.
Павлов деген — тергеуші,
Алады жауап емініп.
Әли тілін тартпады,
Түссе де қолға жеңіліп.
Қайтар емес бетінен,
Тұрса да ажал көрініп.
Әли келді жауапқа,
Екі көзі қызарып.
Екі жағы суалған,

Сақал-шашы ұзарып.
Кісендеулі қол-аяқ,
Ісіп кеткен бозарып.
Тесіле қарап тергеуші,
Сұрап отыр сазарып.
Сөйле, – деді Әлиге,
Көргенінді айтып бер.
Ақ патшаға сен неге
Қарсы шықтың арамтер?
Елінді неге бүлдірдің,
Жетпеді ме саған жер.
Қолға түстің мінекей,
Жазаға енді шыдап көр!
Сонда Әли сөйледі,
Көмекейі бүлкілдеп.
Жасқануды білмейді,
Кетті батыр еркіндеп,
Патшадан көрген қорлығын,
Айта берді біртіндеп.
«Ел жарасы ушықты,
Жарылғалы күлтілдеп...»
Аруана туар үлектен,
Ақиық туар түлектен.
Тұлпар туар жүйріктен,
Сұңқар шығар үйректен.
Өтірік тіпті айтпаймын.
Оқ атсаң да жүректен.
Ленинді іздеп шығам деп,
Қармаққа түстім иектен.
Аңдыған жауым арс етіп,
Қаба түсті сүйектен.
Босанар елім күні ертең,
Басына түскен түнектен.
Алар жанды ала бер,
Қорқытпай-ақ білекпен.

Жан беруге ризамын,
Бостандық деген тілекпен.”
Орнынан тұрып тергеуші,
Әлиге жақын келеді,
Шынжыр қиған жарасын,
Қол-аяғын көреді.
Атпаймын да аспаймын,
Жатасың ұзақ деп еді.
Колодкасын алуға
Рұқсат қағаз береді.
Қасиетін Әлидің
Тергеуші де сезеді.
Абақтыда жатты олар,
Тұтқын тонын жамылып.
Істің соңы не болар,
Күте берді зарығып...
Большевикті, қызылды,
Ел қолдады бағынып.
Аласапыран соғыста,
Бұлар да шықты жарқ етіп,
Қызыл жұлдыз тағынып.
Жарыққа шығып Әли ер,
Жарағын қайта асынды.
Партизан болған Павлов,
Тобына соның қосылды.
Қырғызбай, Әлжан, Әлқожа,
Түсірді жауға жасылды.
Өңшең көкжал бас қосып
Жандаралды торыды.
Күн-күн сайын күшейді,
Қызылдардың жорығы.
Қалаға кісі кіргізбей,
Жанталасып жандары,
Жандаралды қорыды.
Інге кіріп шықпады,

Зұлымдықтың қорығы.
Бір күндері болғанда,
Астыртын хабар келеді.
Жүз солдатпен жандарал,
Қытайға қарай жүреді.
Мұны естіп батырлар,
Қаптай атқа мінеді.
Буырқанып, бұрқанып,
Қаруын бойға іледі.
Ат-тұрманын беріктеп,
Тәуекел деп жүреді.
Тау мен тасты көбелеп,
Ну орманға кіреді.
Батырлар жолды тосуда,
Арада өтті бір жеті.
Ақтар жөңкіп қашуда,
Бұлардан өтіп көп кетті.
Көрінгенін жібермей,
Көкқұтандай көлбетті.
Ошпендігі өршіген
Өр кеуде оңшең батырлар,
Арыстандай келбетті.
Павлов пенен Әли ер,
Ұйқы, күлкі көрмеді.
Қабақтары қатулы,
Бел шешуді білмеді.
Тау мен тасты мекендеп,
Тағыдайын өрледі.
Күндердің күні болғанда,
Дыбысы келді дүбірдің.
Таң салқынын жамылып,
Ақтар топтап шұбырды.
Ерлерге хабар беруге,
Шолушылар жүгірді.
Батырлар кезеп қаруын,

Аттанып жабыла жұмылды.
Алдыңғы тобын жіберді,
Көздерінен өткізіп,
Жиды бойға жігерді,
Шеңберіне жеткізіп.
Екінші топ келеді,
Сағындырған күткізіп.
Тал жамылып тасада,
Батырлар жатыр тістеніп,
Бойларында қан қызып.
Келе жатыр көп солдат,
Қарақұстай қаптаған.
Көк күймені қоршап ап
Қаруларын саптаған.
Күймеден аузын шығарып,
Пулемет қойған баптаған.
Жандаралдай жауыздың
Осы күйме сияқты
Шыбын жанын сақтаған.
Екі жаны, алды-арты,
Самсаған солдат сары қол.
Алдырар емес әккі жау,
Қару-жарақ, күші мол.
Батырлар жатыр сазарып,
Алдынан құрып қанды тор.
Бақыты ұшып төренің,
Түнергендей қалың сор.
Дәл тұсына келгенде,
Дауа бар ма мергенге,
Көк күймені көзге алып,
Қорамсаққа қол салып,
Басып-басып жіберді,
Жауырындары қозғалып.
Құлындағы даусы құраққа,
Шыңғырып аттар жөнелді.

Кек кернеген батырлар,
Бір қызыққа кенелді.
Пулемет жатыр бүрқылдап,
Мылтық жатыр тарсылдап,
Күйме қалды шоңқиып,
Аттар қалды теңкиіп,
Үрейленіп ояз түр.
Жалтаң қағып солдаттар,
Естері шығып селтиіп,
Күймені қоршап шулайды,
Сапырылысып жүгіріп.
Жайрағандай жандарал,
Қарағұсы жұлынып.
Кезенді жерде кезеп қал,
Келгенде кезі кегінді ал!
Санасып жаумен атыспай,
Қолқасына қолың сал!
Деп Әли ер кезеді,
Тірідей жаннан безеді.
Оққа ұшырып оязды,
Аттың басын тежеді.
Бір сұмдықтың болғанын,
Батыр дағы сезеді.
Павлов сынды аяулы ер,
Аттың жалын құшыпты.
Бас киімі ұшыпты.
Алтын шашын қан жуып,
Мойын төмен түсіпті.
Мұны көрген Әлидің
Сірә де жаны төзер ме?
Тар кезеңде шын достар
Бір-бірінен безер ме?
Әли батыр жетіп кеп,
Атынан түсе қалады.
Ат үстінен көтеріп,

Алдына досын алады.
Өз жейдесін қақ айырып,
Дос жарасын таңады.
Кеудесі толып ашуға,
Көзі оттай жанады.
Кісі қойып қасына,
Сусын қойып басына,
Қайыра батыр салады.
Түс-түстан қаптап партизан,
Қаруды тартып алады.
Күйме ішінде қан болған,
Көрді қатын-баланы.
Ордалы жылан ойран боп,
Құмарлары тарады.
Павлов, Әлжан бұлардан
Болды ауыр жаралы.
Отызға тарта кісі өлді,
Оларды жерлеп салады.
Қырғи тиген торғайдай,
Бас сауғалап солдаттар
Бетімен кетіп барады.

Жараланған Павлов пен Әлжанды теңге салып,
бекіністеріне әкеліп бағады. Олар көп бейнет, ауыр
азап тартып барып жазылады. Партизандардың
шабуылы күшейе береді. Көп ұзамай қызылдар
Алматы қаласын алады.

Бекініп, тау құзына жатты бұлар,
Бейнеттің тауқыметін тартты бұлар.
Ат арып, тоны тозып жүдесе де,
Қапысын жандаралдың тапты бұлар.
Дүңк етті өлгендігі жандаралдың,
Жері жоқ шашылмаған бұл хабардың,
Павлов пен Әли ердің даңқын естіп,
Демеген жан қалмады «Ой, сабазым!»

Қаланы қызыл алып туын тікті,
Иықтан түсіргендей ауыр жүкті.
Құл мен күң, кедейлерге теңдік деген, —
Дабысы жерді жарып ұран шықты.

Селт етіп батырлар да шықты таудан,
Құтылып аяғынан алған жаудан.
Қуанып қарсы шықты қала халқы,
Иіскеп ата-анадай омыраудан.
Ішінен көпшіліктің бір жас жігіт,
Келеді Әли ерге қарсы жүріп.
Әскерше киген киім белін қынап,
Қол алып сәлем берді әдеп қылып.
Әли ер сонда білді өз баласын,
Шыдамай төгіп жіберді көзден жасын.
Төлеуін бауырына қысып тұрып,
Сипады бір қолымен қара шашын.
Тұтқыннан қашып шығып Төлеу бала,
Қосылып партизанға кезген дала.
Ақ сүтін ақтамаққа анасының,
Ақтарға соққы берді ойран сала.
Әйелі Әли ердің жаудан өлген,
Өлімін Төлеу бала көзбен көрген.
Әлидің жатқан жерін айтпадың деп,
Пышақтап ана төсін тілімдеген.
Күлипа жалғыз қызы жауда кеткен,
Жан болмай білем деген төңіректен.
Аға-іні, алған жары құрбан болып,
Батырдың іші-бауырын елжіреткен.
Қалаға кірді бәрі ұбап-шұбап,
Біреу күліп, біреулер жатыр жылап.
Қаланың бастықтары жиылыс ашып,
Құттықтап батырларды алды сыйлап.
Лениннің суреті түр жүрек сезген,

Әли ер сонда ғана көрді көзбен.
Жеңістің туын сүйіп, тізе бүгіп,
Жасасын! — деді батыр жарқын жүзбен.
Әлидің уақиғасы тамам болды,
Осындай қилы-қилы заман болды.
Еңіреген ер еңбегін бағалайтын,
Лениндей асқан дана бабаң болды.
Солардың соңына ерді ұлы халық,
Даңқты, жеңісті ісі жерді жарып,
Жолынан партияның әділ не бар,
Ұрпағым, үйреніңдер үлгі алып.
Көнемін осыларды көзбен көрген,
Алпысқа шаш ағарып жасым келген.
Ұсынам сендерге арнап өрендерім,
Қабыл ал, сыйлығымды менің берген.

1916—1947 жж

ҚЫРҒЫЗБАЙ

Әнге бас, Кенен ақын, ал домбыра,
Көкейден ақтарылған сөзді құра.
Көз көріп, құлақ естіп, бастан өткен.
Тарихи оқиғаның бірін жырла.
Көп көрген шежіре қарт, әңгіменді айт,
Келешек ұрпағыңа қалсын мұра.

* * *

Бір болыс Қордай елі он бір ауыл,
Болысы Сұлтан деген жуан сауыр.
Өмірін кедейлердің ойран етіп,
Тұрғызған қаһарынан қара дауыл.

Отыз жыл елді билеп, салған ойран,
Шұбар төс, шынжыр балақ уын жайған.
Қарайды бір өзіне мың жарым үй,
Сойылын соғады ол бек пен байдың.

Үш ата — Қасқарауда ел болатын,
Шоқпар мен Қордай деген жер болатын.
Көк жайлау, өзен-суды байлар билеп,
Жер-суы нашарлардың кем болатын.

Бірінші ауыл қонысы Кіндіктаста,
Әр атаның мекені басқа-басқа,
Дау шешіп, билік айтқыш билері де,
Кедейді зар қақсатқан еді шошқа.

Арқасын азап тесіп елдің ұлы,
Ел-жұртын асыраған аштық жылы.

Халықтың қамын жеген солардың да,
Ішінде кете барды қайғы-мұңы.

Болыс боп Сұлтан залым алды бекіп,
Нашарға билік құрды дүрілдетіп.
Малын да, ақшасын да күшпен зорлап,
Алатын қалың елді зар еңіретіп.

Аяздай Сұлтан бір күн қалшылдады,
Жүзінен жер өртердей зәр шығады.
Мал бермеген жазаң деп көп кедейдің,
Жазықсыз жонын тіле қамшылады.

Малыңның жеп жүргені менің жерім,
Сол үшін бар мүлкіңді алам сенің!
Егер де бас көтерсең, өңшең тобыр,
Қан жұтып көресіңдер ит көргенін!

Кедейдің қанын сорды Сұлтан байып,
Халықтың өміріне уын жайып.
Енді бұған беретін малымыз жоқ,
Деді жұрт тас бекініп, әрі айбын қып.

Ауылдың ақсақалы Әлімжан шал,
Жастарға атқа мінген айтты ақыл:
«Қорқатын, күрметін дәнеңе жоқ,
Малым жоқ деп бәрің де отырып ал!»

Ел-жұрты шалдың сөзін шықты қостап,
Бермейміз деген сөзді берік ұстап.
Жұрқабай, Нүсіпбай мен Қырғызбайлар,
Болысқа қарсы тұрды көпті бастап.

Сұрланды мұны естіп кәрі Сұлтан,
Толғандай алабұртып көзіне қан.

Жиып ап дос-жаранын кеңес құрды,
«Бұларды жеңіп малын қалай алам?».

Сү л т а н н ы ң а й т қ а н ы :
Сұлтан, Сұлтан болғалы,
Басыма бақыт қонғалы,
Тұлпар міндім, ту алдым,
Ата аруағы қолдады.
Көп шуылдақ, көп кедей,
Не қылсам, алам малыңды.
Құм құюға көзіңе,
Аямай салам барымды.

Көзім тірі тұрғанда,
Кемітпеймін басымды.
Боздағын бордай етпесем,
Жасайын жерге жасымды.

Ажалды қарға ойнайды,
Ақиық қыран бүркітпен.
Өңшең тобыр, сорлылар,
Қай қырсық сені бұл түрткен?!

Съезд шақыр, Құрманқұл,
Жина жылдам билерді!
Сұлтанның көрсін сойқанын,
Тіккіз жылдам үйлерді.

Шабармандар жөнелді бұйрық алып,
Ат дүбірі барады құлақ жарып.
Шоқпары, қылыштары санын ұрып,
Бұрқырап жолдың шаңы түр айналып.

Шабады шабармандар, жетуге асық,
Жол тартқан тапсырма алып, сапар қашық.

Қала жоқ, поселке жоқ, ол заманда,
Төтелеп асу асар, белді басып.

Шабарман келді жетіп Нұрбек биге,
Би отыр сауық құрып шаттық күйде.
«Старшын елу басын түгел ертіп,
Кел», – деді, Қордайдағы кеңес үйге.

Қордайға жұрт жиылды қауырт келіп,
Бәрі де Сұлтан сүмға берді ерік.
Өтірік куәліктер жазып жатыр.
Қаралап көп кедейді пәле теріп.

Мөр басып, қол қойылды жала жауып,
Біреулер айғақ болды ебін тауып.
Бөкенге¹ барып, съезд ашпақ болды,
Алмақшы әлсіз елді Сұлтан шауып.

Гулесіп болыс, билер шықты елге,
Екпіні үй жыққандай сөйлегенде.
Лау мініп, жолай елден жүріп келед,
Көресіні көрсетпек көп кедейге.

Шаптырды Жақсымбетті алдын ала,
«Үй тігіндер осыдан бара сала.
Тоқтаусыз мал сойылсын, съезд болады,
Адалға қалмаса да жалғыз қара».

Жасауыл бұйрық алып елге жетті,
Сабылтып мінген атын екпіндетті.
Съездің болатынын хабарлады,
Мұны естіп талайлардың есі кетті.

¹ Б ө к е н — ру аты.

Былғаған би, болыстар елдің жүзін,
Басынбасын! деді Әлімжан қадап көзін,
Жалтақтап жалынатын дәнеңе жоқ,
Сақ отыр, сайланып тұр! Осы сөзім.

Сөйткенше би-болыстар елге жетті,
Қаһары жұртқа үрей сап, малды үркітті,
Песірін, старшынын, шабарманын,
Топ қылып осы ауылға ертіп кепті.

Тобырды зіл ой басты қозғалмайды,
Қырғызбай ақыл бер, деп, айтты жайды.
Әлімжан сөз бастады шарт жүгініп,
Кеудеде буырқана кек қайнайды.

Әлімжанның айтқаны:

Ұлықтан елім қорықпа,
Дауыл болар жел болар,
Қарғыс айтса ел-жұрты,
Ұлықтың басы жер болар.
Айға шапқан арыстан
Аяғынан айрылған.
Бір жерден бәрің табыссаң,
Атағың елге жайылған.
Жау қарасын санамас,
Батыр жүрек соғысар.
Ар мен намыс шын ердің
Кеудесінде тоғысар.
Қорқақты қусаң — ер болар,
Көп түкірсе көл болар.
Аруақ түбі жын болар,
Барымта түбі күн болар.
Тұман түбі жұт болар,
Тұмау түбі құрт болар.
Көл анасы жер болар.

Ер анасы ел болар,
Ерегістен ер өлер,
Зорлық қылсаң ел көрер.
Тауды, тасты жел бұзар,
Ағайынды сөз бұзар.
Екі сөйлеген елден безер,
Екі жығылған жерден безер,
Қолы білген үй түзер,
Асқынғанды ел түзер.
Дауға барсаң бірің бар,
Жауға барсаң бәрің бар,
Өңшең ерім бас қосып,
Көпке ақыл салыңдар.
Әлімжан сынды атаңның
Сөзін қабыл алыңдар!

Әлімжан айтар сөзден тартынбады,
Айбаты назағайдай жарқылдады,
Сұлтанның бар жаласын ашып салып,
Зұлымды көзге шұқып қарқылдады.

Білдірмей сонда Сұлтан сарқылғанын,
Қаба сөйлеп, төбеттей арсылдады.
Шетіңнен итжеккенге айдатам деп,
Атарман, шабарманын шақырғаны.

Песірлер жазып жатыр протоколды,
Айыпкер деп көп жұртқа атақ берді.
Бөкеннін, жеті ерін қойдай тізіп,
Тал түсте бұғалықтап көгендеді.

Бәрінің тартып алды мал мен мүлкін,
Тұтқындады ерлерді — елдің көркін.
Сұр жылан Сұлтан отыр қанын тартып,
Қарабет, қаражүрек азған шіркін!

Көзінен жігіттердің оты жайнап,
Ашынды ыза буып, тісін қайрап.
Бізді де тұтқындар деп күні ертең,
Бір топ жас дайындалды қару сайлап.

Бұл қорлыққа шыдамай,
Бөкендіктер қайғырды.
Қатын-бала зар жылап,
Тау менен тас жаңғырды.
Кемпір-шалдар кемсеңдеп,
Ақылдан танып мәңгірді.
Жауыр болған жарлы елді,
Есінен Сұлтан тандырды,
Аянар бұдан жан жоқ деп,
Ер-азамат сап құрып,
Ұрыспаққа қам қылды.
Би-болыс түскен ақ үйге
Тастан жаңбыр жаудырды.
Байлап алған жеті ерді
Босатуға бұғаудан,
Жиылған ел қам қылды.
Сыйлағанды білмедің,
Сөнген отты үрледің,
Өзің басып көрікті,
Боздаққа салып бұғалық,
Месқарын неге желікті!? —
Деп Әлімжан ақырып,
Болыс-биге төніпті.
Байлаудан босап Нүсіпбай,
Песірді алды жағадан.
Актіні бер деп алқымдап,
Қыса ұстады сағадан.
Жасауыл жалтақ Жақсымбет,
Түспеген көзге манадан.
Ерлердің түрін көрген соң,

Есі шығып залымның,
Дей берді: «Құлдық, садағаң!»
Сұлтанды жығып сойылға,
Бар қағазды Жұрқабай
Отқа өртейді, шашады,
Тұра алмай шыдап Жақсымбет,
Атына міне қашады.
Соңынан түсіп Нүсіпбай,
Атына қамшы басады.
Үрейленіп Жақсымбет,
Қарамай зытты артына.
Тоқтақұл деген кедейдің,
Тоғыз жасар баласы,
Көзінің ақ пен қарасы
Қалды аттың астында,
Тіл тартпай кетті балғын жас,
Бақадай аузын ашты да.
Анасы қалды ойбайлап,
«Көрінде өкір, Сұлтан» деп,
Біреулер жүр айғайлап.
Өкінді жүрт балаға,
Қосылды жара жараға.
Арыз жазып ұлыққа,
Шаптырды дереу қалаға.
Елдің момын кедейін
Ол кезде ездi манаптар.
Қағазға жазып берейін,
Салмағын жұртым қадақтар.
Соқтығып қалды екі тап,
Не болар арты көрейін.
Істері кетті судьяға,
Кім білсін заңның не дерін?

Ұлыққа пара берді байлар жағы,
Ол кезде пара берсе көктер бағы.

Сөзі өтпей теңдік тимей кедейлерге,
Қалатын айыпкер боп сынып сағы.

Әділдік, аяушылық бәрі малда,
Сондықтан шағылмайды байлар тауы.
Параны кім көп берсе, дау сонікі,
Малымен сатып алар қолындағы.

Сұлтан, болыс күш қылып,
Бөкенге маза бермеді.
Ақылды туған Әлімжан
Намыстан жарылып өлмеді.
Барымтаға алды сұлтандар
Көп кедейдің бар малын.
Тұсынан өткен Бөкенді
Сойылға жығып жерледі.
Өшпендігі екі елдің
Күннен-күнге өрледі.

Ұзамай сот та шықты ел аралап,
Шешпекші елдің дауын істі қарап.
Алдынан шабармандар лау айтысып,
Жыландай келе жатты жерді жалап.

Жол бойы қонақ болып бай мен бекке,
Кенелді сот олжаға, мол құрметке,
Тайпалған талай жорға жетектелді,
Қалтаға ақша түсті аз ба, көп пе?

Сабылтып келе жатыр ызғарланып,
Олжаға көңілі өсіп, мейірі қанып.
Ақ үйге аттың басын тірегенде,
Қол берді Сұлтан шығып қарсы алып,

Пристав, судьялар бірге түсті,
Сұлтан барып олардың қолын қысты.
Бағланның етін жесіп арақ ішіп,
Бар жайды ашып айтып ақылдасты.

Бөкеннің даулайтыны – кісі құны,
Икемге ап Сұлтан отыр енді мұны.
Дәрігердің қалтасына тай-тұяқ сап,
Аузын тығындады, шықпас үні.

Екі елдің келесі күн басын қосты,
Не дер деп ұлық аузын Бөкен тосты.
Баланың көрін ашып көрмек болып,
Бәрі де мола жаққа шұбырысты.

Өлігін көрден алып көрді көзбен,
Тұяқтың таңбасы түр етін езген.
«Өзі ұрып өлтірген» деп жазылды акт,
Кім көрген мұндай сұмды ардан безген?!

Бөкеннің қолдан кетті енді күші,
Халықты түршіктірді соттың ісі.
Жүрегі Әлімжанның тілімденіп,
Қайнады ыза-кегі, күйді іші.

Қисайды ұлықтардың қаламұшы,
Күрсінді Бөкендердің құрып мысы.
Жауыздық үкім айтып ары жоқтар,
«Түтқындалсын, – деп жазды, жеті кісі».

Сол жерде Қырғызбайды байлап алды,
Есіл ер қапияда қолда қалды.
Астыртын хабарласып алты жігіт,
Сол сағат ебін тауып көзден тайды.

Ұлықтың кетті бұлар құлқын сезіп,
Кекті ашу шыдатпады жанын езіп.
«Шешінген судан таймас» дегендейін,
Жөнелді жортуылдап жиһан кезіп.

Артында қалды зарлап қатын-бала,
Зорлық, қорлық жүрегін еткен жара.
Тау, тасты мекендеді тағы болып,
Арман жоқ Сұлтанды өлсе жастыққа ала.

Кетті алып байлап, матап Қырғызбайды,
Еш жерге сусындатып тұрғызбайды.
Бар денесі көгерген таяқпенен,
Көк желке есіл ерді бұрғызбайды.

Мысқылдап күліп қояр өңшең бұзық,
Мысықтай тышқан алған көрді қызық.
Арпалысып ашу-кек көкірегінде,
Қырғызбай қарап жатты көзін сүзіп.

Пристав маң-маң басып келді жақын,
«Кім, – деді Қырғызбайға, сенің атың?»
Жендеттер ұрып-соғып жазалады,
Өш алды қан ағызып, қылмай рақым.

Кезерген кеуіп таңдай, еріндері,
Кең дүние тостағандай көрінбеді.
Ұрса да, сүйресе де, мыңқ етпейді,
Қасарып ер жігері жеңілмеді.

Қырғызбай би-болысқа назаланды,
Нақақ ер жазықсыздан жазаланды.
Өртеніп ет жүрегі жатыр жанып,
Қинады ел қайғысы мазаны алды.
Толғанып іштен Қырғызбай,

Деді: «қайран елім-ай,
Кіндік кесіп, кір жуған
Кіндіктас атты жерім-ай,
Қойнында туып ержетіп,
Ерке өскен күнім-ай.
Тоқсандағы атам-ай!
Сексендегі анам-ай!
Сүйген жарым аман бол,
Тап болды маған ұзақ жол.
Колоткаға қарылды,
Екі аяқ пен екі қол,
Кетпесін кегім жауымда,
Бар тілегім менің сол.
Тауға сіңген серіктер,
Кеудедегі тынысым.
Басы бос олар ерікті ер.
Белін бекем буынсын.
Кек шыңдаған ақ семсер
Жау қанына жуылсын.
Бізге де нұрлы күн туар,
Зорлық құрып дүниеден,
Әділет пен шын туар.
Жарлының жоғын жоқтайтын,
Дүйім елден ұл туар».

Он бес жылға сотталып,
Қырғызбай кетті Сібірге.
Өзегінде от жанып
Өмірі өтті Сібірде.
Он жылды сонда өткізді,
Есінен қалмас өмірде,
Қараңғы түрме, тар қапас,
Қасірет құйды көңілге.
Қырғызбайдың достары
Мекендеді тау-құзын.

Таудың тасын жастанып,
Төсеніп жатты көк мұзын.
Алысқан жаумен аңдысып,
Көрмеді он жыл ел жүзін.
Байлардың малын айдап ап,
Күн сайын сол боп азығы.
Құғын көрді ұзақ жыл,
Болмаса да жазығы.
Алты батыр кетті алыс,
Көрінбеді жауына.
Олар барып бекінді
Қырғыздың Алатауына.
Ат-тондарын сайлады.
Қаруларын қайрады.
Патшаның тақтан түскенін
Естіп олар шаттанып,
Таң жақын деп ойлады.
Елді езген жауыздың,
Талайын ұстап байлады.
Белдесер күн бар ма деп,
Қазандай іші қайнады.
Лениннің естіп атағын,
Жүздері нұрдай жайнады.
Жер мен көкті сілкіктіп,
Он жетінші жыл келді,
Бостандық таңы арайлап,
Теңдік деген үн келді.
Әлемге жайып шұғыласын,
Лениндей күн келді.
Ұлы Октябрь толқынын,
Ту астынан ел көрді.
«Азаттық!» деген асыл сөз,
Жетті лезде халыққа.
Ленин дана жетелеп,
Шығарды елді жарыққа.

Қуаныштан нәр берді
Аштар менен арыққа.
Қашқын болған батырлар
Үңгірден шығып бой жазды,
Қанат қақты шабыт та.
Өздері келіп қосылды,
Қызыл әскер тобына.
Қарсы тұрды қарумен,
Бай-манаптың жолына.
Қашқандарын қағып ап,
Тастады өлім торына.
Бастарын тікті батырлар,
Большевиктің жолына.
Халықтар кегін, ызасын,
Би-болысқа оқтады.
Үстем тапты жапырып,
Кигізді оған ноқтаны.
Жауының сағын сындырып,
Кеудесін кере алды дем.
Ел-жұртына қосылып,
Дүниені көрді кең.
Қырғызбайды еске алып,
Деуші еді бәрі: «тірі ме екен?»
Айтайын соның хабарын,
Сібірде аман жүр ме екен?

* * *

Қырғызбай Сібірге кеп тұрақтады,
Үйренгенше ауасы шыдатпады.
Қол-аяқтың бұғауы алынғанмен,
Ащы терін маңдайдың құрғатпады.

Саны жоқ сапырылысқан қалың халық,
Бәрі де барған екен жер аударылып.

Грузин, украин, армян, орыс,
Башқұрт пен татар да жүр күйіп-жанып.

Солардың мекені екен бір кең арал,
Ішер ас, көрген бейнет ес тандырар.
Жайсыз-ақ жатар орын, киер киім,
Ұлықтар тұтқындарды итке балар.

Сөзіңе құлақ аспас арыз айтсаң,
Аш жатқызар, ауырып ерте қайтсақ.
Күндік нормаң бітпесе, ол бір бөле,
Бәрекелді демейді тас қайнатсаң.

Осылай өтіп жатты жылжып өмір,
Серпілмейді тас басқандай ауыр көңіл.
Қырғызбай шыдап бақты қиындыққа,
Ер еді еңіреген болат-шымыр.

Жиырма адам бір бөлмеде жататұғын,
Бір үстелден бәрі дәм тататұғын:
Кей күні тіл қатыспай ұзақ таңға,
Кейде таң керіспенен ататұғын.

Баяндап үстем таптың саясатын,
Андрей ортасында сыр айтатын.
Жолында бостандықтың жан құрбан деп,
Қызған жұрт түс-тұсынан шуласатын.

Қырғызбай үндемейді ойға қалып,
Кей күні ұйықтамайды таңға талып.
Жазықсыз жаралының бірі өзі,
Андрейдің айтқаны айдан анық.

Зорлық, қорлық бәрі де өтті өзінен,
Көрді бәрін бұлтартпай өз көзімен;

Сырын айтып ақтарады Андрейге,
Бір әділ жан тапқандай жержүзінен.

Кедейлер байдың құлы есіктегі,
Ешбір жан оның мұңын есітпеді,
Болса егер етің тірі бас көтерер,
Жіберер итжеккенге айдап сені.

Ағынан ақтарылып сыр айтылды,
Екі достың арасында жыр айтылды.
Сенімі серік болды бір-біріне,
Жүздерінде туыстық шырай тұрды.

Қосылды тілегі де, жүрегі де,
Не істесе де бұлардың күйі бірге.
Жасырын ұйым болып ұйымдасты,
Қарайды бір әйнектен келер күнге.

Оянды Қырғызбайдың ой-санасы,
Өзгерді дүниеге көзқарасы,
Дос болды құшақтасып Андреймен,
Екі ұлттың от жүректі екі жасы,

Қанатын жая берді жасырын ұйым,
Талқылап тұтқындардың ауыр күйін,
Әр ұлттан мүше болды өзі қалап,
Көрмек боп өмірінің тартқан сыйын.

Андрей сол ұйымның жетекшісі,
Кеңейді етек алып ұйым ісі.
Лениннің ұлы сөзі устав болып,
Сілкінді тұтқындардың жігер-күші.

Айлардан ай өткенде,
Бостандықтың ұраны

Тайгаға да жеткенде.
Андрей мен Қырғызбай
Айсыз түнгі жұлдыздай
Кеудеде сенім-шырағы.
Айдалып келген қиырға,
Әр ұлттың өрен боздағы
Шыныққан көніп қиынға,
Жігер, намыс қоздады.
Белдерін буып аттанды,
Жауға кекті қозғады.
Хабар алып астыртын,
Патшаның білді түскенін.
Дүниежүзі сілкініп,
Патшалықтың өшкенін.
Күле қарап күн туды,
Жаулардан кек алынды.
Талқандалды тар қапас,
Ерлер тордан босанды.
Теңдік туын көтеріп,
Мұздай темір құрсанды.
Көрген азап өткен-ді,
Мұнды жері тайганың.
Қайта гүлдеп көгерді,
Ардагері әр елдің,
Шықты үзіп көгенді.
Барлық тұтқын босанып,
Елдеріне жол тартты,
Соның бірі – Қырғызбай
Андреймен бір тартты.
Келе жатыр дем алмай,
Сабылтып олар қос атты,
Жолда жүрді тоғыз ай,
Талай-талай күн батты.
Ақыры жетті еліне,
Туып-өскен жеріне.

Туған жердің топырағын,
Төсіне басты Қырғызбай.
Домалаған ыстық жас,
Омырауын жуғызды-ай.
Кеткеніне елінен,
Болған екен он жылдай.
Орынборға келген соң,
Андреймен қоштасты.
Бірге болып он жылдай,
От-жалындай бір-бірін
Ыстық көрді, өйткені,
Тар кезеңде достасты,
Ұлы орыстың баласын,
Ағасындай сыйлайды.
Андрейді Қырғызбай,
Кетерінде қимайды.
Еліңе бар да, тез орал,
Өзің талай айтушы ең.
Алда талай асу бар,
Бізді аңдыған дұшпан көп.
Бостандық келмес тектен-тек.
Тамырын жаудың жоғалтпай,
Кеудеден шықпас ыза-кек.
Таппен таптың тартысы
Дауылды күнгі жанған өрт.

Қолын қысып қоштасып,
Қала берді Андрей.
Пойызбенен көп жүрді,
Жетті еліне Қырғызбай.
Алып ұшты жүрегі,
Көктемнің самал желіндей.
Астына мінген атының
Тежемей басын жіберді.
Елең қағып жануар,

Ұшқан құстай жөнелді.
Қос құлағы қамыстай,
Мойны кез, сағақты,
Тісі ұзын қарыстай,
Соза тартқан тамақты.
Асқар таулар, кең дала,
Гүрілдеп аққан өзендер,
Барын жайған алдынан
Анасындай туған жер.
Қырғызбай кенет таңғалды,
Сағынып келген ауылының,
Қаңырап жатыр қонысы.
Соғылған өмір-дауылдың,
Тастаған ізі мұнысы.
Білмей қайда барарын,
Аңтарылып тұрғанда,
Көзіне түсті бір кісі.
Сәлем берді Қырғызбай,
Жақын келіп қасына.
Ақ сақалды қарт адам,
Таяққа тұр асыла.
Келесің қайдан, шырағым,
Кім болады сүйегің?
Мен көрмеген баласың,
Әлде құда, жиенім?
Солдатпысың әлде сен,
Үстіңе киген сұр қаптал.
Жүрісінде бір гәп бар,
Екенін ойым түйіп тұр.
Әлде адал ұлымсың,
Елдің тұзын шын ақтар.
Шошынбайды қарт жаным,
Жөніңді айтшы, шырағым.
Алпыс екі тамырым
Сені көріп иіп тұр.

Атынан түсіп Қырғызбай,
Қарттың келді жанына.
Сәске түстің кезі еді,
Шағылады күн нұры,
Шық моншағын тағынған
Сақалының ағына,
Қырғызбай жөнін айтқанда,
Жас баладай кемсеңдеп,
Көз жасы кетті ағыла.
Бұл баяғы Әлімжан
Құшағын жайып жүгірді.
Дауысыңа болайын.
Болаттан берік жігерлі.
Жасымадың жауыңнан,
Басыңды байлап дауына.
Аман келдің, адал ұл,
Ақ басты Алатауыңа,
Айтатын саған сырым бар,
Ардагерім, құлақ сал.
Алды-артыңа қарашы,
Төрт жағы құбыла кімдер бар?
Сен кеткелі еліңнен,
Туып-өскен жеріңнен.
Талай дүние өзгерді.
Өзгергенін көз көрді.
Сені өсірген ата-ана,
Сенен қалған жас бала,
Сені сүйген аруың,
Қаза болды, жасыма.
Байлардың тиіп сойылы,
Бір үйдегі төрт жанның,
Бәрі де жерге қойылды.
Жүк ауырын нар көтерер,
Нардан да күшті ер едің,
Белінді бекем байлағын,

Айбының күшті сен едің.
Би-болыс, патша жеңбеген
Жиһангер батыр сен едің.
Қайғының бұлтын тілетін
Найзағайға тең едің.
Келе ме деп, қарағым,
Жолыңды тосып жүр едім.
Өткен іске өкінбе,
Атыңа мін, бекін де.
Ығысып барып ел отыр,
Балықты Балқаш шетінде.
Байлардан барып кегінді ал,
Қолың жетті енді өкімге.
Жолыңа жаным, бозқасқа,
Алдыма түс те, ел баста.
Жеңімпаз туын жеңістің,
Шайқалдырмай нық ұста.
Азаттық күні жарқырап,
Нұрын шашты Шығысқа.
Елің тірі тұрғанда,
Зар болмассың туысқа!
Деп Әлімжан тоқтады,
Туған жерін сағынған
Қырғызбай көріп қуанды,
Үй ішінің өлімі,
Жанына, бірақ, тым батты.
Кегі үшін солардың,
Туған елдің, өзінің
Жауын түгел талқандап,
Құртуға бекіп серт етті.
Басшы қылып Әлімжанды,
Ауылын іздеп жол тартты.
Белін бекем буынып,
Қамшылай түсті боз атты.

1916—1947жж

ЖАМБЫЛ – ЖЫР

Жамбылды Жамбыл десем, кім білмейді,
Өлеңнің ордасына кім кірмейді.
Елу жыл ертіп жүрген ардақты ата,
Домбыраң құлағымда күмбірлейді.

...Бір күні Жамбылды ойлап қиялдадым,
Көз ілмей төсегіме сыя алмадым.
«Кененжан» дейтін сөзі еске түсіп,
Өзімді-өзім сөгіп ұялғаным...

Ақтауға парызымды домбыра алдым,
Ойланып шырмауықтай он бүралдым,
Жан Жәке, қартайсам да жырым ширақ,
Басыма саған біткен қонды бағың.

Бұйырмай тәуір көлік, тәуір тағам,
Өнерді беріп еді тәңір саған.
Ақынның бұлбұлы, – деп бұл Жәкеңді,
Көрген ел Жетісуда таңырқаған.

Жамбылдың арғы атасы Екей дейді,
Екейдің ақыны көп екен дейді.
Сүйінбай көген алмай өлең алып,
Өлең сөз сол өлкені мекендейді.

«Екейде елу ақын, сексен бақсы,
Ел жинап Сарыбайы болған жақсы».
Ертеден ел аузында осы сөз бар,
Кененің содан бастап толғанбақшы...

Ұлы жүз ұлағат қылған Сүйінбайды,
Өлең-жыр Сүйінбайсыз бұйырмайды.
Ақындар Сүйінбайды атамаса,
Баяғы басқан ізді шиырлайды.

Ұстазы Сүйінбайдың – Қабан ақын,
Ұлы жүзде бас иген тамам ақын,
Нағашысы Жалайыр Қабан-ды деп,
Жамбыл атам айтатын маған атын.

Атағы үлкен адам Қабан жырау,
Жамбылдың айтқан сөзі есте тұр-ау.
Жиені Сарбас ақын сөйлерінде,
Әдеті – мұртын қағып құлақ бұрау.

Сүйінбай сөйлерінде мұртты қаққан,
Өлеңнен он екі взвод мылтық атқан.
Сөйлесе жаман ақын жұрт алдында,
Жанына Сүйінбайдың қатты батқан.

Үйреніп содан біздің Жамбыл өскен,
Жамбылың сара жолда даңғыл өскен.
Сол ақын жапан түзде ғасыр бойы,
Баршамен бал-шекердей дәмді үлескен.

Дүниеде Жамбыл сыры жан сырымдай,
Енді мен соны айтамын жасырынбай.
Біреуге бұл өлеңім көне сарын,
Біреуге бұл өлеңім балшырындай!

ЖАМБЫЛДЫҢ БАЛА КЕЗІ

Ал, Жамбылға келейін,
Ақбөкендей желейін,
Домбырамды бұрайын,
Неге қарап тұрайын,
Ұстаздығы бар еді,
Сый-құрметін қылайын.
Жападан туған баланың,
Жамбыл екен кенжесі.
Көп болыпты еркені
Айтқаныңа көнбесі.
Шаруаға қыры жоқ,
Малға қарар түрі жоқ,
Балалармен ойнаса,
Ұрыспай келген күні жоқ.
Өзгелер айтса өр кеуде,
Өзінше бір міні жоқ.
Молданың тілін алмайды,
Мал жаюға бармайды.
Алпыстай ала жылқы бар,
Басқа малы болмайды.
Таң атқаннан күн батқан
Тай мінуден талмайды.
Соған да көңіл толмайды.
Жылқыға Жамбыл бармайды,
Жылғадан үшқан торғайды,
Жыр қылып Жамбыл толғайды.
Сүйінбайдың аулына,
Қашып кетіп келмейді.
Сарыбайдың аулына,
Асып кетіп келмейді.
Ораза шалдар қазыны,

Алдына жасап қойғанда,
Ала қашып бермейді.
Жабыла атпен қуса да,
Тасқа шығып өрлейді.
Алдап-сулап шақырса,
Қайсар бала көнбейді.
Мұны көрген Сүйекең,
Тентегіңе тиме деп,
Жабайға да аңғартты,
Сонан кейін бұл Жамбыл,
Сүйінбайдан қалмапты.
Қара ала құнан бәсіресін,
Бала Жамбыл таңдапты.
Мініп алып, ел кезіп,
Сүйекемді жандапты.
Қасына ертіп Жәкеңді,
Сүйекең солай саулапты.
Қаза қылып бастан-ақ
Бес уақыт парызды,
Бұл азаптан құтқар деп,
Құдайға айтып арызды,
Жас күнінде бұл Жәкең,
Тентек болған тәрізді.
Өз көзіммен көргем жоқ,
Онда бірге жүргем жоқ,
Анадан туып болғам жоқ,
Ел айтуы осындай,
Ел сөзінде жалған жоқ.
Жас кезімде естуші ем,
Өз әкемнен Жамбылды,
Өлең-жырға даңғылды.

Жамбыл — Жәкең аттарын,
Көкірекке жаттадым.
Шөже, Түбек, Біржан сал,

Саралардың атын да
Жаттап алмай жатпадым.
Майкөт ақын, Бақтыбай,
Құлманбет пен Сүйінбай
Асыл сөзін құптадым,
Басқаларын ұқпадым.
Бәрін қайдан білейін,
Қасқараудан ол кезде
Қашық жолға шықпадым,
Ақындармен айтысып,
Жығылмадым, жықпадым.

ЖАМБЫЛДЫ БІРІНШІ КӨРГЕНІМ

Бірінші аттанғанда алыс жолға,
Алыппын жұлдызымды сәтті оңға.
Еркебай ертіп барып қырғыз жаққа,
Босатқан бозторғайды түскен торға.

Кедейлер кешіп жүрген зар заманда,
Өрісі ақындардың тар заманда,
Сұлудың күннен көзін жасыратын
Бай-манап, би-болыстар бар заманда.

Сол тойға ат жетер жер бәрі барған,
Тай ақын, тарлан боздай кәрі барған.
Ол кезде түбіт иек Кенен едім,
Өнердің айқындығы дарып алған.

Жамбыл да осы тойға келген екен,
Жел сөзге айтудағы мерген екен,
Зар болып бір көруге жүргенімде,
Тәңірім тілеуімді берген екен.

Кісі екен алпыс жасты алқымдаған,
Салдықтың самалымен салқындаған,
Домбыра ап төңірекке қарағанда,
От болып екі көзі жарқылдаған.

Ауызда айтар сөзі іркілмеген,
Ақынның дер шағы екен бұл күн деген.
Ақырып домбыраны сабағанда,
Шіркіннің екі иығы бүлкілдеген.

Шабытын айғай салып шақырарда,
Адамдай езу тартып бір күлмеген.
Сөйлесе досын мақтап, қасын даттап,
Нөсердей дүркін-дүркін дүркіндеген.
Бір жырды ақ боз үйде төгіп салды,
Ағайын, қазақ, қырғыз жұртым деген.
Қызынса қияғынан мұртын жеген...
Дулатып қаумалаған халайықты,
Түк емес сөйлеп кетсе бір түн деген.

Ақында алынбаған батам барын,
Білсем де ә дегенде бата алмадым.
Жаюлы дарқан жатқан дастарқанның,
Еркіндеп дәмін сірә, тата алмадым.
Еркебай, бері кел, — деп шақырғанша,
Аузында өзге жұрттың аталмадым.
Көрдім мен ертеңіне Жамбыл ақын,
Сыйлыққа ақ жабулы ат алғанын.

Көргенде мына-сынды кәрі бозды,
Ақынсып жүргендердің бәрі безді.
Жеті күн желіккенде қайран ақын,
Қайда да қалың топты жарып озды.

Мен түрдым әрі ойланып, бері ойланып,
Кете алмай тентек қойдай шыр айналып.
Тәуекел, барайын деп белді будым,
Сөз басын енді Кенен құрайды анық...

Халықпен қаумалаған араластым,
Жақындап бірте-бірте қадам бастым.
Әдеппен алдына кеп тізе бүгіп,
Қолымды төске қойып амандастым.

Көнерген өлеңіммен енді қазір,
Сондағы көргенімді сала алмаспын.
Алды да сәлемімді қарап тұрып,
Жылы жүз ықыласпен мойын бұрып: —
«Қарағым, қай баласың?» дегеннен-ақ,
Тастады аш құмарды тойындырып.

Мен айттым баламын деп ашылмаған,
Тастағы жауқазындай аршылмаған.
Дулаттың бір атасы Қасқараудан,
Өлеңге бай болса да барсынбаған.

Кебекбай, Ноғайбайды айтып бердім
Күліктей топтан озып аршындаған,
Өмірде өлең қуып жүрмін дедім,
Алмаймын ақ орданы алтындаған.

Ж а м б ы л:

Кешегі анау боз үйден,
Шыққан дауыс сен бе едің?
Бөдене мен тұрымтай,
Бұққан дауыс сен бе едің?
Бүркіт болсаң боларсың,
Үлкен екен шеңгелің!

«Кенен-Кенен» деп жүр ғой елдің бәрі,
Осы тойға жиналған жас пен кәрі.
Сәлем берсең, қарағым, сәлемет бол,
Бабалардың балаға көшкен нәрі...

Ақындық Ораздан да үзілмеген,
Сарбас, Әлмен бар ма еді біз білмеген?
«Бабаның батасынан» деген нақыл,
Жас жүйрікті жарамас тізгіндеген.
Құдай сені сақтасын кесірінен,

Жар бағатын жапалақ, күзғын деген. —
Досың болсын Алатау аспанында,
Қыран құстай шырқаған қызғынды өлең..

Бұдан соң ақпан менен аптап ыстық
Кезінде қыс табыстық, жаз табыстық.
Айтыстың неше түрлі аңыздарын,
Екеуміз талай жерге тастап ұштық.

Жарлының құрметіне құлдық айтып,
Байлардың сараңымен аз таныстық.
Дұшпанмен неше түрлі жағаласып,
Жар сүйдік, қанды көйлек дос та құштық.

Қырғыздың қысырының тайын жедік,
Балқаштың жағасынан жайын жедік,
Қанып ап Хан-Тағының қымызынан,
Кегеннің кепесінің майын жедік.

Жер дауын, жесір дауын көргендіктен,
Бәріне қосып соның уәйім жедік.
Жұбатып жүт жылдары жұртымызды,
Нағашы, жиен дедік, қайын дедік.

ЖАМБЫЛДЫҢ ЖЕЛДІРМЕСІ

Желдірмесі Жамбылдың,
Жел соққандай таң қылдың,
Екіленіп екпіндеп,
Қарасақал желпілдеп,
Тізелері селкілдеп,
Желген аттай дүрсілдеп,
Желмаядай бүлкілдеп,
Жермен бірге зіркілдеп,
Келіп жатқан секілді.
Ахау шіркін, шіркін! — деп,
Таңдайына тамғандай,
Жыр тізбегі біртіндеп.
Жалғыз өні желдірме
Жақсы болсаң батыл деп,
Қорқақ болсаң сатыл деп,
Қожаңдаған күштіге
Қорғасындай атыл деп,
Сорғалаған қырандай,
Бөктердегі бөріге
Төне жатқан секілді.
Аяғының астында
Төре жатқан секілді,
Алынбаған алдында
Төбе жатқан секілді,
Асқар-асқар тауларда
Шындар жатқан секілді,
Айтылатын халыққа
Шындық жатқан секілді,
Желкесінен қиылар
Сүмдар жатқан секілді.

Жамбылдың бірге жүріп сырын алдым,
Үлгісін, өнегесін жиып алдым.
Болсақ та Шапырашты, Дулат екеу,
Ат қинап ауылымнан жиі бардым.
Бөлмеді сөзімізді екеуміздің,
Бізде жоқ, өзгеде бар күйі малдың.

Біз айтсақ, біздің сөзге ересіңіз,
Екеуміз ескі жырға төрешіміз,
Өнердің тұнығынан қалқып алып,
Екеуміз келешекке бересіміз.

Айтамыз соның бәрін өлеңдетіп,
Жалпыға Жамбылдатып, Кенендетіп,
Қатыгез, қаны суық байлардың да,
Қоямыз құлақтарын елеңдетіп.

Күні-түн сол жүрістен байқағаным,
Қадірлеп балапандай шайқағаным.
Жамбылдың бір мінезі мақтанбайды,
Бой тартып сайысудан сақтанбайды.

Қажырлы қайратынан қайрақ істеп,
Үскірік борандатып, ақпандайды.
Әжуа-қалжыңға да қапелімде
Шап етіп шауып қалар қақпандай-ды.
Ағат сөз айтып қалса ағайынға,
Жұтынып жұрт алдында ақтанбайды.

Бір сөзден әділ айтқан танбайтұғын,
Өмірде адалдықты таңдайтұғын.
Жақпаған, жақтырмаған адамына,
Сараңнан да сараң боп тамбайтұғын.

Тағы бір қасиеті тарихының:
Адамды алғаш сөзден танитұғын.
Көргенде жалбаңдағыш жағымпазды,
Қанжардай өткір тілді жанитұғын,
Қатты күрт, қара шайдан ниет қылса,
Қарық боп соған түгел жаритұғын.
Сенгіш еді досына, ауырғанда,
Ем болып айтқан сөзің даритұғын.
Өмірден жазатайым опық жесе,
Бір күнде бір жылғыдай аритұғын.

Бала көп, бәрін сүйіп құшатұғын.
Жетімсіз тұрмыс шіркін қысатұғын.
Аңшының жақтырмайтын жата қалып,
Күнгейден күнәсі жоқ құс атуын...

Тапқанын көп балалар талапайлап,
Үлесіп алушы еді алақайлап.
Жәкеңді бүткіл екей «тәте» дейтін,
Құрметпен ағайындар атын байлап.
Жамбылдан ұшан-теңіз көргенім де...
Үйренген толып жатыр өрнегім де.
Қайсыбірін жазамын дарындының,
Менің миым жетпейді меңгеруге.
Жәкеңді жастайымнан төңіректеп,
Әйтеуір жүре бердім елпелектеп.
Сол Жәкең шығарғандай енді ойласам,
Өзімді өрден-өрге жетелеп кеп.

Көрген сайын Жәкеңді,
Күліп қайттым жадырап.
Сүтке тойған қозыдай,
Бөгіп қайттым маужырап.
Шежіредей таратып,
Елді аузына қаратып,

Көроғлыны айтқанда
Көз ілмейтін таң атып.
Алпамысты толғаса,
Жұрттың көзін қадалтып,
Қатаған мен Сүйінбай
Айтысқанын заулатып,
Білмесе де-ақ бір әріп,
Жыр теңізін тулатып,
Қомдаушы еді қанатын.
Домбырада күйші еді,
Күйші атанбай жыршы еді.
Көп білетін ескі сөз,
Түгесілмес сыршы еді.
Дарынды ақын дүр еді,
Атағы зор ер еді.
Ататегін үш жүздің
Он саусақтай біледі.
Қырғыздардың атасын
Мүдірмей айтып береді.
Әңгімені шерткенде,
Табылып сөздің керегі,
Құмарыңа құятын
Адамның асыл қорегі.
Тарыққанға пайдалы
Тапқыр ойы бар еді.
Толқи топқа түскенде,
Тайпалмаған пар еді.
«Жолда жүгін қалдырмас»
Жалғыз өркеш нар еді.
Жамбыл аты — жыр еді,
Аш-арықтың — ары еді.

ПАТШАНЫҢ ТОЙЫНДА

Жамбылдың бір ниеті Алматыда,
Болмайды үйде қарап шал жатуға.
Жәмшіктер ұлықтасып күн-түн демей,
Тынымсыз қара жолды шандатуда.

Үй тігіп, би-болыстар бекет сайын,
Керекті салтанаттың бәрі дайын.
Жасауыл жарқылдатып сары қылыш,
Салады ел басына сары уайым.

Знакты болыстардың омырауы,
Ызғарды қыратындай елдің жауы,
Пәуеске құйындатып үш ат жеккен,
Қорқыныш хабаршысы — қоңырауы.

Көрінер ондағы ұлық бура түсті,
Немесе қабан қияқ, қасқыр тісті.
Солардан шекпен киген бай-болыстар,
Жазықсыз қыл мойыннан бас қырқысты.

Солардың әмірімен ел жиылды,
Төменгі ой, жоғарғы төс, бел жиылды.
Ортасы жеті ояздың Алматыға,
Халықтың қазынасынан сел құйылды.
Патшалық үш жүз жылға толыпты деп,
Ұран салып ұйтқытты жел-құйынды.

Бұл тойға ақындарды тегіс жиған,
Болыстар қалмай кел деп бұйрық қылған.
Баяғы Еркебайым жүр деген соң,
Қордайдан сол думанға бірге барғам.

Ұясын ұлықтардың көргенім сол.
Көз тұнған көп жиынға әкелді жол.
Таңғалдым біреулердің пейіліне,
Ақылсыз арақ ішіп-жегенге мол.

Шауып жүр болыс-билер ақ ту байлап,
Пристав, ояз деген одағайлап,
Старшын стражник, жасауылдар,
Қорқытар бұқараны қойдай айдап.

Талтаңбайлар таңдаулы үйге қонды,
Қазан асқан от жаққан кедей сорлы.
Қатар тіккен ақ үйлер дөдегелі,
Қолы жеткен ұлыққа құмар болды.

Тоқашты сонда көрдім өткір шоқтай,
Жайнаған екі көзі жанған шоқтай.
Аққұба, орта бойлы ширақ жігіт,
Мазасыз мамадағы аттай жүйрік,

Ертіп жүр жандаралдың қатын-қызын,
Татқызып қазақ үйдің дәм мен тұзын.
Аралап ақ үйлерді тамашалап,
Орысша судай ағып айтар сөзін.

Тоқашты бай-манаптар, би-болыстар,
Байқасаң көзқарасы сырттап ұстар.
Шаруа кедейлер мен мұжықтарың,
Тоқашты төңіректен жүр байғұстар...

ТОЙ БАСТАДЫ

Ыбырайым Жайнақұлы той бастады,
Губернатор, ояздар ойқастады.
Қақанов, Қалыгүл мен Төлембайлар,
Мұсақан, Қыразалы жолдастары.

Құмда мен Беларықты тамаша етті,
Сары ала шіркеу жаққа үйлер тікті.
Қыз қуды, көкпар тартты, құстар салды,
Ат шауып балуанды балуан жықты.

Көшемен көш жүргізді, жылқыны айдап,
Түйеге кілем жапқан ақ ту байлап.
Жанаса көш-жөнекей қыз-бозбала,
Айтысты қазақ салты қатты айқайлап.

Келеді батырлар да көшті жанап,
Дүрбі алып ұлықтар түр тамашалап.
«Жау шапты!» — Сол уақытта аттан салып,
Сонымен ту-талақай кетті тарап...

Артынан ақындарға кезек келді,
Жайнақов қайрап жатыр өжеттерді.
Ол келіп ортамызға «ұғып ал», — деп,
Патшаның ататегін сөйлеп берді.

Үш жүз жыл Романовтар тақта, — деді,
Тұқымын құдай, өзің сақта, — деді.
Жиналған Жетісудың ақындары,
Патшаның қасиетін мақта, — деді.

Ақындар бір боз үйде отыр бәрі,
Айнала өлең тыңдай жас пен кәрі.
Ішінде ең үлкені Жамбыл екен,
Сол бұрын мақтау керек патшаларды.

Атақты Ырғынбай мен Бармақ ақын,
Шөкітай, Өмірзақтай жарма ақын.
Атақты Садық, Шарғы, Жолдыбайлар,
Тағы да әлденеше тарлан ақын.

Қырғыздан Халық пенен Оспанқұлдар,
Ішінде Сәрсендердей күлдіргіш бар.
Жамбылға жасы үлкен деп берді кезек.
Ақынның серкесіндей ұзын өзек.

Қаумалап алды халық айналаны,
Тартқанда домбырасын безеп-безеп.
Бір бөлек таңырқап түр ұлықтар да,
Жіберді жыр бұлағын Жамбыл көсеп.

Ж а м б ы л:
Атам батыр Қарасай,
Ағам ақын Сүйінбай,
Петроград, Алматы,
Бір жылдық жол арасы-ай.
Патшаның қуын қарашы-ай!
Өзі келмей істеткен
Айдалаға тамаша-ай.
Қазақ пенен қырғыздың,
Табак-табак еті мен
Тойғызып жатыр сабасы-ай.
Оңшең ұлық өгіздей,
Біз бұзау мен танасы-ай.
Бай-манаптан басқаға
Бұл той отыр жараспай.
Бұқаралар бүрсеңдеп,

Ет асып жүр жанаспай.
Патшаның тойы бұл болса,
Жоқ-жітікке қараспай,
Неменесін мақтайын,
Ағзам патша адасты-ай!
Алексей мен Николай,
Бәрін айтып тараспай,
Сүйек көрген төбеттей
Теңгесіне таласпай,
Шаппайтұғын болған соң,
Бекер босқа таң аспай.
Ертерек елге қайталық,
Жұртқа керек өлеңді
Ауылға барып айталық.

Жамбылдың мына сөзі болды қиын,
Тарқамай тұрған кезде думан-жиын,
Жамбылды халық мақтап, болыс боқтап,
Ақыры адалдықтан алды «сыйын».

Тік тұрып ұлықтардың төбе шашы,
Сықырлап қазақ үйдің босағасы,
Жамбылды жайлап келіп айдап кетті,
Табылмай қой деп айтар арашашы.

Зәресі көп ақынның ұшып кетті,
Қолдағы домбырасы түсіп кетті.
«Николай! Алексей!» деп шулай бердік,
Жаңғыртып ағаш үйді, жер мен көкті.

Ішінде сол айқайдың мен де бармын,
Құрғырдан құтылғанша ынтызармын.
Қорыққанның бір белгісі дауысым күшті,
Көтеріңкі әнменен жерді жардым.

Байтал түгіл бас сауға, быт-шыт болдық.
Тұрымтайдан тығылған шымшық болдық.
Жамбыл шалдан айрылып әрқайсымыз
Бөденедей бүлкілдеп жым-жырт болдық.

Жәкеңді ел жиылып сұрап апты,
Кес-кестеп арашаға тұра қапты.
Жамбылдың ақындығы, батырлығы,
Әйтпесе болар еді бір абақты...

ҰЛЫ ОКТЯБРЬ НҰРЫ

Ұлықтар у жыландай елді шақты,
Талайды дарға асып, көзімше атты.
«Өлер бала молаға қашады» деп,
Ақырында ел соның өзін шапты.

Қызыл ер талқандады алтын тақты,
Езілген еңбекші елге нұр таң атты.
Ленин бастап большевик батыр шығып,
Жалпақ елге жалынды жыр таратты.

Жақсылық бірте-бірте жақындады,
Шақырып Алматыға ақындарды,
Жандосов, Бәрібаев — жас жігіттер
Қарсы алып сөзімізді мақұлдады.

Еркіндік енді жырға тұлға деді,
Қызыл ту, орақ-балға — туған елім.
«Ауыз аққа, ау атқа» еркін жетіп,
Көңілі кедейлердің тынған еді.

Жамбыл бар, баяғы ақын бәрі келді,
Көктем бейне көгертті сары белді;
— Бұрынғы ұлықтар жоқ, жаңа басшы,
Жайдары жас жігіттер бәрі де енді.

Біз жаттық үй тіктіріп бақ астында,
Ақынның сонда білдік бағасын да.
Таспенен атқылайтын бұзықтар жоқ,
Жайладық өзен, бұлақ жағасында.

Ағайын жұрттың бәрі кішіпейіл,
Жүзінде көрінбейді ешбір зейіл.
Ақындар құрмет көріп жата бердік,
Тамаша күні-түні құрып сейіл.

Ол кезде бір аталған қазақ, қырғыз,
Қозыдай жамырасып бірге жүрміз.
Жиналыс неше күндей болады деп,
Құлақты жақсылыққа түріп тұрмыз.

Ашылып ақырында күткен жиын,
Отырдық тамашалап бақыт үйін.
Тезірек кезегімді берсе екен деп,
Шабыты ақындардың алақұйын.

Жас жігіт көпке қарай жүре келді,
Жымыып миығынан күле келді.
Жай бастап, бірте-бірте қыза сөйлеп,
Жүйріктей көсілді де, жүре берді.
Еріксіз еріп-балқып бар денеміз,
Лүпілдеп алып-ұшты жүрек енді.

Шекелі, өткір көзді, жауырынды,
Батпандап көтерердей ауырынды.
Жас жігіт беделімен, сөзімен де,
Барады елжіретіп бауырымды.

Әуелі түсіндірді большевикті,
Құттықтап, қол ұрғызды барша көпті.
Баршаға жарық сәуле Ленин деді,
Ленинді күн деп білдік сол себепті.

Қысқартып айтып тұрмын жалықтырмай:
Қаша ма қараңғылық, жарық тұрмай?!
Жамбылға ондай сырды қойған емес,
Өзінің зерек, білгір жаны ұқтырмай.

Сөйледі Жәкең қырғыз, қазағына,
Көп бидің көнбедім деп мазағына...
«Тойында ақ патшаның тарттым жаза,
Жазықсыз статья — күнә, жаза».

Жамбыл және сөйледі,
Сөйлегенде бүй деді:
«Жетіл, Жамбыл, жетіл», – деп,
Ет жүрегім елпілдеп,
Көмекейім бүлкілдеп,
Енді қартың сөйлейді
Ескен желдей еркіндеп.
Қырғыз, қазақ еліне,
Түгел барып, төркіндеп,
Кең Ресей жеріне,
Кете берем біртіндеп...

Осылай ұзақ жырды бастап еді,
Біздерге сөз аяғын тастап еді.
Сол жиын неше күндей жыр толғатып,
Алатау биігінен асқан еді.

Қайтарда қағаз алып елімізге,
Қол қойып, совет мөрін басқан еді.
Ел-жұртқа білген сөзді біз айтқанда,
Ленин деп ел сауатын ашқан еді.

Шу, Қастек, Балқаш бойлап, Іле келіп,
Халықтың жырға қостық тілегенін,
Шау тартып қалған шығар деп жүр едім,
Жамбылдың сонда көрдім түлегенін.

Айтыста топтан мойны озып айтты,
Жырларын бір жетіге созып айтты,
Өтеген, Сұраншыны дастан қылып,
Халқының қаһармандық сөзін айтты.

Зар-мұңнан азат болған заманада
Кайнардың жаңа ашылған көзін айтты.
Қынаптан ақ қылыштай суырылған,
Ақынның өткір сөзді өзін айтты.

Патшаның жеті атасын жерге тығып
Елдегі бай, молданы езіп айтты.
Сабалап жалғыз атты, сарша тамыз
Кезінде жер-дүниені кезіп айтты.

ҰЗЫНАҒАШТАҒЫ ӨСТЕПКЕ

Үкімет орнаған кез табан тіреп,
Кедейлер ұйымдасып қосты тілек.
Құлақ пен бай, манаптың жер-суына,
Есеп боп еңбек етті күшті білек.

Жарлы жұрт қолда барын ортаға сап,
Артельдер жерге ұрды кетпен-күрек.
Аталған өстепке деп Бірінші май,
Тап жауын танып қалды жарлы-жақыбай.

Байлардың ақ үйлерін көшіріп кеп,
Жарлыға туғызатын думан жағдай.
Жыл сайын жүз үй тігіп қатар-қатар,
Төрінде жылқышы мен қойшы жатар.

Сол күндер әлі есімде бүгінгідей,
Шабыттың шағы еді сол думандатар.
Би-болыс ол күндерде жылқы бақты,
Қой сойып, қымыз тасып, бебеу қақты.

Ет асып, самауырға ағаш жарып,
Бәйбіше бәйек болып, отын жақты,
...Ортаға желбіретіп қызыл туды,
Қазақтар көше тартып тікті үйді.
Бұл тойды тәртіпті қып өткізуге,
Жеті адам қолдан сайлап алдық «биді».

Мәскеу мен Түркстаннан уәкіл келді,
Бірінші аэропланды көзім көрді.
Сондағы қайран қалған халықтағы,
Жеткізіп айта алмаспын сезімдерді.

Соколов, Баскотский жарқын жүзді,
Көктен түсе күшақтап бәрімізді,
Аспандияров, Қожанов құттықтады,
Мерекемен жасымыз, кәрімізді.

Тап сонда ревком боп сайланған — мен,
Ақжүрек белсендіге айналған ем,
Байлардың алты ақ үйін жылқысымен,
Шулатып сойыс қойын айдаған мен.

Тағы да ақындардың бәрін жиғам,
Жел сөздің неше түрлі нәрін жиғам.
Басқаның бәрі келді, Жамбыл ата,
Қалайша ат аяғын бұдан тыйған?...
Деу керек қой енді оған:
«Құлдық, құлдық»
Хабар тимей қалыпты, кейін білдік.
«Шал қайда?», – деп Жандосов сұрағанда,
Құдай ұрып сөз таппай біз қысылдық.

Кеш болса да жібердік ат шаптырып,
«Алмай келме!» дедік біз қақсап тұрып.
Хабаршыдан шығыпты Жамбыл бұрын,
«Ұзын құлақ» жүйріктен жылдам жүріп.
Естен кетпес сондағы үялғаным,
Тас төбеден біздерді құдай ұрып.

...Ат мініп келген Жамбыл қатуланған.
Асығыс жолда неше асуды алған,
«Мен де ақын!» десе әлгі милиция,
Кіргізбай Жамбыл тағы ашуланған.

Сол жерде Жамбыл тұрып айғай салған,
Өлеңін барлық үйде құлақ шалған.
Күллі ақын шуылдасып жатыр еді,
Жым болдық «сыбаға» алып бір-ақ шалдан.

Үкіметтік қонақтар шуылдасып,
Ентелеген Жамбылға есік ашып,
Кірген сәтте жіберді-ау, қайран ақын,
Буырқанған өлеңге басып-басып.

...Жамбылға елдің бәрі қарап қалды,
Сақалын саусағымен тарап қалды.
Ақынның ащы даусы үдеген соң,
Ас пенен жай-жайына шарап қалды.

Ау! Мен – Жамбылмын, Жамбылмын,
Қара жолдай даңғылмын.
Күңіреніп күн-түні
Жалғыз қалып қаңғырдым.
Қатар-құрбы қадірлес,
Замандасты сағындым.
Қатаған мен Кебекбай —
Мақамдасты сағындым.
Көкте жүзген күміс күн,
Аппақ айды сағындым.
Қалдырмайтын тойынан
Ноғайбайды сағындым.
Кедейлерді жақтамай,
Байға қашан жағындым?!
Болысқа қашан бағындым?
Бой бермей жүріп оларға,
Бостандығым сағындым.
Күткен күнім туғандай,
Құрметім мен олжамнан
Не себепті қағылдым?!..
Жас ақындар қасында,
Дудар шашың басында.
Сиыр баққан, тас өртеп,
Әкелеріңді білуші ем,
Ораз бенен Жұбаныш,

Торқалы тойға шақырмай
Мен сендерге нағылдым?!..
Жігіттерде әдеп жоқ,
Қыздарында сәлем жоқ,
Сондай ұл-қыз көргем жоқ.
Әйтеуір жас екем деп,
Көк қояндай секеңдеп,
Өзім айтып жүргем жоқ.
Ленин – батыр большевик,
Келсе екен деп, аңсап ек.
Сол айтар деп күтіп ем,
Өзің тойды баста деп,
Үйретті ме сендерге,
Шал-кемпірді таста деп?!..

Ақындар бәрі шошып шуылдасты,
Мына шал сотталар деп дуылдасты.
Сырттағы қалың халық қаптап кетіп,
Әрең деп аптығы мен буын басты.

Еркебай ұстай алды домбырасын:
— Жамбыл-ау, бүйтіп кімді оңдырасың?!
Қой енді, далаға шық, демінді ал,
Қарт адам қақсай берсең, болдырасың.

Жандосов қонақтарға мойын бұрып,
Орысша айтып жатты ұғындырып.
Ал, енді, үлкен жаза қылады деп,
Барлық ел қорқып қалды буыны құрып.

Жамбылды атпақ түгіл, айдаған жоқ,
Артына екі қолын байлаған жоқ.
Ақындар әсіресе өсек қылып,
Жамбылға жақсылықты ойлаған жоқ.

...Таңертең елу қойды айдап кетті,
Ат мініп, екі түйе байлап кетті.
Жамандаған Жамбылға көп мал берді,
Көп ақындар көре алмай арыз етті.

Көп ақын гуілдеді соны көріп,
Өкпелеп өкіметке қағаз беріп.
Күн-түні большевикті мақтасақ та,
Қалдық қой, – деді бекер тезек теріп.

Қырқысқан қыстақ-ауыл ақындары,
Жамбылды жамандасып жатыр бәрі.
Ілияс Жансүгіров сонда отырып,
Өсекті қаңылтырдай жапырғаны.

Жарыста жүйрік неге тоқырайды,
Өрмекші ауды бекер тоқымайды.
Олжаны Жамбыл алмай кім алады,
О бастан сүйген жарлы-жақыбайды.

Айтқанда жан тебіренді замандасын,
Төккендей білген адам көздің жасын.
Ақындар, ақсақалды сөз етпеңдер,
Ежелден үлкен жейді қойдың басын.

Өлеңге Жамбыл артық, әнге Кенен,
Су жорға Үмбетәлі — қара дөнен.
Төреші басшыларға рақмет,
Жамбылға өкпелемей олжа берген.

Жамбылдың сүйсінді де ерлігіне,
Сый-құрмет тарту етті енді, міне:
Жандосов, Бәрібаев үндеген жоқ,
Ойлашы, тарлығы ма, кеңдігі ме?..

Бұл сөзін Ілиястың ұғып алдық,
Ұққан соң төмен қарай бұғып қалдық.
Әйтеуір адал ақын енді қымбат,
Бәрібір – ертең алдық, бүгін алдық.
Ендігі байлық-ырыс ел қолында,
Не жөн бар сұрап-тілеп сұғынарлық?

...Қонақтар қош айтысып қайтып кетті.
Құшақтасып ырзалық айтып кетті.
Көненің куәсі деп көктем-заман,
Жамбылдың жанын солай байытып кетті.

ЖАМБЫЛДЫҢ ТҮСІ

Сен барсаң, Жәкең кейде құрыстайтын,
Ондайда келмедің деп ұрыспайтын.
«Қонақтар асығыс!» – деп, шай қамдатып,
«Жолыңнан қалмағанды» дұрыстайтын.

Бір жылы жаз жайлауы — төске бардым.
Жәкеңе сәлем бере түсте бардым.
Бұл жолы көңілі бір көл-дария,
Жолы сол қозы жейтін қонақтардың.

Себебін кейін білсек, түс көріпті,
Түсінде таңғажайып іс көріпті.
Ақынның өз аузымен айтуынша,
Көрген түс бір ғаламат күш беріпті.

Ж а м б ы л:

Түсімде күн қоныпты жерге дейді,
Жалыны жан шыдатпай елге дейді.
Жиналып жержүзінің адамдары,
Күнді қолмен ұстауға келген дейді.

Ұқпаған жан-жануар шуылдап жүр,
Аспанда құс қанаты суылдап жүр.
Шыдамай күн лебіне, жан сауғалап,
Айдаһар көл-теңізден су ұрлап жүр.

Халық жүр ұстаймыз деп күнді айналып,
Құжынап құмырсқадай айқай салып,
Үйіме жапқан үзік қап-қара еді,
Жүгірдім сол үзікті жұлып алып.

Құшақтап үзігімді мен де айқайлап,
Қалың жұрт маған қарап тұрды абайлап.
Бас салдым бардым дағы жалын күнді,
Ақырып бар дауысыммен Қарасайлап.

Ұстаған ұлы күнді үзікпенен,
Бола ма бұдан артық қызық деген!?
Жүгірдім үйге қарай көтеріп ап,
Балқыды қорғасындай қызып денем.

Таңырқап тұрған халық ерлігіме,
Бастады өз үйіме енді кіре!..
Төріме күнді әкеліп орнатып ем,
Ай қонды жайып қойған терлігіме.

Сондықтан күнге талас кеше кеште,
Құдайы ажал жетті ақ серкешке.
Ет жеген шал-кемпірлер айта кетті,
«Жақсылық бар екен деп ерте, кеш пе».

Біз айттық ақындық деп сүтпен біткен,
Әншейін түс емес деп өткен-кеткен,
Бар дедік ғылымда да түске кірмек —
Арманың, аңсағаның көптен күткен.

1934 ЖЫЛҒЫ СЛЕТ

Келіпті Алматыға Затаевич,
Қазақтан ән-күй жинап жүрген білгіш.
Бір мыңнан аса жазған нотасына,
Сарыарқа, Орал жақта істеп жұмыс.

Халқымен ақылдасып Қазақстан,
Жинаған өнерпазды әрбір тұстан.
Ақындар, әнші, күйші, әртіс, биші,
Оң мен сол, күнбатыс пен күншығыстан.

Маңғыстау, Орал, Гурьев, Қызылорда,
Ақындар Ақтөбеден шықты жолға.
Көкшетау, Баянауыл, Қостанайдан,
Келгеннің бәрі жүйрік, бәрі жорға.

Оңтүстік Алатаудың айналасы,
Жетісудың кеп жатыр кәрі-жасы.
Жамбыл да жалғыз атпен сонда келді,
Ішінде үш жүз ақын қариясы.

Мирзоян, Исаев пен Жүргеновтер,
Қабылдап ақындарды ұсынды төр.
Сексеннен асқан ата Жамбылға да,
Кез келді жақсылықтың ісін күтер.

Пенсия боп ықыластың алды келді,
Сауын, сойыс қажетке малды берді.
Сыйлықтардың сыйлығы деп айтарым,
Партия жыр бұлағы — шалды көрді.

Алысқа аты шыққан Жамбыл болды,
Қайда да оның жолы даңғыл болды.
Алатау биігінен шырқап ұшқан,
Бақ құсы шаңырағына кәмбіл қонды.

Жәкеңмен бірге бардым астанаға,
Баяғы Жәкең маған бастан аға,
Төрт бөлдім түн ұйқымды бір вагонда,
Анадай көңіл бөлген жас балаға.

Жәкеңнің сонда айтқаны:

«Кенен шырақ,
Білейін бір жөнімді сенен сұрап,
Бақыттың бақшасына шынымен-ақ,
Ұшыртып әкеле ме мынау пырақ?»
...Жайларды жұрт білетін бұдан әрі
Айта алмас келістіріп Кенен дағы,
Москва, Кремльді, Мавзолейді,
Жырлаған Жәкең өзі менен де әрі.

Жалғыз-ақ, осы жерге қосатыным:
Білмепті осыншалық озатынын.
«Сен қайдан шықтың-ай?» деп нұқитұғын,
Үстінен Жамбыл деген өз атының.

Қуланып өлеңімен құйылмалы,
Сөйлесе жұрт езуі жиылмады.
Қонақ үй, асханада, машинада,
Қайда да қалжың сөзі тыйылмады.

Калинин оған орден таққан шақта,
Халықтар құтты болсын айтқан шақта:
«Шылдырмақ» тағатұғын қыз болдым ба,
Одан да ақша берсе мақтаншаққа”.

«Бәріне берер едім үлестіріп,
Екі есе аламын,— деп,— жыл өсіріп,
Әй, бірақ, қағаз, күміс ақшалардай
Қалмайтын шығар, — деді бұл ескіріп».

Жас жандар шалдың сөзін көріп қызық,
Ақшаға сатыңыз деп бізге үзіп.
Қайраса қайран ақын домбырасын,
Сабалап жөнелетін қатты қызып.

Есіктен Күләш рұқсат сұраушы еді,
Шал оған сығырайып қараушы еді.
Еркелеп атасына аяулы қыз,
Сақалын шаштай созып тараушы еді.

...Ол сапар ұмытылмас ешқашан да,
Шалдарды жер қойнына тастасақ да,
Арада аттай ғасыр мезгіл өтіп,
Бізден соң басқа дәуір бастасаң да.
Көрінді көп халықтан дос та сонда,
Үндемей өз үйімде осы күнде
Отырам сол күндермен бас қосам да.
Москва, қасиетіңнен айналайын,
Өлсем де мен сенімен қоштасам ба?!

ЖАМБЫЛ ТОЙЫ

Күнде той, күнде қызық Жамбыл ауылы,
Жаңғыртты ән менен күй Алатауды.
Тоқсанда торқа киіп жорға мінді,
Партия мен үкімет алып қаулы.

Жамбылды тегіс білді жердің жүзі.
Әлемге үлгі болды айтқан сөзі.
Күнде бір асыл жырын елге оқытты,
Сәулелі шам жарығы күннің көзі.

Жамбылға он бес бөлме сарай бітті,
Алтыннан төбесіне орай бітті...
Жантайып жатып кейде Жамбыл ата,
Артықша келер таңнан арай күтті.

Жырының жетпіс бес жыл тойын тойлап,
Сол тойға жүз биеден желі байлап,
Саны жоқ ақ үйлерді қатар тігіп,
Бақ ішін ат шаптырым алдық жайлап.

Ел-елден одақтағы қонақ алдық,
Той жайлы жержүзіне хабар салдық.
Тойынан он патшаның асып түсті,
Бұл емес жай әншейін тасығандық.

Қазақтың өнерінің тойы дедік,
Мерейдің көкке жеткен бойы дедік.
Қазақтың азат болған замандағы
Теңізден тереңірек ойы дедік.

Сол тойдың көрсетпеген қызығы жоқ;
Жалғыз-ақ жан біткеннің бұзығы жоқ.
Жандарал, пристав жоқ, ақындар бар,
Сыйлыққа Кенен, Нартай — бәрі де тоқ.

Қалжыңмен қарт ақындар шалысады,
Тапқырлықпен жорғалық салысады.
Қонақтардың көзінше Жәкең, Дина,
Қыз-жігіттей ұстасып алысады.

Жараспай ма онымыз, жараса ма,
Біз түсеміз қызығып «арашаға».
Сонда Жәкең айтқаны: қартайсақ та,
талмай жеткен екенбіз «тамашаға».

СОЛ ТОЙДА ҚЫРҒЫЗ ЖЫРШЫЛАРЫНЫҢ АЙТҚАНЫ

Х а л ы қ а қ ы н ы :

Бұғы-сайлы елден келдім,
Қошқар-жұмқал жерден келдім.
Ата, сізді ұққанменен,
Алтын жүзінді көрмеп едім.
Шертпегімді тағынып келдім,
Сірә болмаса нағылып келдім.
Қазақ пен қырғыз туысқан,
Өмілдірік-құйысқан.
Кенехан мен Орманхан,
Надандықтан ұрысқан.
Мынау жорға ат әкелдік,
Ер-тұрманын сап келдік.
Жамбыл ата, мініп ал,
Белге домбыра іліп ал.
Достық жолды біліп ал.
Тоқсанда торқа орандың,
Мәскеу барып нұр алдың.
Ақ қалпақты қырғыздың,
Атынан сәлем жырладым.
Құтты болсын тойыңыз,
Халық ініңнен қол алғын.

Ә л і м қ ұ л а қ ы н :

Ау, Жамбыл, алып атамыз.
Саяңызда жатамыз.
Тоқсанда топтан озғанға
Құтты болсын айтамыз.

Жамбыл ата-бабамыз,
Біз де сізге баламыз.
Тоқтағұлдың атынан
Бұлғын ішік жабамыз.
Ақ қалпағын киіп ап,
Айнаменен қараңыз.
Бізді өзіңе санаңыз.
Сізден үлгі аламыз.
Қазақ, қырғыз бауырлас,
Қатар жатқан ауылдас.
Бірге кешіп, бір ішіп,
Бір ниетіңе ұйымдас.
Қызды беріп, қыз алып,
Құлай сүйсе қарындас,
Берекелі «бесбармақ»,
Аулымыздан айрылмас,
Киген киім кең етек,
Мінген аты бауырлас,
Ата, Жамбыл, риза бол,
Тойға жырым асыл тас!

ЖАМБЫЛДЫ ҚОНАҚҚА ШАҚЫРУ

Қордай мен Красногор қатар жатқан,
Ол кезде қосылған жоқ әр тараптан.
«Жамбылды алып кел», – деп екі аудан ел
Жұмсады сонда мені екі жақтан.

Райком Степанов машинасын,
Берген соң ерінейін енді несін.
Шофері қара жолмен бүрқыратып,
Болғанда жетіп бардық кіші бесін.

Жамбылға сәлемдесіп құрмет етіп,
Көрген соң алтын жүзін қолын тұтып,
Отар да шақыра кеп отыр екен,
Отарды алсақ дедік сөзбен ұтып.

Таластық үш ауданның адамдары,
Бәрінің таласқаны Жамбыл кәрі.
Жүргенде көк есекпен көрмеген шал,
Бұл күнде басқан ізі болды дәрі.

Дауластық жүгінісіп Жамбыл қартқа,
Шулаймыз жүре көр деп біздің жаққа,
Жәкеңді ертіп кетсек, сол мәртебе,
Отырмыз жетердей боп бір мұратқа.

Жан-жаққа Жамбыл ата қарап алды,
Сақалын салалап бір тарап алды.
Барамын Қасқарауға Қордайдағы,
Мақұл де қалғандарың тарағанды.
Балалар, өкпелемей елге барып,
Мен үшін бір тістеңдер қара нанды.

Мақтанып Жәкенді елге алып жүрдік.
Жолшыбай «Тік шырқауға» салып жүрдік.
Жолшыбай шалдың көзін ала беріп,
Шампанға мұрттың шетін малып жүрдік.
Тойы еді Ұлы Октябрь сол бір кезде,
Ақ жауын құйып тұрды алтын күзде.
Қордайдың кезеңінде алдымыздан
Ақ боран «сәлем» бере шықты бізге.
Қордайдың асуының сайтаны бар,
Аса алмай ақ бораннан қайтары бар.
Екі әйел ұрысқанда қарғыстары
«Мүзбелде мұздап өл» деп айтары бар.
Жамбылды қоршап алдық жауратпасқа,
Машина тіреліп түр бір қойтасқа.
Жартыбай Сатышпенен дірілдеп түр.
Есендік-саулық тілеп қара басқа!..
Екеуі ант ішеді бұл асудан,
Екінші қадам басып құламасқа.
Тұсында түтеген сол әбігердің,
Жамбылдын бір ерлігін тағы көрдім.
Бірауыз сөз айтпады тоңса дағы,
Көрсетіп көсемдігін нағыз ердің.
Боранға қарсы келер қандай мықты,
Ондайда сақтаған жөн сабырлықты.
Дүлейге амал таппай тарыққанда,
Кенет бір алдымыздан дабыр шықты.
Жәкенді қарсы алғалы шыққан екен,
Шанаға екі торы ат парлап жеккен.

Жүрерде Жамбыл айтты Жартыбайға:
«Қажет, – деп қайрат барда азап шеккен».
Әзілін қосып айтты Сатышқа да,
«Тарыдай тар қазанда шикі бөккен».

«Машина, – деді, – өрге келді тартып,
Кененнің шөлмек-шыны, затын артып.

Алдымнан ақ бораным қарсы алғанда,
Боп шықты бәрінен де атым артық.»

...Хатшысы райкомның үйінде екен,
Үйінде бізді күткен жиында екен.
Алды да суық қолын сығып-сығып,
Қолға алды домбыраны біздің Жәкең...

Ж а м б ы л:

Атақты Қордай, Сүлүтөр,
Жайсаң жайлау, қоңыр жел.
Ұлы Октябрь нұр құйып,
Ие болды еңбекші ел.
Ленин көсем жеткізді,
Ақ алтынды төккізді,

Мал-бастары өркендеп,
Түрлі астық еккізді.
Жарымай жүрген жалшыға,
Жау басынан тепкізді.
Еңіреп жүрген кедейді,
Қозыдай сүтке бөккізді.
Жасасын Ұлы Октябрь!
Көңілден қайғы кеткізді.

Аптадан кейін ақын қайтып кетті,
Халыққа рақметін айтып кетті.
Ат мінді, шапан жапты колхозшылар,
Бұл өңірге өмірінде үш-төрт кепті.

Еліне қайта апардым Жамбыл қартты,
Сыйлады елі дағы мені қатты.
Кененнің әнін тыңдап қайтамыз деп,
Екейде ел ағылып келіп жатты.

КӨРКЕМЖАН ТУҒАНДА

Отыр едім үй алды төбесінде,
Ән-күйдің мініп алып кемесіне.
Жарқ етіп Жамбыл өзі келіп қалды,
Болсайшы келер деген тегі есімде!

Қарсы алдым сәлемдесіп, құшақтасып,
Қуанып бүкіл халық дабырласып.
Ауылдың ақсақалы, басшысы да,
Шулады Жамбыл, Жамбыл, Жамбылдасып!

Үйіме Жәкең келіп, кеште түсті,
Ұмытпасам, дәл сағат бесте түсті.
Әуелі соны айтайын, шал келгенде,
Баяғы бір әңгіме еске түсті.

Кез болғам Алматыда Жамбыл шалға,
Өлген жылы Базар, Назар... Амал бар ма?
Ішінде мал базардың бір топ адам,
Құлақ сап отыр екен ақын салға.

Ақын сал ат, құнанға баға беріп,
Саудагер, сұйықтардан әбден жеріп.
Кеткелі отыр екен... жарқ еткені,
Қайғыдан жүдеу тартқан мені көріп.

Ж а м б ы л:
Өзіңнің мойның қылқиып,
Атыңның бұты тыртып,
Әжептәуір жігіт ең,
Қалған ба саған тіл тиіп?!
Ер жігіт десем, ез құсап,

Мойып қапсың сылқиып.
Қой, ойлама уайым,
Туарыңды ұрайын,
Тағы да табар жұбайың,
Түбін берсін құдайым!

...Өкпелеп қалып едім тымырайып,
Жамбылға бұл несі деп қыңырайып.
«Дос жылатып айтады, қас күлдіріп»,
Деді, — Жамбыл, — саған нар қомы лайық...

Сөйткен шал өзі келді өркен жалғап,
Көрімдік беремін деп Көркемжанға.
Айнала үй іргесін түріп тастап,
Ел толыпты көз салып көрсем маңға.

Ж а м б ы л :
Кененім, келіп қалдым қуанған соң,
Түйғының үйрек-қаз бен қу алған соң.
Келінжан, бата берем, қолыңды жай,
Құдайдан өлгеніңе құн алған соң:

Құтты болсын Көркемің,
Өсе берсін өркенің,
Кененнен тудым дейтіндей
Ұлы болсын өлкенің!
Жігіт болып жеткенше,
Бетін қақпа еркенің,
Өзі болсын өскенде
Қой бастайтын серкенің!
Ғашық етсін қыздарын,
Қордай, Шу мен Меркенің.
Құрметіне сәбидің
Елім берді домбыра,
Екі күндей шертемін!

Өлең сөзге Кененді
Қызық тойда қыздырып,
Қаз дауысын сыздырып,
Өз соңымнан ертемін.
Әлі тойды бастаймын,
Аман болса, балалар,
Бүгінім мен ертеңім!

Айтқанындай екі күн тойды ұзарттым,
Жинап алып барлығын жас пен қарттың.
Ат-шапан өз алдына... сонда атаға
Өлең мен жүрегімді сыйға тарттым!

ЖАМБЫЛ ЖАТЫП ҚАЛҒАНДА

Жамбылдың жасы жүзге тақалған-ды,
Мезгілден қарттығы да “ақы алған-ды”
Қарттыққа екі беттен етті беріп,
Мұрты мен селдіреген сақал қалды.

Жамбылдың жатып қалған мынау жайы,
Жүректің жұқарған соң ылди-сайы,
Отанды отты соғыс жайлағанда,
Ақынның соған кеткен Алғадайы.

Алғадай неше дүркін жауға шапқан,
Ерлікпен көзге түскен қалың топтан.
Ақыры, кескілескен бір айқаста
Ақынның қайран ұлы қаза тапқан.

Зіл батпан шаңырақ пен керегенді
Басса да, көңіл айтпақ керек енді.
Үкіметтің үлкен-үлкен өкіліне,
Мұқтар, Сәбит, Ғалилар ере келді.

Баласының қайғысы қатты батқан,
Нәр татпай, бір тіл қатпай ақын жатқан.
«Ескі дос, тілін тапса сол табады,
Кененді алдырсақ» деп ақылдасқан.

Шілденің күні жанған оттай ыстық,
Асығыс біздің үйден бір шай іштік,
Сәбитжан мініп келген машинамен,
Екеуміз елден шыға құстай ұштық.

Не дерге білмей келем асып-сасып,
Сәбитпен алдым біраз ақылдасып.
Келеміз ақыл айтып қырсықтырмай,
Өзіне шағынуды мақұлдасып.

Бұл бізді сынға салар бір іс дедік,
Жамбылды сақтап қалсақ, ырыс дедік.
Ақылға өз аузынан сөз сұранып,
Ескіше егілгенді дұрыс дедік.

Қиялап Басбатырдың өріменен,
Дегерес, Қозыбасы беліменен.
Киікті күмбезінен Шиен асып,
Таң ата зорға жетіп келді Кенен.

Көрістік бауырым-ай деп шуылдасып,
Тезекбай, Сатыштармен құшақтасып.
Бой бермей үйдің ішін кернеп кетті,
Халықтың кәрі-жасы дуылдасып.

Төсекте Жамбыл жатыр теріс қарап,
Екі-үш күн тамақ татпай аттай жарап.
Келгендер Кенен сөзін естиміз деп,
Аумақты үйге сыймай алды қамап.

К е н е н:
Ау, Жәке, көпті көрген батырымсың,
Қайғырып Алғадайға жатырмысың?!
Пендеге бұл жалғанда өлім рас,
Тағдырдың сөгесіз бе қылған ісін.

Кім күшті, дүниеде, құдай күшті,
Жүзге дейін көрдіңіз талай істі.
Миуалы бақ ішінде дарақ едің,
Бір жемісің жел соғып жерге түсті.

Сен тұрмасаң, береке бізден қашты,
Түгесіп те бітірдік көзден жасты.
Қарасай бабаң шейіт емес пе еді,
Атаң батыр Шапырашты көтер басты!

Басыңда бағың түгел, елің аман,
Құдайға қарсылығың жарамас-ты.
Бұл жатқан төсегіңнен сен тұрмасаң,
Жүректі жазылмастай жара басты...

Көтерді басын сонда төгіп жасын,
Зорға отыр қалтақтап,
Жұрты жатыр аруақтап.
Келіні Күлән көзден жас бұлады:
«Ас – адамның арқауы» деп сұрады.
Жәкең тамақ ішті! — деп Сәбит сонда,
Телефонның құлағын көп бұрады.

Сонда қайта сөйледім,
Сөйлегенде бүй дедім:
Ассалаумағалейкүм, Жамбыл ата,
Атағың жержүзіне даңғыл ата.
Мен келдім өтінгелі Қасқараудан,
Жұртыңды жұбатқандай қам қыл, ата!
Алғадайдың артында Қуаныш бар,
Артында өз көзіндей алтын сақа.
Бұл сөзді мен айтпасам кім айтады,
О бастан өзіңізден алған бата.
Үкімет сізге нұрды жауғызып тұр,
Атыңды барша адамға жайғызып тұр.
Мәскеуден тамақ, киім, түрлі заттар,
Пойызбен керегіңді алғызып тұр.
Сойысқа колхоз, совхоз мал жеткізіп,
Қымызға тоғыз бие сауғызып тұр.
Сәулетті он бес үйге он бес кілем,

Жиһаздың бәрін төсеп салғызып тұр.
Сол үйдің айналасын бау-бақшалы
Қырық түрлі жеміске малғызып тұр.
Талайдың жампозы өлді, қай біріне
Үкімет көңіл айта барғызып тұр...
Тойлайтын жеңіс туын желбіретіп,
Уа, Жәке, алдымызда бар қызық тұр.

Мінсе деп көк машина жұлқынып тұр.
Мінсе деп күрең жорға сілкініп тұр.
Алғадай Отан қорғап құрбан болды,
Отанның көңілі үшін орныңнан тұр!..

Орнынан осыдан соң тұрды қартың,
Біздерге көп айтпады сырды қартың.
«Алғадай, Алғадайлап» деп ертелі-кеш,
Сенделіп бақ ішінде жүрді қартың.

Жүз де жетті, жүрек те солғын соқты,
Бірте-бірте тоқтатты жырды қартың.
Көнерген көздерінен оқыдық біз,
Тоқсан жыл тоқтамаған жырдың артын.

СОҢҒЫ СӨЗ

Жамбылды өлді деуге ауыз бармас,
Сүм ажал көрінеу келіп бауыздамас.
Туған соң топыраққа қайтады әркім,
Қара жер қайсымызбен ауызданбас.

Адамға аз жас емес жүз жыл деген,
Қуармыз басқан ізді білдірмеген.
Өлмесе ата-баба қайда кетті,
Мәңгіге ешкім тегі бір жүрмеген.

Жүз жасқа Жамбыл ата келіп кетті,
Жеңісін Ұлы Отанның көріп кетті.
Сүйінші сұрағанда қуанғаннан,
Көзінің жасы майдай еріп кетті.

Былдырлап төсегінде жас баладай
Өлеңмен өз батасын беріп кетті.
Артынша ұзамай-ақ алып ақын
Төстіктей қазған жерге еніп кетті.
Арты той ұлан-асыр қайран ақын,
Қазаққа көп дос тауып беріп кетті.

...Жамбылдың ауылынан қол үзгем жоқ,
Жылына екі-үш барсам көңілге тоқ.
Күмбезі күмбірлеп түр өзі құсап,
Кененжан, ән шырқашы дегендей боп.

Бармасам боп тұрады көңіл күпті,
Қалайша ұмытармын жолдастықты?!
Қаладан, даладан да қайран жұрты
Қия өтпей барып тұрад түпкілікті.

Жолдасқа бір күн болған қырық күн сәлем,
Бұл сөзді текке айтқан жоқ ата-бабам.
Тұрсам да, жүрсем дағы елді аралап,
Жамбылды күні-түні ауызға алам.

Ақыры мұнша ұзақ өлең жаздым,
Олқысы болса айыпқа бұйырмағын.
Демеймін аса күшті, терең жаздым,
Селкілдеп қолымдағы кәрі қалам,
Сексеннің бесеуінде әрең жаздым.

1969 ж

КЕНЕБАЙ — КЕРБЕЗ

Бірғайты, Ақтерек пен Жаманты сай,
Бар екен Аламандай бір үлкен бай.
Баласы Бошқұл, Керім үшеу туған,
Кішісі — ақын, сері, сал Кенебай.

Кенебай елге мәлім бала жастан,
Ертектің ел аузында қызық дастан.
Ескі әдет, діни рәсім күшті кезде,
Немере қарындасын алып қашқан.

Тұқымы Аламанның үш-төрт ауыл,
Қара ала жылқысы бар жүйрік дауыл.
Екі ала тұлпарға міне қашып,
Кербез қыз бен Кенебай шеккен дәуір.

Екі жас бір-ақ түнде елден безді,
Кір жуып, кіндік кескен жерден безді.
Қазақ салты — қыз алып, қыз бермейді,
Жеті атаға толмаса ол бір кезде.

Бесікте құда түскен әдет-ғұрып,
Қалың мал жай береді уәде қылып.
Кербез қыздың күйеуі — бай баласы,
Үйде отырса мойнына түспек күрық.

Күйеуі ерні жырық, бойы мыртық,
Әйел тұрмақ, кететін еркек үркіп.
Бұл сияқты күйеуді Кербез қызға,
Ата-анасы атапты түлен түртіп.

Қызбенен ата-ананың ісі бар ма?
Обалға қарайтұғын кісі бар ма?
Кенебайдан басқаның бәрі де жау,
Қыз сорлының ол кезде күші бар ма?

Той істеп Кербез сұлу ұзатылмақ,
Қос жорға, екі түйе жүк артылмақ.
Сөз байласқан құдасын қайтып қисын,
Қырық жеті жеген соң тез құтылмақ.

Той болып, өлең айтып, шулап жатыр,
Жаңғырып тау менен тас дулап жатыр.
Кенебай қашан көзге көрінер деп,
Кербез де естен танып, жылап жатыр.

Кенебай Алматыға кетем деген,
Кербезге тойда болып нетем деген.
Күзгі таң көз талдырар Үркер туа,
Түбіне мая шөптің жетем деген.

Сол шөпке Кербез келді ебін тауып,
Түр еді мұнарланып жаңбыр жауып.
Кеп тұрған Кенебай да екі ат алып,
Қарғып мініп екі жас кетті шауып.

Шу десе, топтан озған қос қара ала,
Бір үйірде бірге өскен дос қара ала,
Таң ата «Аңырақайға» жетті зулап,
Қолайлы бекінуге сұр аңғарға.

Әлеумет, деменіздер, мұны өтірік,
Жігіт сыртта, қыз, келін үйде отырып,
Ай қаранғы білтелі соқыр шамды,
«Құйын» келіп бір соғып, кетті ұшырып.

Отырған адамдардың көрмей көзі,
Лап беріп шам жаққанша қыз да безді.
Кенебай, Кербез қашып кете барсын,
Басталық шетсіз тойдан енді сөзді.

Енесі шам жаққан соң жалт қарады,
Кербез қайда, жоқ қой! деп, дат салады.
Қайтадан қыз-бозбала айтыса алмай,
Тойлары жау шапқандай сап болады.

Тарқады тойға келген халық шулап,
Жаман сөз жатпайды екен ұзынқұлақ.
«Кенебай қарындасын ап қашты!» деп,
Естіген ел сілкінді жүрек сулап.

Аламан ажал жетіп, өлген кезі,
Бала-шаға ер жетіп келген кезі.
Ат шауып, асын беріп, жылдығы өткен,
Әлі түр суреті мен ақ күмбезі.

Меркеде қыздың қайны кері Ботбай,
Атағы жұртқа мәлім дәу Сыпатай,
Келінін алып қашып кесірлі ұл,
Кенебай салып кетті елді шоққа-ай.

Ол кезде барымта бар, күн дауы бар.
Тағы да тамыр дауы, қыз дауы бар.
Екі ел даулы болса епті жігіт,
Мал тауып қаламыз деп ұрлауы бар.

Құдалар шашын жұлып зарланады.
«Елге не деп барам!» деп арланады.
Шешесі екі емшегін көкке сауып,
Кенебай мен Кербезге қарғанады.

Ботбайдан жүз кісі кеп қамалады.
Дауға-дау қабаттасып жамалады.
Кеткелі іздеушілер бір ай өтті,
Қаңғырып қайтып келді, таба алмады.

Шаруалар барымтадан үркіп жатыр.
Таулардың арасына жытып жатыр.
Қой қырқып, бие байлап, он үй тігіп,
Жүз кісіні күні-түні күтіп жатыр.

Баласы Исатайдың Нұрғали келді,
Кез келген адамдарды сабай берді.
Сиқымбай деген шешен жан жеңбеген,
Бұлбұлдай дау иесі сайрай келді.

Қасқараудың кәрі-жасы жалбырады,
Еңсе түсіп, ес кетіп салбырады.
Сөз тапса Сиқымбайға сол табар деп,
Шақыртып Ноғайбайды алдырады.

Қарабай, Кебекбайдың қартаң кезі,
Торғауыт Керім батыр қайтқан кезі.
Бейімбет, Байғазылар дүние салып,
Ноғайбай Қасқарауға тоқтам кезі.

Қысқасы, жақсы-жамай түгел келді,
Ақыл мен айла табар түгелденді.
Қарағандар қашқынды таба алмады,
Жері жоқ іздемеген түк өнбеді.

Қарғап жүр ауыл болып екі жасты,
Шартарап Ысты, Дулат, Шапырашты.
Немере қарындасын қатын қылса,
Оңбайды бұл Кенебай жарымас-ты.

Ботбайлар көп күн болды, жатыр қамап,
Шақ келмей, ет пен қымыз берген тамақ.
Ноғайбай, Сиқымбайдай екі шешен,
Қашан бітім қылар деп халық қарап.

Кербез қыз, Кенебаймен қырсық болды,
Хабарсыз ұшып кеткен шымшық болды.
Аламанның дәулетін шайқады,— деп
Көрген елге жиналған сұмдық болды.

Жайылды бұл уақиға оң мен солға,
Ақ орда болады деп қара қорда,
Таутеке, Жандос деген бірауыздан
Өлтірмек қыз-жігітті түссе қолға.

Әуелі Сиқымбайға келді кезек,
Сиқымбай сөйлеп кетті тілін безеп:
«Қасқарау, қырық құрау қып кетемін,
Дулатқа бүлік салды екі кәзеп».

Тауып бер, жерден қазып жесірімді.
Тигіздің бүкіл елге кесіріңді.
Қырық жеті, тоғыз түйе, тоғыз бие,
Ат, айғыр санап алам өсімімді!

Берген ат, берген түйе тоғыз айып,
Ежелден ереже бар қойған салып.
Аламанның жылқысын түгел келтір,
Қалдырмай бір тайын да кетем алып!

Сиқымбай сөйлеп отыр желдей есіп,
Өзі би, өзі жан боп пішіп-кесіп,
Сиқымбайдың сыңайын сезген халық
Үрейленіп: мынауың қайтеді?! — десіп.

Ноғайбай жұртқа таныс, келісті үні,
Қыз тұрмақ, біткен талай ердің құны.
Өткір көз оттай жанып, шарт жүгініп,
Сайрады сандуғаштай қызыл тілі:

— Ау, Сиқымбай, сабыр бер, құрбым, — деді.
Өзіңе кезек беріп тұрдым, — деді.
Асқақтап Аспараның боранындай,
Қамшыны оңды-солды ұрдың, — деді.

Ашумен бола алмайсың ел иесі,
Оп-оңай білімдіге дау жүйесі.
Кебекбай, Қарабайлар әділ айт деп,
Түсіп түр екеуімізге бар киесі.

Халықтың жаны таза, жазығы жоқ,
Жастарға «қаш» деп айтқан жазымы жоқ.
Қасқарауды қалайша басынасың,
Күйеуді үйге тастап жасырғың кеп.

Күйеуді сен де алып кел, ерні жырық,
Күйеусіз қыз берген кім сөзге тұрып?
Сиқымбай, өз мініңді ойламастан,
Салмақсың жылқымызға қайтып құрық?!

Сиқымбай, ерегіссең айтарым — сол,
Кісінің бірі дейді ақылы мол.
Дулаттың төрт ұлы бар төрт тіреудей,
Сайрап жатыр атамыз сап кеткен жол.

Ноғайбай бір сөзінен бір сөзі асып,
Бәсе! — деді көп халық жымыңдасып.
Сөздері Ноғайбайдың жүйе болып,
Сиқымбай тұрып қалды сұры қашып.

К е б е к б а й:

Ел үшін туған болсаң екі шешен,
Ел алғысын алғандар болар көсем.
Бөтені жоқ төрт Дулат бір анадан,
Әділ болсаң жұрт тарар аман-есен.

Сыпатай үйде жатыр құлақ түріп,
Сиқымбайға сенген соң шүкір қылып.
Қарабаймен қатарлас қариялар,
Ноғайбайға тапсырып біз де тұрдық.

Екеуің ерегiссен ел шайқалар,
Екпiндеп дауыл соқса көл шайқалар.
Қариялық айтпаған кезiм бар ма,
Бiтiм қылсаң бақ-дәулет басқа қонар.

Ноғайбай Сиқымбайды қабылдады,
Қуанып қалың халық дабырлады.
Қол жайып екі шешен тұра келді,
Жолдарың болсын деп жұрт жабырлады.

Бүкіл ел айтып жатыр алғыс сөзін,
Жылаған құдағилар жуды жүзін.
Ноғайбай Сиқымбайға «Сөйле!» – деді,
Көрдiң ғой көпшiлiктiң құрған тезiн.

Сиқымбай Ноғайбайға қарап тұрып:
Бiтiм қыл! – дедi оған мойын бұрып.
Адалдықпен қайтарғын алған малды,
Түп-түгел бұзбай мұртын санап тұрып.

Мақұл деп өткен малды есептесті,
Бiтiмнен қайтпаңдар, – деп шыбық кесті.
Байлары қайтыс болған екі әйел,
Алдына екі қалыс келіп түсті.

Берген ат, берген түйе тоғыз айып,
Найзамен түсіргендей жауды сайып.
Аламанның жылқысын айдап келіп,
Көк ала биені алды құрық салып.

Кенебай, Кербез сұлу қырсық болды,
Желі үзіліп сабасы торсық болды.
Ноғайбай түрлі өнерге салар еді,
Қазақтың ескі әдеті кесір болды.

Жайылды бұл оқиға оң мен солға,
Ақ орда болып қалды қара қорда.
Кенебай, Кербез сұлу түссе қолға,
Құрбан қып шалар еді осы жолға.

Ботбайлар бітім қылып қайтып кетті,
Лағынет халықтар да айтып кетті.
Кенебай, Кербез сұлу табылмады,
Жылжып жыл, ай аяңдап үш жыл өтті.

Жастардың бұл қылығы елге мазақ,
Екеуін елден безген дейді кәззап.
Көп жұрттың надан кезі дінге уланған,
Білмейді махаббаттың жайын қазақ.

Екі жас сол қашқаннан кете берді.
Өсегін елдің бәрі шерте берді.
Білмеді ұшты-күйлі қайда екенін,
Зымырап талай күн-түн өте берді.

Кетпесе Қарымбайдай жерге түсіп,
Кетпесе жын-шайтан боп аспанға ұшып.
Туғандар, туысқандар, аға-інілер,
Табылса бауыздамақ қанын ішіп.

...Екеуі Аңырақайдан аттанады,
Адамға жоламасқа сақтанады.
Іледен ат жүздіріп әрең өтіп,
Малайсары тауына бет алады.

Сар желіп Сарыөзекті өрлеп өтіп,
Ешкіөлмес, Текеліге жатты бекіп.
Күн бұрын азық-түлік қамдап алды,
Екі қоржын төрт басы толған ет қып.

Үш-төрт жыл Алтай тауын мекен етті,
Екі жас бірін-бірі медет етті.
Айырылып ел мен жерден жүрген кезде,
Кербезге қас қылғандай құрсақ бітті.

Бұл құрсақ екеуіне болды қайғы,
Жүргенде мекен қылып тау-тас, сайды.
Әрі ойлап, бері ойлап екі ғашық,
Қош айтысып Алтайдан енді тайды.

Екеуі атқа мінді ел табуға,
Түсінер мұң мен шерді ер табуға.
Қайтадан Текеліге үш күн түнеп,
Қонуға тура келді бір ауылға.

Шаңырақтан шығады от жарқылдап,
Ат дүбірге маң төбет тұр арсылдап.
Маңындағы ақ үйдің мама ағашта,
Томағалы бір бүркіт тұр шаңқылдап.

Кенебай ат үстінен «кім бар»— деді,
Қоңырлау дауыс үйден «біз бар»— деді.
«Құдайы қонақпыз», — деп айтқан кезде,
«Түсіңіз, біз қонаққа құмар»,— деді.

Ат сайлап, екі бала сәлемдесті,
Сылдырлап шашбаулы қыз есік ашты.
Кенебай көпті көрген ырым қылды,
Кез болып адамдарға ықыласты.

«Төрлет!»— деп бай-бәйбіше айтты қатар,
Жігітім, жүріпсіздер шегіп сапар.
Тоятын ішпей-жемей ниетіне,
Киіз үй, қара қазан аңқып жұпар.

Кісі екен қара сақал үй иесі,
Айтпай-ақ көрініп түр әр жүйесі.
Шай ішіп, қызыл күрең терлеп-тепшіп,
Бастады жөн сұраумен сөз жүйесі.

Асылып қазы-қарта соғым еті,
Аңсап жүрген табылып елдің шеті.
Қоңырсып шоғы маздап қой жапасы,
Осы еді екі «қашқын» есіл-дерті.

— Ау, балам, біреуің — қыз, бірің — жігіт,
Жүріпсің қос қара ала ат парлап мініп.
Алыстан ат арытып, тон тоздырып,
Толтырып қос қоржынға азық-түлік.

Бүркіттей тоят алып, жүрген түзден,
Адамды ауыл көрмей дала кезген.
Отырсыз дәмдес болып құтты қонақ,
Сырынды жасырмайсың, енді бізден.

К е н е б а й:
Әз аға, айтпай таптың сырымызды,
Таусылмас айта берсек шерімізді.
Қайырымды адамға кез қылғай деп,
Құдайдан тілеп едік күндіз-түні.

Арғы атам — төрт Дулаттың жанысы еді,
Ауылымыз Алатауда алыс еді.
Қасқарау деген ру алты болыс,
Арасы жақын сүйем қарыс еді.

Немере қасымдағы қарындасым,
Ғашық боп құдай бұзып алып қаштым.
Қазаққа қоспас еді мұндай әдет,
Андай боп мекендедік таудың тасын.

Үш жылдай паналадық Алтай тауын,
Адамзат болғандай-ақ ата жауым.
Ақылды енді ағажан, таппасаңыз,
Ағайын бізді өлтірер, туған бауырым.

Кенебай, Кербез біздің аттарымыз,
Қадірлі дәм-тұзыңды татқанымыз.
Мінекей, «көп сөз — көмір, аз сөз — алтын»,
Бар сырды осы сізге айтқанымыз.

Тілек осы ағажан, қабылдаңыз,
Ел менен жерден безінген біз бір аңбыз.
Отырмыз енді сізді пана тұтып,
Ағажан, аяп бізді жарылқаңыз!

Сақалын үй иесі алды тарап,
Кербез мен Кенебайға алды қарап:
Қарағым Дулат болсаң, біз Жалайыр,
Ар жағы ата-анадан Абақ, Тарақ.

Он екі ата Жалайыр ел болады,
Атақты Орақ деген ер болады.
Ескелді, Балпық деген билер өткен,
Төле би, Өтегендер тең болады.

Бұларға тіл тигізген еркек-әйел,
Дүниеде бас пен малдан кем болады.
Ноғайбай, Малдыбай мен Қарасайлар,
Әділ би, айтқан сөзі ем болады.

Бәріміз Бақтиярдың баласымыз,
Кенебай, айтқан сөзің жөн болады.
Шырағым, Қазидеген менің атым,
Баламмен дос болып жүр ниет жақын.

Біреуде нарық та жоқ, тарих та жоқ,
Ерекше ерлік қыпсың азаматым.
Қазақтан басқа ұлтқа ұят емес,
Біле ме қара халық махаббаттын,
Отқа түсер, су кешер машақатын?
Жайланып жата бергін күліп-ойнап,
Мен болдым өкіл әкең екі жарқын,

Мұндай іс азаматқа сын болады.
Бақ тайса батыр түбі — жын болады.
Дулаттың көптігіне сан жетпейді,
Қариясы Қасқарау кім болады?

Кенебай өзі ақын тілге жүйрік,
Жатық жауап береді жырлап тұрып.
Ел мен жерден безген қиын екен,
«Арашашы бол» — деді жылап тұрып.

Өзіңмен қайда барсаң бір жүрейін,
Құсыңа алтай түлкі ілдірейін.
Мен дағы ит жүгіртіп, құс салушы ем,
Өлеңші өнерімді білдірейін.

Қасқарау аз ел емес, алты болыс,
Күнге мен теріскейді қылған қоныс.

Дулаттың төрт баласы көпшілігі,
Сырымбет, Баба руы — бақ пен ырыс.

Жақсысы әр атаның көп болады,
Бірі — бай, бірі — батыр, бек болады.
Қарабай, Жайнақ батыр ақсақалы,
Айтқаны әділетті еп болады.

Сырымбеттен Ноғайбай озған ұзап,
Ауызына қарап тұр қырғыз, қазақ.
Ораздан Кебекбай бар әділ төре,
Солтанкелді, Бөкендер аймағы аз-ақ.

Қ а з и:

Кенебай, босап отыр жүйе-жүйем,
Қарыстан болады ғой, жақын сүйем.
Сыпатай, Кебекбай мен Ноғайбайың,
Жалайыр — нағашысы, бізге жиен.

Сұрасаң менің атам Қарабалпық,
Атамның нағашысы Алтай-Қарпық.
Кенебай, Кербез балам, қорықпаңдар,
Атаңды қара бура кетер тарпып.

Қазының сөзі әділ, өзі шешен,
Қадірлі Жалайырға батыр, көсем.
Кербездің айы жетіп бір ұл туды,
Бақытты үйге кез боп аман-есен.

Кенебай көңіл тыныш жата берді.
Өлең айтып көкпарды тарта берді.
Той қылып өкіл бала, қыз Кербезге,
Дос болып қолын жайып бата берді.

Ежелден «ел құлағы — елу» деген,
Үш-төрт жыл Кенебайлар көрінбеген.
«Шіріген жұмыртқа» деп қойған халық,
Табылып енді қайта келу деген.

Бұл елде ұлан-асыр той болады,
Сол тойға жиналған ел көп болады.
Жетісу, жеті ояз қырғыз, қазақ,
Үш жылда бас қосатын серт болады.

Аймағы Жетісудың — жеті дуан,
Найман мен Жалайырлар, Албан, Суан.
Түрлі ел түс-тұсынан келіп жатыр,
Күжілдеп болыс-билер құрып думан.

Қази би осы топқа келген екен,
Кенебай ақыны боп ерген екен.
Қасқараудан бұл топқа кім келсе де,
Солармен бір тілдесіп көрмек екен.

Тай сойып Ноғайбайды шақырады,
Сары қымыз мыс тегенге сапырады,
Көрсетіп сән-салтанат қонақтарға,
Көрісіп Ноғайбаймен отырады.

Әжібай бірге барған өрескел-ді,
Қатарға кіріп қалған жігіт кезі.
Кенебай мойнына шылбыр байлап,
Қусырып екі қолын көніп келді.

Нұқаңа сәлем беріп бүгіледі,
Кенебай бір жанынан түңіледі.
— Өлтірсең өз қолыңнан арманым жоқ,
Міне! — деп қылша мойнын жүгінеді.

Қ а з и:

Ноғайбай, Абақ — іні, Тарақ — аға,
Ноқта ағасы депті ғой ата-баба.
Төрт Дулат — Домалақ ана тұқымысың,
Кешірім беріңіздер бұл балаға.

Жиенжан, жол бересің Жалайырға,
Бұл болсын Қасқарауға тоқтам-тұлға.
Екеуі ел-жұртына жазықты боп,
Жүр екен аңдай қашып біздің қырда.

Кез болды маған Кербез, Кенебайың,
Бұларды айдап келген бір құдайым.
Ескелді, Балпық бидің ұрпағы едім,
Күнәсін кешкеніңді мен сұраймын.

Н о ғ а й б а й:

Қазеке, сөзіңізді екі қылман,
Мұндай іс кім сұрайды қыз бен ұлдан.
Қазақтың салтында жоқ бір іс болды,
Қарғысын алды бұлар кемпір-шалдан.

Қазеке, сіз айтқан соң кештік, — деді.
Шылбырды мойындағы шештік, — деді.
Кенені өзім бастап елге апарам,
Жатарсыз тілектес боп естіп, — деді.

Қазекең алғыс айтып, бата берді,
«Әумин» деп сипады сақалды енді.
Жіберіп Кенебайды топ тарқамай,
Кербезді ап келуге қайтарды енді.

Кенебай кетті шауып күн-түн қатып,
Кербезге болған істің бәрін айтып.

Қоштасып, өкіл шеше, достарымен,
Үш күнде Кербезді алып келді қайтып.

Той тарқап жоқ табылып елге жүрді,
Қордай мен Ырғайтыдай белге жүрді.
Ноғайбай Қази бимен қатар түзеп,
Бұлармен екі жігіт бірге жүрді.

Ауылға бір жігітті шаптырады,
Қасқарау Ноғайбайға тақ тұрады.
Қарабай, Кебекбайға хабар қылып,
Шабарман ойға қырға шапқылады.

Үй тігіп Жамантының сағасына,
Сүйінші айтып ана, ағасына.
Туысқан-туғандарды түгел жиды,
Қалмас үшін ағайын табасына.

Ау, жұртым!
Анам — Домалақ, атам — Дулат,
Үйірден құтылмайды асау тулап.
Қази би қадірменді кеш, — деп келді,
Осынша қалың елдің басын құрап.

Алыста Жалайырдан келіп отыр,
Ордасын Аламанның көріп отыр.
Кербез бен Кенебайға өкіл ата,
Ертіп кеп, жоқты тауып беріп отыр.

Тентектер бола береді ел ішінде,
«Қол сынса көрінбейді жең ішінде».
Кебекең, Қаракең де қой, — деп отыр,
Көпшілік келу керек келісімге.

Ноқаңның бәтуалы болды сөзі,

Айтқаны екі болмай тұрған кезі.
Ашулы Аламанның жігіттері,
«Қойдық» деп бата алды жылап өзі.

Өз қолын өзі батып кесе алмады,
Бауырлас кекіл кесіп кете алмады.
Салпы етек, сабау қамшы өсекшілер,
Ел-жұрттың бірлігінен өте алмады.

Кенебай, Кербез елге араласты,
Күрсініп туыстары төкті жасты.
Анасы аңырап-боздап Кербезіне,
Құшақтап бетін сүйіп, мауқын басты.

Қази би үш күн жатып елге қайтты,
Халыққа разы болып алғыс айтты.
Асыл тон, ат мінгізіп, түйе сыйлап,
Жолдасына ат беріп, шапан жапты.

Қази би Кебекбаймен құшақтасып,
Қоштасты төстеріне төсін басып.
Құрметтеп Ноғайбайлар нағашым деп,
Шығарды түстік жерге жолдастасып.

Қази би бата беріп Ноғайбайға,
Найманбай аруақ қонған Малдыбайға,
Бетке алып Алтай тауын жүріп кетті,
Көрсеткен риза боп қонақжайға.

Кенебай, Кербез сұлу елге келіп,
Кір жуып, кіндік кескен жерге келіп,
Екеуі он шақты жыл дәурен сүрді.
Балалы-шағалы боп ойнап-күліп.

...Бір түні Кербез сұлу ұшып тұрып,
Мойнынан Кенебайдың құшып тұрып.

«Ғашығым ақиретте көрелік», — деп,
Амал не ажал жетті кетті жүріп.

Баланың атын қойған Текелі деп,
Туған соң Текелі тау мекені деп.
Сол ұлы он жасында қайтыс бопты,
Болжапты кім оны ерте өтеді деп.

К е н е б а й д ы ң з а р ы:

Кеттің бе, тастап мені, Кербезім-ай!
Сен үшін ел-жұртымнан безгенім-ай!
Қалмады тым болмаса Текелі де,
Амал не ағып түсті-ау, қос көзім-ай!

Әлемнен алып қашқан нұр қызым-ай!
Серттескен лебіңнен бір бұзылмай,
Мен үшін ата-анадан безіп едің,
Қол жетпес аспандағы жұлдызым-ай!
Өтермін өлгенімше жырлай-жырлай,
Секілді егіз қозы сыңарым-ай!

Қош болғын, асыл ару Кербез сұлу,
Сен үшін маған қарыз айтып жүру.
Артыңнан арыстандай күңіреніп,
Жүрермін арам болып ойнап-күлу.

Андай боп араладық тау биігін,
Ақылды әйелдегі кер миығым.
Өтермін өлгенімше жырлап сені,
Арылмас ажал алмай шер-күйігім.

Шолпандай жалт-жұлт еткен екі көзің,
Кетпейді көкейімнен айтқан сөзің.
Ұмытылмас сағат сайын сағынышым,
Шаршасам болар қуат өр мінезің.

...Кенебай осылай деп жырлаушы еді,
Кәрі-жас таңдай қағып тындаушы еді.
Жас дәурен, қызық дәурен қызығымен,
Алыстан бізге қолын бұлғаушы еді.

Кенебай Әзірбайға көп келетін,
«Кененің ақын бопты» деп келетін.
Екеуі бастан кешкен әңгіме айтып,
Мінезі бір-біріне дөп келетін.

Кенебай қазақ-қырғызды аралайтын,
Еш сері оған ермей қала алмайтын.
Өрт еді, болат еді, тіліп түсер,
Бай-манап ажарына қарамайтын.

1936 ж

ТҮСІНІКТЕР

АЙТЫСТАР

БЕТАШАРЫ АЙТЫСТЫҢ — 1964 жылы Жамбыл облыстық ақындар айтысын бастардағы айтқан беташары. 1974 жылғы жинағында жарияланған.

КЕНЕН МЕН ШӘЛИПА — Бұл айтыс жөніндегі түсінік ақынның «Көкшолақ», «Көкшолақпен тойға барғаным» деген өлеңдерінде айтылды. Айтыс әуенін нотаға түсірген музыка зерттеушісі А.Серікбаева.

КЕНЕННІҢ БӨДЕНЕ ЖӘНЕ ШӘЙНЕК ДЕГЕН ЖЕҢГЕЛЕРІМЕН ӘЗІЛ-ҚАҒЫСЫ — 1921 жылы Алматы іргесіндегі Ақсай өзенінің жағасында, қазіргі Қаскелең ауданы Ленин совхозының «Ақсай» бөлімшесінде өткен. Бұл кезде Қордайда ревком председатели болып тұрған Кенен Бөдене және Шәйнек деген жеңгелерін көшіріп әкетпек болып келген. Айтысты Р. Байжасаров жазып алып, 1961 жылғы жинағына қосқан. Содан бері кейінгі жинақтарында жарияланып келеді. Әуенін нотаға түсірген А. Серікбаева.

КЕНЕН МЕН ЛӘТИПА — Драмалық айтыс 1921 жылы Іле, Балқаш өңірінде өткен. Ревком Кенен жаңадан ұйымдасып жатқан Қызыл әскер полкіне көлік жинауға барғанда, сол ауылдың Ләтипа деген ақын келіншегімен айтысқан. Кенен мен Ләтипаның өз ән-әуендері болған. Ол әуенді алғаш рет А. Серікбаева нотаға түсіріп, «Бозторғай» (1977) жинағына қосқан.

ЖАМБЫЛ МЕН КЕНЕН — 1934 жылы халық таланттарының республикалық слетіне қатысып, ақындық даңқы танылған Жамбылды Кенен шәкірті құттықтап дидарласқанда айтқаны. Алғаш рет 1974 жылғы жинағында жарияланды.

КЕНЖЕҚОЖА МЕН КЕНЕН — Айтыс 1938 жылы 1 май мерекесі күні «Кіндіктас» колхозында

болған. Кенжеқожа Қалмырзаев (1898—1945) атақты «Майлықожа», «Мәделі шәкірті», «Мың бір түн» хикаяларының жетпіске таяу түрін өлеңге айналдырған шебер ақын. Ол Кененді «әнші ақын ғой» «қалайда жеңермін» деп айтысқан. Бірақ көпшілік Кененнің сөзін уәж деп тапқан. Айтыс Кененнің 1967 жылғы жинағында жарияланды. Кейінгі жинақтарында сол нұсқасы сақталып келеді.

КЕНЕН МЕН ӘБДІҒАЛИ — 1943 жылы Алматыдағы республикалық ақындар айтысында кездескен. Әбдіғали Сариев (1900—1964) Алматы облысы, Кенен — Жамбыл облысы атынан сөз сайысына түскен. 1967 жылғы жинағында жарияланды.

КЕНЕН МЕН БОПИНА — Айтыс 1944 жылы Қордай ауданының «Жаңа тұрмыс» колхозында өткен. Бопина Байсауытқызы сол ауданда ұзақ жылдар партия, совет қызметінде болған. Күйеуі Жарылғап майданнан оралып, дерексіз кеткен інісі Оспанның табылғанына қуаныш тойын өткізген. Сол тойға Кененді арнайы шақырған. Айтыс алғаш рет 1961 жылғы жинағына енген. Әуенін нотаға түсірген А. Серікбаева.

КЕНЕННІҢ ШАШУБАЙ МЕН СОҢҒЫ КЕЗДЕСУІ — 1949 жылы Москвадағы қонақүйінде Қазақстаннан барған әнші, күйші өнерпаздар екеуін қолқалап айтыстырған. Бұл сондағы қағысудың қысқаша нұсқасы. Шашубай Қошқарбаевтың жасы Кененнен едәуір үлкен. Екеуі Жетісуда талай рет кездесіп, ән салып, думан-сайран құрған достар. Айтыс 1961, 1967 жылдардағы жинағында жарияланған.

КЕНЕН МЕН ӘСІМХАН — 1949 жылы арнайы шақырумен Кенен Алматы облысы Жамбыл ауданының «Киров» колхозына барады. Сонда алдынан Үмбетәлінің шәкірті Әсімхан Қосбасаров шығып өлеңмен сәлемдеседі. Кенен оған өлеңмен жауап қайтарады. Бұл сәлемдесу алғаш рет 1974 жылғы жинағында жарияланған.

КЕНЕН МЕН ХАЛИМА — Айтыс 1961 жылы халық ақындарының Алматыда өткізілген республикалық мәслихат-кеңестерінде өткен. Халима Өтеғалиева— (1889 жылы туған) ақын ана. Айтыс тұңғыш рет «Ақындар жыры» жинағында (1963) жарияланған.

КЕНЕН МЕН ЕСДӘУЛЕТ — 1963 жылы халық ақындарының, облыстық айтысында кездескен. Айтыстың мәтіні Жамбыл облыстық «Еңбек туы» газетінде 1964 жылғы 1 ақпанда жарияланып, 1967 жылғы жинағына қосылған.

СҮЛУБИКЕ – ЗЕЙНЕП — Колхоз бригадирлерінің өтініші бойынша айтылған тұспал айтыс. Оны ақын 1943—45 жылдары егіс бригадалары арасында жырлап жүрген.

«Айтыс» жинағының 3-томында (1966): «Айтыс 1943 жылы болған. Оны өңдеп институттың қолжазба фондына тапсырған халық ақыны Кенен Әзірбаев» деп түсінік берілген. Расында, ондай айтыс болмаған. Сұлубике, Зейнеп ойдан алынған кейіпкерлер.

ҮМБЕТӘЛІ ДҮНИЕ САЛҒАНДА — 1969 жылы халық ақыны Үмбетәлі Кәрібаев қайтыс болғанда оның шәкірті Әсімхан Қосбасаров Кененге барып естірту айтқан. Бұл сондағы екі ақынның кезек сөзі. Алғаш рет 1974 жылғы жинағында жарық керген.

КЕНЕН МЕН ҮМБЕТӘЛІНІҢ ДИДАРЛАСУЫ – Жазып алып, әдеби өңдеген, Ақын Өмірбай Өмірзақұлы. 17.05.1966 ж. Үмбетәлі мұражай қорынан алынды.

КЕНЕН МЕН ҚАЛҚАНЫҢ АЙТЫСЫ – 1921 – 1925 жылдар Кенен мен Қалқаның бұл сөз қағыстыруы «Елім сені жырладым» деген Қ. Жапсарбаевтың кітабынан алынды. (1966 ж. 192-196 беттер)

ДАСТАНДАР

ӘЛИ БАТЫР — Кененнің 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысының оқиғаларын суреттеген сүбелі дастаны. Алғаш рет ауызекі айтылып, кейінірек толықтырылып хатқа түскен. 1949 жылы жеке кітапша болып қазақ және орыс тілінде (аударған М. Тарловский) шықты.

1955, 1961, 1967, 1974 жылдардағы жинағында жарияланған.

ҚЫРҒЫЗБАЙ — Жетісу өңіріндегі халық азаттық көтерілісін баян еткен дастан. 1916—17 жылдары ауызша айтылып, кейінірек хатқа түскен. Осы дастанның:

«Жер мен көкті сілкіктіп,
Он жетінші жыл келді», —

деп басталатын шумақтарын ақын жеке өлең етіп те айтып жүрген.

Әуелі 1952 жылғы жинағында жарық көрді. Кейін 1955, 1961, 1967, 1974 жылдары шыққан жинағында жарияланған.

ЖАМБЫЛ — ЖЫР — Кенен ақынның жарты ғасыр бірге ғұмыр кешіп, жыр маржанын төгіскен ұстазы Жамбылдың 125 жылдық мерекесіне арнаған дастан-жыры. Дастанның қалай тууы қақында осы түсініктеме авторының «Жамбыл мен Кенен» атты («Жалын» баспасы, 1978) кітабында жазылған. Дастан әуелі «Еңбек туы» газетінде (1971 жыл, 23, 24 ноябрь) «Жамбыл жайлы толғаулар» деген атпен, кіріспе бөлімі «Қазақ әдебиеті» газетінде (1972 жыл, 2 июнь) «Ақынды алғаш көргенім» деген үзінді күйінде жарияланған. Онан соң, «Той бастар» атты шағын кітапшасында, кейін 1974 жылғы (филология ғылымдарының кандидаты Мырзатай Жолдасбеков құрастырып, алғы сөз жазған) жинағында жарияланды. Бұл томға соңғы нұсқасы алынды.

КЕНЕБАЙ — КЕРБЕЗ — Лирикалық дастан. Кенебай — ақынның әкесі Әзірбаймен тұстас адам болған. Оның басынан кешкен оқиғаларын Кенен алғаш рет өз әкесінен есіткен. Әуелі үзік-үзік жыр күйінде, 1936 жылы бүтін дастан етіп жырлаған. Алғаш рет 1967 жылғы жинағында жарияланды.

Нысанбек ТӨРЕҚҰЛОВ,
филология ғылымдарының докторы.

МАЗМҰНЫ

АЙТЫСТЫҢ БЕТАШАРЫ	4
КЕНЕН МЕН ШӘЛИПА	6
КЕНЕННІҢ БӨДЕНЕ ЖӘНЕ ШӘЙНЕК ДЕГЕН ЖЕҢГЕЛЕРІМЕН ӨЗІЛ-ҚАҒЫСЫ	8
КЕНЕН МЕН ЛӘТИПА	10
ЖАМБЫЛ МЕН КЕНЕН	14
КЕНЖЕҚОЖА МЕН КЕНЕН	15
КЕНЕН МЕН ӘБДІФАЛИ	20
КЕНЕН МЕН БОПИНА	35
КЕНЕН МЕН ШАШУБАЙДЫҢ СОҢҒЫ КЕЗДЕСУІ	38
КЕНЕН МЕН ӘСІМХАН	40
КЕНЕН МЕН ХАЛИМА	42
КЕНЕН МЕН ЕСДӘУЛЕТ	45
СҰЛУБИКЕ — ЗЕЙНЕП	52
ҮМБЕТӘЛІ ДҮНИЕ САЛҒАНДА	60
КЕНЕННІҢ НҰРИЛА МЕН ҮМБЕТӘЛІГЕ АЙТҚАНЫ	63
КЕНЕН МЕН ҮМБЕТӘЛІНІҢ ДИДАРЛАСУЫ	64
КЕНЕН МЕН ҚАЛҚАНЫҢ АЙТЫСЫ	72
ДАСТАНДАР	77
ӘЛИ БАТЫР	78
ҚЫРҒЫЗБАЙ	108
ЖАМБЫЛ — ЖЫР	129
ЖАМБЫЛДЫҢ БАЛА КЕЗІ	131
ЖАМБЫЛДЫ БІРІНШІ КӨРГЕНІМ	134

ЖАМБЫЛДЫҢ ЖЕЛДІРМЕСІ.....	138
ПАТШАНЫҢ ТОЙЫНДА.....	142
ТОЙ БАСТАЛДЫ.....	144
ҰЛЫ ОКТЯБРЬ НҰРЫ.....	148
ҰЗЫНАҒАШТАҒЫ ӨСТЕПКЕ.....	152
ЖАМБЫЛДЫҢ ТҮСІ.....	158
1934 ЖЫЛҒЫ СЛЕТ.....	160
ЖАМБЫЛ ТОЙЫ.....	163
СОЛ ТОЙДА ҚЫРҒЫЗ ЖЫРШЫЛАРЫНЫҢ АЙТҚАНЫ.....	165
ЖАМБЫЛДЫ ҚОНАҚҚА ШАҚЫРУ.....	167
КӨРКЕМЖАН ТУҒАНДА.....	170
ЖАМБЫЛ ЖАТЫП ҚАЛҒАНДА.....	173
СОҢҒЫ СӨЗ.....	177
КЕНЕБАЙ — КЕРБЕЗ.....	179
ТҮСІНІКТЕР	198
АЙТЫСТАР.....	198

Кенен ӘЗІРБАЕВ

ШЫҒАРМАЛАРЫ

Бестомдық

2-том

ЖАРЫСТЫМ ТАЛАЙ ЕЛДІҢ ЖҮЙРІГІМЕН

Айтыстар мен дастандар

Редакторы **Әлсейіт ОСПАН**

Корректоры **Қапиза БЕКЕНҚЫЗЫ**

Көркемдеуші редакторы **Дана ҚАЙЫРШАЕВА**

Техникалық редакторы **Нүркен СҮЙЕУБЕКҰЛЫ**

ISBN 978-601-03-0489-5

ИБ№18

Басуға ж. қол қойылды. Пішімі 60/90 ¹/₁₆.
Қаріп түрі «Times/Kazakh» Көлемі 12,75 ш.б.т.
Таралымы 5000 дана. Тапсырыс №28

«ҚАЗАқпарат» баспа корпорациясының баспаханасы

